

Duška Kneževič Hočevar
Majda Černič Istenič

DOM IN DELO NA KMETIJAH

RAZISKAVA ODNOSOV MED GENERACIJAMI
IN SPOLOMA

Duška Knežević Hočevar
Majda Černič Istenič

DOM IN DELO NA KMETIJAH
RAZISKAVA ODNOSOV MED GENERACIJAMI IN SPOLOMA

Duška Knežević Hočevar
Majda Černič Istenič

DOM IN DELO NA KMETIJAH

RAZISKAVA ODNOSOV MED GENERACIJAMI IN SPOLOMA

Recenzenta Ana Barbič, Aleksandra Kanjuo-Mrčela
Jezikovni pregled Mija Michelizza
Oblikovanje in prelom Brane Vidmar

Izdajatelj Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU
Zanj Duška Knežević Hočevar

Založba Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založbo Oto Luthar
Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Littera picta, d.o.o., Ljubljana
Naklada 200

Izid monografije je podprla Javna agencija za knjigo RS.

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/> prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610502876>.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.343:63-051:316.4.051.63

KNEŽEVIĆ Hočevar, Duška

Dom in delo na kmetijah : raziskava odnosov med generacijami in spoloma / Duška Knežević Hočevar, Majda Černič Istenič. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010

ISBN 978-961-254-218-4

1. Černič Istenič, Majda
252278784

Duška Knežević Hočevar

Majda Černič Istenič

DOM IN DELO NA KMETIJAH

**RAZISKAVA ODNOSOV MED GENERACIJAMI
IN SPOLOMA**

Ljubljana 2010

VSEBINA

UVOD: ODLOČITEV ZA OBLIKOVANJE MONOGRAFIJE	7
IZHODIŠČA RAZISKAVE	11
Kaj govori statistika o kmetijski dejavnosti?	11
Kaj sporočajo temeljni dokumenti o družinskem kmetovanju in razvoju kmetijstva v Sloveniji?	16
OVINEK V PRETEKLOST	25
Obdobje terezijansko-jožefinske zakonodaje: omejevanje nadzora zemljiške gospode nad kmeti	26
Marčna revolucija 1848 in zemljiška odveza	27
Obdobje med svetovnim vojnama	31
Obdobje po drugi svetovni vojni	33
KAJ POUČARJAJO TUJE ŠTUDIJE O SODOBNIH DRUŽINSKIH KMETIJAH?... 39	
Vztrajnost družinskega kmetovanja: med tradicijo in modernostjo	43
Obravnava spola v kmečkih družinah	50
Medgeneracijski odnosi v kmečkih družinah	52
VSEBINSKI POUČARKI PREUČEVALCEV SODOBNIH KMEČKIH DRUŽIN V SLOVENIJI	61
Zanimanja etnologov in antropologov	61
Sociološke presoje kmečkih družin oziroma gospodinjstev	68
METODOLOGIJA RAZISKAVE	75
Odločitev za izvedbo anketne raziskave Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji	75
Vzorec in metode preučevanja	79
Raziskovalna vprašanja in hipoteza	80

KAJ RAZISKAVA GOVORI O KMEČKIH GOSPODINJSTVIH?	81
Opis kmečkih gospodinjstev	81
Velikost posesti	81
Kmetijske dejavnosti	83
Usposobljenost za kmetijsko dejavnost	85
Predaja kmetije	86
Oblike gospodinjstev in njihova lokacija	88
Stališča o protislovjih med »modernostjo in tradicijo«	88
V čem se ločijo kmečka gospodinjstva od nekmečkih?	91
Zaposlenost na kmetiji in zunaj nje	92
Delitev dela in odločanja na kmetiji	95
Delitev dela v gospodinjstvu in področja skupnega odločanja	107
Število otrok v kmečkih gospodinjstvih	115
Vzgoja in skrb za otroke	118
Skrb za ostarele	120
Viri pomoči kmečkih gospodinjstev	122
Opremljenost bivalnega okolja s storitvenimi dejavnostmi	127
Dojemanje medgeneracijske solidarnosti	131
Vrednotne usmeritve	136
 SKLEPNA RAZMIŠLJANJA	 139
 LITERATURA	 145
 STVARNO IN IMENSKO KAZALO	 153
KAZALO PREGLEDNIC IN SLIK	157

UVOD: ODLOČITEV ZA OBLIKOVANJE MONOGRAFIJE

Uspešno iskanje virov je praksa, ki jo raziskovalci gledamo kot nujno stopnjo raziskovalnega dela, pri čemer običajno ni odločilno, v kakšni obliki sta gradivo in literatura na razpolago, temveč zgolj dejstvo, da sta dostopna. Kljub temu nekateri raziskovalci dajemo prednost določeni obliki dostopnosti, na primer tiskanim publikacijam ali pa elektronskemu gradivu. Ni nam vseeno, ali je iskana informacija dostopna na enem mestu v monografiji ali pa posamične članke in materiale zbiramo dalj časa, ker se nahajajo na več mestih.

Odločitev za pričujočo monografijo je nastala deloma na podlagi takih izkušenj raziskovalcev, deloma pa zato, ker knjiga ni zgolj njim namenjena. Upati je, da jo bo prebiral vsak, ki ga zanima kmečko prebivalstvo oziroma odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji, kot je bil naslov raziskovalnega projekta,¹ ki je pglavitni vir te monografije. Od takega bralstva pa ne moremo pričakovati, da bo poseglo po delovni različici monografije – Zaključnem poročilu o rezultatih opravljenega raziskovalnega dela na omenjenem projektu, že zaradi tega ne, ker nima informacije, da je poročilo dostopno na Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS, ki je bil pretežni naročnik raziskave, in na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU v Ljubljani, ki je bil njen pretežni izvajalec.

Tako kot iskanje virov je tudi razširjanje rezultatov raziskav med različna bralstva zaželena praksa raziskovalnega dela, ki pa je šele nedavno, verjetno

¹ Raziskava z naslovom Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji je bila izpeljana na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU v letih od 2006 do 2008, v okviru Ciljnega raziskovalnega programa Konkurenčnost Slovenije 2006–2013. Sredstva za raziskavo sta prispevala Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano in Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

po zgledu vedno bolj uveljavljajočih se zahtev mednarodnega raziskovanja, pridobila na pomenu in pomembnosti tudi v Sloveniji. Komu so namenjene proračunsko podprte raziskave, če ne slehernemu državljanu, ki se zanima za njihovo vsebino. Nenazadnje je tudi napor raziskovalca bolje poplačan v primeru, ko njegov izdelek izzove strinjanje ali pa nestrinjanje med njegovimi ocenjevalci in uporabniki ali pa celo javno razpravo o nikoli povsem dorečenih rezultatih njegovega raziskovalnega dela. Bojazen marsikaterega med raziskovalci, ki jo najbolje ilustrira že notorični stavek: »Pa komu je namenjeno poročilo v predalu?!«, naj bi bila prav z razširjanjem rezultatov raziskovalnega dela med različne uporabnike odvečna. Sami smo odgovorni, da se z našimi izsledki in spoznanji seznanimo čim širše zainteresirano bralstvo in s tem pridobimo tako želen odziv nanje kot tudi preprečimo očitke tistih, ki menijo, da je raziskovalno delo samo sebi namen.

In zakaj preprosto nismo objavili Zaključnega poročila raziskave z naslovom Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji? Zaključno poročilo je besedilo, opremljeno z grafičnimi in tabelarnimi prikazi za naročnika raziskave, ki je nedvomno eden izmed najpomembnejših uporabnikov rezultatov raziskave. Že ime pove, da je zaključni del raziskovalnega in časovnega načrta projekta, ki običajno zajema nabor in predstavitev vseh začetkoma predvidenih rezultatov. Stil zapisa je primeren za naročnika, redko pa tudi za širše bralstvo. Običajno je zaključno poročilo delovno gradivo za monografijo. Izvajalci raziskave ponavadi šele z daljše časovne razdalje premislimo in uvidimo, kateri rezultati so bolj ali maj pomembni, utemeljeni, prepričljivi.

Tako je tudi pričujoča monografija oblikovana na podlagi izbora nekaterih in ne prav vseh rezultatov raziskave. Da bo bralec lahko ocenil njegovo upravičenost, pa je nujno, da mu predstavimo celoten potek raziskovalnega podjetja.

Na kratko, o čem govori pričujoča monografija? Monografija bralca sprva seznanja s poglobljenimi ocenami nekaterih socio-ekonomskih značilnosti družinskega kmetovanja, ki je prevladujoča oblika kmetovanja v Sloveniji. Izbor zgolj nekaterih značilnosti kmetovanja je vezan zlasti za prikaz tistih, ki jih strokovnjaki za kmetijstvo in oblikovalci kmetijske politike praviloma označujejo kot »ovire« začetnega razvoja kmetovanja v Sloveniji. To pa je trajnostno naravnano. Cilji trajnostnega kmetovanja so poleg kakovostne prehrane in zagotavljanja prehranske varnosti usmerjeni k ohranjanju posejivosti podeželskega prostora in kulturne krajine, varstvu kmetijskih zemljišč

in vodá pred onesnaženjem ter nenazadnje trajnemu povečevanju tekmovalne sposobnosti kmetijstva v Sloveniji. Seveda pa tako opredeljenim ciljem ne govorijo v prid obstoječa dejstva, ki se kažejo v razdrobljeni in po obsegu majhni posestni velikosti družinskih kmetij, njihovi pretežno samooskrbni usmerjenosti, nizki stopnji specializacije proizvodnje, torej v njihovem majhnem gospodarskem potencialu. Če k temu prištejemo še z razvojnega vidika neperspektivno izobrazbeno in starostno strukturo kmečkega prebivalstva in celo opuščanje kmetijske dejavnosti, se avtomatično zastavi vprašanje, kako uskladiti tako ambiciozno opredeljene cilje razvoja kmetijstva v Sloveniji z njegovim obstoječim stanjem.

Kako oblikovalci kmetijske politike razumejo poti k uresničevanju takih ciljev, bo bralec izluščil iz pregleda nekaterih temeljnih strateških dokumentov o razvoju kmetijstva v Sloveniji v zadnjih dvajsetih letih. Že številčni nabor dokumentov govori o tem, da niso napisani enkrat za vselej. Njihovi avtorji jih običajno preoblikujejo v skladu z »novimi dejstvi«, ki kakorkoli pomembno vplivajo na razvoj kmetijstva. Tako tudi ni naključje, da se o vprašanju prehranske varnosti vedno bolj presoja z vidika demografskih trendov, ki jih v Evropi vsaj od 80. let prejšnjega stoletja zaznamujejo rodnost pod enostavno obnovo prebivalstva, podaljševanje življenjske dobe prebivalstva in posledično staranje prebivalstva. Ker pa so v današnjih razmerah izrazite mednarodne tekmovalnosti vitalnejše tiste družinske kmetije, ki uspešno prenašajo upravljanje kmetije na mlajšo generacijo gospodarjev in gospodaric in se praviloma tudi učinkoviteje odzivajo na spremenljive globalne okoliščine, povezane s kmetijstvom, je raziskovanje odnosov med generacijami še kako aktualno.

O tem se bo bralec dokaj podrobno seznanil v delih monografije, ki presojajo novejša študije o družinskem kmetovanju in sam presodil, ali si razprave o razvoju takega kmetovanja lahko »privoščijo« nepoznavanje vsakdanjih praks delovanja njegovih najpomembnejših akterjev – članov kmečkih gospodinjstev. Večina študij primerov družinskega kmetovanja namreč povezuje razvojne usmerjenosti kmetij s spreminjajočimi se odnosi med spoloma in generacijami oziroma člani kmečkih družin. Pri tem te dokazujejo, da je sodobno kmetovanje vedno bolj odvisno od ustvarjalnosti in motivacije posamičnih družinskih članov in vzajemnega usklajevanja njihovih zanimanj tako na kmetiji kot zunaj nje. Družinske kmetije, v katerih se člani pogajajo o odločitvah in združujejo različne vire dohodkov iz kmetije kot tudi

zunaj nje, naj bi se celo uspešneje spopadale s tehničnimi, ekonomskimi in ekološkimi izzivi sodobnega kmetovanja in se lažje zoperstavile tveganjem v obdobjih krize.

Prehodi med generacijami tudi pomembno določajo razvojno usmerjenost sodobnega družinskega kmetovanja. Čas predaje kmetije praviloma sovpada s prevzemom kmetije oziroma upokožitev starejše generacije sovpada z dedovanjem mlajše generacije, kar prav gotovo na novo opredeljuje pravila odnosov med generacijami. Ni naključje, da so prežetost razvojne usmerjenosti kmetovanja z demografskimi trendi dojeli tudi oblikovalci kmetijske politike, kar se med drugim zrcali v vpeljavi ukrepov spodbujanja zgodnjega upokojevanja kmetov oziroma »pravočasnega« prevzema kmetij. Logika uvedbe obeh ukrepov je namreč utemeljena v pogojni verižni enačbi, ki sporoča: s pravočasnim prevzemom kmetij se bodo izboljšale starostna struktura nosilcev kmetij, razvojna sposobnost prenesenih kmetij in produktivnost dela v kmetijstvu. Tak potek naj bi nazadnje pospešil tudi nujne strukturne spremembe na kmetijskih gospodarstvih, še posebno take, ki se nanašajo na razdrobljena, sorazmerno majhna kmetijska zemljišča in posesti. Te ovire razvoja kmetovanja pa strateški dokumenti povezujejo z »bremenom preteklosti«, o katerem se bo bralec seznanil v tistem delu monografije, ki opisuje odločilne mejnike razvoja agrarnih dejavnosti in politik v obliki agrarnih reform na ozemlju današnje Slovenije v zadnjih dveh stoletjih.

Ko je govor o sodobnem kmetovanju v Sloveniji, ki je družinsko organizirano, torej ne moremo več spregledati vsebin, ki se nanašajo na demografijo prebivalstva. V Sloveniji sta že nekaj let v veljavi ukrepa *Zgodnje upokojevanje kmetov* in *Pomoč mladim prevzemnikom kmetij* tudi s ciljem, da bi se zadržalo mlade ljudi na kmetijah. Toda kaj se dogaja v kmečkih gospodinjstvih, ki so prejemnice tovrstnih podpor in v takih, ki to niso? Ali se odnosi med različnimi generacijami članov takih gospodinjstev pomembno razlikujejo? Ali se odnosi med člani kmečkih gospodinjstev z vidika generacij sploh v čem razlikujejo od odnosov med člani nekmečkih gospodinjstev? In nazadnje, ali se odnosi med člani kmečkih gospodinjstev z vidika spola sploh v čem razlikujejo od takih odnosov med člani nekmečkih gospodinjstev? Odgovore na ta vprašanja in še veliko drugih, ki iz njih izhajajo, bo bralec našel v zadnjih dveh poglavjih monografije, ki sporočata pogloblitve rezultate anketne raziskave z dovolj povednim naslovom *Odnosi med generacijami in spoloma*.

IZHODIŠČA RAZISKAVE

KAJ GOVORI STATISTIKA O KMETIJSKI DEJAVNOSTI?

Pri prijavi projekta Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji smo pretežno izhajali iz tačas objavljenih podatkovnih analiz in strokovnih razlag, ki so se nanašale na položaj kmetijstva v Sloveniji. Že začetkoma nas je presenetil podatek, da so družinske kmetije ne le prevladujoča oblika kmetovanja v Sloveniji, ampak da njeni člani obdelujejo kar 94,8 odstotka vse kmetijske zemlje v rabi (PRP 2008: 19).² Njihov delež, ki je v letu 2005 znašal 99,8 odstotka od skupnega števila kmetijskih gospodarstev³ (ibid.), je sicer primerljiv z deleži družinskih kmetij v večini t. i. industrijskih držav, ki se že od 80. let prejšnjega stoletja razprostirajo med 83 odstotki (Francija) in 100 odstotki (Grčija). Velika Britanija je s 67 odstotki izjema, v ZDA je bil izračunan delež družinskega kmetovanja približno 80 odstotkov celotnega kmečkenga sektorja, v Avstraliji pa celo nad 90 odstotkov (Hildenbrand in Hennon 2005).

² PRP 2008 je okrajšava za dokument *Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013*.

³ Popis kmetijskih gospodarstev iz leta 2000 (SUR5 2002: 19) opredeljuje kmetijsko gospodarstvo kot organizacijsko in poslovno zaokroženo celoto kmetijskih zemljišč, gozdov, zgradb, opreme in delovne sile, ki se ukvarja s kmetijsko pridelavo in ima enotno vodstvo. V primeru, da je upravljanje kmetijskega gospodarstva porazdeljeno med družinske člane, pri čemer sta tako dobiček kot izguba skupna, skupni pa so tudi delovna sila in stroji, je to eno kmetijsko gospodarstvo. Popis deli kmetijska gospodarstva na kmetijska podjetja in na družinske kmetije. Leta 2005 je bilo v Sloveniji popisanih 77.042 družinskih kmetij in 133 kmetijskih podjetij, pri čemer družinske kmetije obdelujejo kar 94,8 odstotka vse kmetijske zemlje v rabi.

Vendar je povprečna posestna velikost družinskih kmetij v Sloveniji, ki obsega 6,3 hektarja kmetijskih zemljišč v uporabi (PRP 2008: 6), v primerjavi s povprečno velikostjo posesti družinskih kmetij v EU-27, ki zajema 11,5 hektarjev kmetijskih zemljišč v uporabi (Evropska komisija 2008), sorazmerno majhna in še vedno dokaj razpršena. Poleg majhnosti in razdrobljenosti posestne velikosti je za družinske kmetije v Sloveniji značilno, da so v veliki meri tudi samooskrbne (68,5 odstotka) in da se večinoma nahajajo na t. i. območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko dejavnost (75 odstotkov) (SURs 2006).

Če temu dodamo še podatek, da je za kmetijsko dejavnost v Sloveniji značilna tudi nizka stopnja specializacije proizvodnje na kmetijskih gospodarstvih, verjetno ni naključje, da je tudi gospodarski potencial te dejavnosti zelo majhen.ocene kažejo, da sta v letu 2004 kmetijstvo in gozdarstvo prispevala le 2,2 odstotka k skupnemu bruto družbenemu produktu (BDP) in zaposlovala 10,5 odstotka vseh zaposlenih v državi. Naslednje leto pa je prispevek kmetijstva v BDP padel že na 2 odstotka. Pravzaprav je bil v zadnjem desetletju zabeležen stalen upad tega deleža; v primerjavi z letom 1995 se je v letu 2005 znižal kar za 1,4 odstotne točke, medtem ko se je zaposlenost znižala za 3,7 odstotne točke (PRP 2008: 25).

Po nekaterih izračunih na prelomu tisočletja je bil dohodek kmeta celo za dva- do trikrat manjši od dohodka oseb, ki so bile zaposlene v drugih dejavnostih, oziroma le od dva do tri odstotke kmetij je dosegalo dohodek, ki je bil primerljiv z drugimi poklicnimi skupinami v državi (Kovačič idr. 2001). Taka ocena med drugim kaže na potrebo po dopolnjevanju družinskega proračuna na kmetijah z dohodki iz drugih, nekmetijskih, virov, kar pa v Sloveniji ni nova praksa. Nenazadnje kaže na to tudi danes uveljavljena socio-ekonomska tipologija kmetij,⁴ ki razločuje med čistimi, mešanimi, dopolnilnimi in ostarelimi kmetijami. Če je za čiste kmetije med drugim značilno, da njeni člani delajo samo na kmetiji, za mešane velja, da najmanj en član dela samo na kmetiji, medtem ko so dopolnilne kmetije take, na katerih ni noben član

⁴ Več o strokovnih ocenah socio-ekonomske strukture kmetij, primerljivosti in zanesljivosti podatkov o socio-ekonomskih tipih kmetij v Sloveniji, ki se nahajajo v različnih podatkovnih zbirkah, in o metodologiji tovrstnih izračunov glej prispevek agrarnih ekonomistov: Udovč, Kovačič, Kramarič z naslovom *Socio-ekonomski tipi kmetij po podatkih Popisa kmetijskih gospodarstev v letu 2000* (DAES: 2006).

kmečkega gospodinjstva zaposlen na kmetiji; na ostarelih kmetijah pa živijo ljudje, starejši od 64 let.

Strokovne ocene socio-ekonomske strukture kmetij v Sloveniji kažejo, da so že v 90. letih prejšnjega stoletja prevladovale dopolnilne oziroma mešane kmetije (skupaj približno 69 odstotkov) v primerjavi s čistimi (21,3 odstotka) oziroma ostarelimi kmetijami (9,7 odstotka). V letu 2000 pa se je v primerjavi z letom 1991 delež dopolnilnih kmetij bistveno povečal (z 19,2 odstotka v letu 1991 na 37,7 odstotka v 2000), medtem ko se je delež čistih kmetij zmanjšal (z 21,3 odstotka v 1991 na 17,3 odstotka v 2000). Skupni delež dopolnilnih in mešanih kmetij je sicer ostal podoben (72,8 odstotka), kakor tudi delež ostarelih kmetij (9,9 odstotka). Ocenjevalci socio-ekonomskih tipov kmetij so prepričani, da je izračunana rast dopolnilnih kmetij v desetletnem obdobju najverjetneje posledica zmanjševanja števila predvsem mešanih kmetij (z 49,8 odstotka v 1991 na 35,1 odstotka v 2000) in tudi opaznega zmanjševanja deleža čistih kmetij, kar jih je med drugim privedlo do zaključka, da obstaja povezanost med socio-ekonomskim tipom kmetije in njenim dohodkovnim položajem (Udovč idr. 2006: 78), ki ga med drugim pogojuje tudi zaposlenost članov kmečkega gospodinjstva na kmetiji ali zunaj nje. Kombiniranje različnih virov dohodka na kmetijah, ki ga v strokovni literaturi označuje koncept večnamenskosti kmetijstva,⁵ tako ostaja ena izmed vodilnih strategij v zagotavljanju preživetja (in razvoja) kmetijstva ne le v Evropi, temveč tudi v Sloveniji (ibid.: 71).

Čeprav je intenzivno zmanjševanje števila družinskih kmetij v Sloveniji zabeleženo že v 70. letih prejšnjega stoletja, se ta trend še vedno nadaljuje. Med zadnjima popisoma kmetijskih gospodarstev v letih 1991 in 2000 se je število družinskih kmetij zmanjšalo za 25.000, v zadnjih sedmih letih, od leta 2000 pa do 2007, pa še za dodatnih 10.734 (SURs 2008). Število družinskih kmetij je tako padlo z 80.877 v letu 2000 na 70.143 v letu 2007. Z vidika razvoja kmetijske dejavnosti, ki je usmerjen v povečevanje velikosti kmetijskih gospodarstev v Sloveniji, je ta proces zaželen (Kovač 2002) – zmanjšuje se zlasti število družinskih kmetij, ki so manjše od 10 hektarjev. Toda z vidika

⁵ O historiatu krepitve zavesti o večnamenskosti kmetijstva in njegovi vlogi v razvoju podeželja v zahodnoevropskih državah in v Sloveniji glej prispevek Kerblerja z naslovom *Večnamenskost kmetijstva in kmetijska politika* iz leta 2006.

drugih strateških funkcij, ki jih država pričakuje od kmetijske dejavnosti, kot so: ohranjanje poseljenosti in kulturne krajine, ohranjanje proizvodnega potenciala za čas morebitne motene oskrbe, zagotavljanje pridelave zdrave hrane ter ohranjanje okolja v okviru t. i. ekosocialnega modela kmetijstva (SRSK 1992: 71; PRKP 1998: 7),⁶ pa ta trend še zdaleč ni ugoden, saj so prav družinske kmetije prepoznane kot pogloblitve izvajalke omenjenih pričakovanj (SRSK 1992: 72).

Tudi izobrazbena in starostna struktura kmečkega prebivalstva sta s perspektive razvoja kmetijstva v Sloveniji neugodni. Statistike strukturnega popisa kmetijskih gospodarstev kažejo, da je kakršnokoli kmetijsko izobrazbo (tečajji iz kmetijstva, poklicna ali srednješolska izobrazba in višja, visoka, univerzitetna ali celo podiplomska izobrazba) v letu 2005 imelo le 27,8 odstotka nosilcev kmetijskih gospodarstev; večina (72,1 odstotka) je imela zgolj t. i. praktične izkušnje v tem poklicu (PRP 2008: 23). In čeprav podatki kažejo, da imajo mlajši nosilci kmetijskih gospodarstev v povprečju višjo stopnjo izobrazbe in so potencialno boljše usposobljeni za prilagajanja tehnološkim spremembam in razmeram na trgu, je ta podatek zaskrbljujoč z vidika starostne slike kmečkega prebivalstva. Že po podatkih popisa iz leta 1991 je bil indeks staranja⁷ pri kmečkem prebivalstvu znatno višji (141) kot pri celotnem prebivalstvu Slovenije (72) (Kovačič idr. 2000). Po podatkih strukturnega popisa kmetijskih gospodarstev pa je bila v letu 2005 več kot polovica gospodarjev⁸ na kmetijah starejša od 55 let, delež gospodarjev, mlajših od 45 let, pa je znašal le 19 odstotkov (PRP 2008: 7).

To in pa odliv mladega prebivalstva s podeželja sta lahko pokazatelja manjše reprodukcijske sposobnosti ne le kmečkega prebivalstva ampak tudi

⁶ SRSK je okrajšava za *Strategijo razvoja slovenskega kmetijstva*, PRKP pa je okrajšava za *Program reforme kmetijske politike*.

⁷ Indeks staranja oziroma indeks starosti prebivalstva prikazuje razmerje med deležema starejšega in mlajšega prebivalstva. Indeks staranja izračunamo tako, da število prebivalcev, starejših od 65 let in več delimo s številom otrok, starih od 0 do 14 let in količnik pomnožimo s 100. To pomeni, da indeks staranja izraža število tako opredeljenih starih v neki družbi na 100 otrok, starih od 0 do 14 let. Na podlagi rezultatov lahko ugotovimo tip starostne strukture.

⁸ Raba izrazov: gospodar, kmet, prevzemnik, upokojenec ipd. je zapisana v moški slovnični obliki, je pa v besedilu navedena kot nevtralna za ženske in moške.

družinskih kmetij oziroma zaviranja nadaljnjega ukvarjanja s kmetijsko dejavnostjo pri mlajši generaciji. Na to pa je v svoji raziskavi o samoobnavljanju kmečkega sloja že v 90. letih med drugim opozorila sociologinja Barbič, sklicujoč se na izsledke akcije Živa, ki so pokazali, da si »3000 kmetov zaman išče partnerko« (Barbič 1993: 209). Sociolog Hribernik je med razloge mladih, da zapuščajo kmetovanje, med drugim poudaril ohranjanje »tradicionalnega pojmovanja medgeneracijskega prenosa nasledstva«, tj. šele po smrti gospodarja (Hribernik 1996: 23).

Ker tudi v drugih evropskih državah statistični podatki kažejo, da je povprečna starost gospodarja na več kot polovici evropskih kmetij nad 50 let, na 25 odstotkih kmetij pa celo več kot 65 let, ni naključje, da je Evropski parlament v letu 2008 sprejel resolucijo (PE402.594 2008), v kateri poziva EU, da še močneje spodbudi prevzemanje kmetij s strani mladih gospodarjev, ne glede na že pri večini članic EU uveljavljena dopolnjujoča sistema zgodnjega upokojevanja kmetov in pomoči mladim kmetom za prevzem kmetij.

Čeprav so se evropski sistemi zgodnjega ali predčasnega upokojevanja od svojih prvih začetkov v 50. letih razvijali in prilagajali novim okoliščinam v kmetijstvu, njihov temeljni cilj ostaja enak: spodbujanje in pospeševanje prehoda starejših kmetov iz dejavnega kmetovanja v upokojitev in s tem omogočanje oblikovanja večjih kmetij, ki jih vodijo mlajši gospodarji, ki so, kot zagotavljajo empirične študije, ekonomsko bolj uspešni in dovezetni za inovacije (prim. Kavčič 2002). Izsledki tujih študij (na primer Hildenbrand in Hennon 2005) namreč kažejo, da so v današnjih okoliščinah kmetovanja, vpetega v zahteve izrazite mednarodne tekmovalnosti in učinkovitosti, v reproduktivnem smislu vitalnejše tiste družinske kmetije, ki lažje razrešujejo težave pri prenosu upravljanja kmetije na mlajšo generacijo gospodarjev, tj. v zagotavljanju naslednika kmetije oziroma njenega prihodnjega nadzornika, upravljavca in lastnika hkrati.

Tudi v Sloveniji težave prevzemnikov kmetij niso ostale neopažene s strani raziskovalcev. Tako je bil na prelomu tisočletja evidentiran podatek, da je v Sloveniji kar 40 odstotkov takih kmetij, ki nimajo zagotovljenega naslednika (Kovačič 2001) oziroma podatek, da ima v Sloveniji le 23 odstotkov kmetij izbranega naslednika (SURS 2002).

Na podlagi takih podatkov so številni raziskovalci domnevali, da je ogrožen obstoj tovrstnega kmetovanja, in posledično izvedli kar nekaj raziskav o

analizi vplivov nekaterih dejavnikov (na primer socio-ekonomske strukture kmetij in socialno-geografske strukture) na nasledstvo na kmetijah v Sloveniji (Kovačič idr. 1996; Juvančič 2002; Kerbler 2007; 2008). V kolikšni meri pa so omenjeni statistični podatki in izračuni povedni za oblikovalce kmetijske politike v Sloveniji, smo sprva skušali izluščiti iz temeljnih dokumentov, ki govorijo o strategiji razvoja slovenskega kmetijstva in vzporednih strokovnih ocen in razlag takih zapisov.

KAJ SPOROČAJO TEMELJNI DOKUMENTI O DRUŽINSKEM KMETOVANJU IN RAZVOJU KMETIJSTVA V SLOVENIJI?

Nizanje »statističnih dejstev« kaj malo pove o trenutnem položaju in nadaljnjem razvoju kmetijstva, če ga ne umestimo v razlago, ki jo uokvirja še vedno temeljni dokument o ciljih razvoja kmetijstva v Sloveniji. To je *Strategija razvoja slovenskega kmetijstva* (SRSK), ki jo je v letu 1992 izdalo tedanje Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo Republike Slovenije. Nacionalna strategija kot načrtovanje ciljev kmetijske politike v Sloveniji ni neobčutljiva na globalna dogajanja v kmetijstvu, torej ni napisana za vse večne čase. Je dokument, v katerem so opredeljeni cilji razvoja določene politike v določenem časovnem obdobju, in v skladu z »novimi dejstvi« v kmetijstvu v širšem kontekstu je pričakovati, da se bo spreminjal.

S tega vidika ni presenetljivo, da se po več kot dveh desetletjih, tj. v letu 2009, pripravlja nova *Strategija razvoja kmetijstva in ukrepov kmetijske politike* v Sloveniji (SRK-UKPS),⁹ ki v primerjavi s prejšnjo upošteva nova globalna in lokalna dejstva. Med najpomembnejšimi globalnimi dejstvi zasledimo navajanje negativnih vplivov vremenskih sprememb in razpoložljivosti vodnih virov na kmetovanje ter rast svetovnega prebivalstva, ki bo nedvomno aktualizirala vprašanje prehranske varnosti (SRK-UKPS 2009: 4). Med novimi dejstvi na lokalni ravni pa prvič beremo tudi o možnih negativnih posledicah neugodne demografske slike v Sloveniji (ibid.: 29), ki jo vsaj že od 80. let prejšnjega

⁹ Trenutno je na spletni strani dostopno le delovno gradivo nove nacionalne *Strategije razvoja in ukrepov kmetijske politike*; na istem naslovu se nahajajo tudi njene strokovne podlage: http://www.mkgp.gov.si/si/delovna_podrocja/strategija_razvoja_in_ukrepov_kmetijske_politike/ (25. julij 2009).

stoletja zaznamujejo trendi rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva, podaljševanja življenjske dobe prebivalcev ter posledično staranja prebivalstva.

In zakaj so taki demografski pojavi pomembni za razvoj kmetijstva v Sloveniji? Predvsem zaradi že omenjene ugotovitve, da je prav družinsko kmetovanje še vedno prevladujoča oblika kmetovanja v Sloveniji. Kot bo v nadaljevanju pojasnjeno, so življenjski prehodi med generacijami v kmečkih družinah ne le pomembni s socialnega vidika kmečkega gospodinjstva ampak tudi z vidika razvoja ali zatona družinskega kmetovanja. Čas predaje kmetije običajno sovпада s prevzemom kmetije oziroma upokožitev starejše generacije sovпада z dedovanjem mlajše generacije. Ker je značilno za družinsko kmetovanje, da sta dom in delovno mesto običajno prepletena, ni naključje, da je že v prvi strategiji (1992) zapisano, da je družinska kmetija »najbolj primeren nosilec ekosocialnega in večnamenskega kmetijstva in v tem smislu za pretežni del slovenskega kmetijskega prostora nenadomestljiva« (SRSK 1992: 72).

Preden pa se lotimo podrobnejše presoje dogajanja v kmečkih gospodinjstvih na Slovenskem, je nujno, da se seznanimo s cilji razvoja družinskega kmetovanja in kmetijstva na splošno, kot so jih začrtali oblikovalci strategije leto po proglasitvi samostojne slovenske države.

Na podlagi analize tedanjega stanja in položaja kmetijstva v Sloveniji ter njegovih razvojnih možnosti, zlasti z vidika »odpenjanja od jugoslovanskega trga in pripenjanja na evropski trg« (SRSK 1992: 4), je bil takratni temeljni cilj kmetijske politike »evropska raven produktivnosti«, ki naj bi jo dolgoročno uresničevali z rastjo produktivnosti dela in strukturnimi spremembami (zlasti v velikosti posesti) v kmetijstvu (ibid.: 6).

Izhajajoči iz različnih izhodiščnih predpostavk in s pomočjo simulacijskega modela razvojnih možnosti kmetijstva v Sloveniji, ki so ga razvili zaposleni na Kmetijskem inštitutu Slovenije, so avtorji prve strategije (1992) oblikovali tri možne scenarije razvoja kmetijstva, od katerih se je kot najbolj sprejemljiv pokazal tretji. Ta je predstavljal koncept usmerjenega razvoja kmetijstva, v nasprotju s prvim scenarijem, ki je podal oceno razvoja ob predpostavki nadaljevanja dotedanjih trendov v razvoju kmetijstva v Sloveniji in Evropi, in v nasprotju z drugim, ki je predstavljal liberalno tržni koncept razvoja.¹⁰ Po prvih dveh scenarijih so bili pričakovani rezultati z vidika razvoja

¹⁰ Več o predpostavkah in rezultatih analiz v okviru posamičnih scenarijev glej *Strategijo*

usmerjeni v visoko intenzivnost pridelave, povezano z ekološkimi težavami, pri čemer bi se, po prvem scenariju, ohranila poseljenost podeželja oziroma bi se, po drugem scenariju, opuščalo kmetijsko pridelavo na skoraj polovici kmetijskih zemljišč. Rezultati tretjega scenarija pa so pokazali, da bi prišlo do zmerne intenzivnosti pridelave, ki bi prinesla dokaj uravnoteženo prehransko bilanco ob zagotavljanju obdelave vse kmetijske zemlje in s tem poseljenosti podeželskega prostora. To bi bilo ekološko sprejemljivo kmetijstvo, ki bi pa zahtevalo dokaj dejavno vlogo države in razmeroma veliko denarja (SRSK 1992: 69), zato je bil ta scenarij poimenovan kot scenarij usmerjenega razvoja kmetijstva.

Tretji scenarij se je izkazal za najbolj sprejemljivega tudi zato, ker je bil usklajen z večino ciljev razvoja kmetijstva oziroma tedanje kmetijske politike, ki si je prizadevala za:

- stabilno pridelavo kakovostne in čim cenejše hrane ter zagotavljanje prehranske varnosti Slovenije;
- ohranjanje poseljenosti in kulturne krajine, ohranjanje kmetijske zemlje (ohranitev proizvodnega potenciala za čas motene oskrbe), varstvo kmetijskih zemljišč in voda pred onesnaženjem in nesmotrno rabo;
- trajno povečevanje konkurenčne sposobnosti kmetijstva;
- zagotavljanje paritetnega dohodka nadpovprečno produktivnim pridelovalcem (SRSK 1992: 71).

Tako opredeljeni cilji kmetijske politike, ki so ob upoštevanju ekoloških in prostorskih ciljev uveljavljali tudi delovanje tržnih zakonitosti v kmetijstvu, so bili odločilni za uveljavitev koncepta, ki so ga avtorji strategije poimenovali »kombinacija ekosocialnega in tržnega koncepta« razvoja kmetijstva v Sloveniji (SRSK 1992: 71).

Ocenjevalci kmetijske politike so *Strategijo razvoja slovenskega kmetijstva* opredelili kot prvi programski dokument, ki je kmetijstvu namenil poleg temeljne proizvodne funkcije, pridelave hrane, tudi prostorsko, okoljsko in socialno funkcijo (Cunder idr. 1997; Kerbler 2004; 2006; Bedrač in Cunder 2006). Še več, v strategiji predstavljen koncept ekosocialnega razvoja je poseljenost, obdelanost kulturne krajine in ekološko sprejemljivost postavil celo pred produkcijsko funkcijo kmetijstva, kar naj bi kazalo na uveljavljanje

razvoja slovenskega kmetijstva, str. 66–69.

koncepta večnamenske naravnosti kmetijstva in kmetijske politike tudi v Sloveniji (Bedrač in Cunder 2006: 246).¹¹

Začrtani strategiji navkljub pa tedaj uveljavljena praksa kmetijske politike in ukrepov ni pokazala hitre odzivnosti na cilje strategije na terenu. Že po petih letih je analiza stanja v kmetijstvu pokazala, da je produktivnost dela še vedno nizka, da ni prišlo do zelenih strukturnih sprememb, da se kmetijske površine še vedno zaraščajo, da je poseljenost podeželja neugodna in da živilska industrija ni konkurenčna na evropskem trgu. Posledično je Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano leta 1998 oblikovalo *Program reforme kmetijske politike 1999–2002*, da bi združili reformo kmetijske politike z uresničevanjem strategije, ki po njihovi oceni ni pomembnejše odstopala tudi od ciljev tedaj nove, reformirane Skupne kmetijske politike Evropske unije (PRKP 1998: 7).

S to reformo naj bi omilili, če že ne zaustavili procese zaraščanja, ohranili poseljenost, zagotovili celostni razvoj podeželja in se usmerili v okolju prijazno pridelavo (ibid.: 7), kar naj bi zagotavljali štiri programi oziroma stebri reforme:

1. steber: tržno-cenovne politike,
2. steber: slovensko okoljevarstveni program kmetijstva,
3. steber: program prestrukturiranja kmetijstva in živilstva,
4. steber: program razvoja podeželja (ibid.: 11).

Preusmeritev na programe podpor okolju prijaznega trajnostnega kmetovanja so oblikovalci reforme utemeljili s t. i. sodobnim konceptom podpor v kmetijstvu v EU (ibid.: 8), kar je pomenilo, da so se v okviru štirih stebrov reforme preusmerili od tržno-cenovnih na proračunske ukrepe (prvi steber), na okoljevarstveni program kmetijstva s proizvodno nevezanimi, ciljno usmerjenimi neposrednimi plačili (drugi steber), na investicijske podpore prestrukturiranja kmetijstva in živilstva (tretji steber) in na programe celostnega

¹¹ Bedrač in Cunder ocenjujeta, da je večnamenskost ali multifunkcionalnost kmetijstva politično-ekonomski pojem, ki se je prvič pojavil leta 1992 na konferenci Združenih narodov o okolju in razvoju v Rio de Janeiru. Najpogosteje citirana definicija večnamenskosti kmetijstva pa je po njenem mnenju definicija, ki jo je oblikovala Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD) leta 2001, ki take vrste kmetijstva opisuje z obstojem proizvodnih in neproizvodnih dobrin, ki nastanejo kot posledica kmetijske proizvodnje (Bedrač in Cunder 2006: 243).

razvoja podeželja (četrti steber). Čeprav sta drugi in četrti steber pomenila najpomembnejši zasuk tedanje kmetijske politike,¹² je za namene naše raziskave nujno poudariti podpore v okviru tretjega stebra, ki so se med drugim nanašale na izboljšanje zemljiške in posestne strukture, razvoj dopolnilnih dejavnosti na podeželju, razvojno sposobne kmetije in še zlasti na predajo posesti mladim kmetom (ibid.: 14). Te podpore so bile kot izvedbeni del reforme posebej obravnavane v obdobju včlanitve Slovenije v Evropsko unijo in po njem, sprva v okviru let 2003 in 2004 oblikovanih in sprejetih dveh strateških dokumentov na področju načrtovanja kmetijske politike in razvoja podeželja, in sicer *Programa razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004–2006* (PRP 2004) in *Enotnega programskega dokumenta Republike Slovenije 2004–2006* (EPD 2003). Če zasledimo v PRP nanovo uveden ukrep zgodnjega upokojevanja z namenom, da bi se izboljšala starostna struktura nosilcev kmetijskih gospodarstev in socialni status starejših kmetov, najdemo v EPD ukrep naložbe v kmetijska gospodarstva, s katerim naj bi se izboljšala tako starostna struktura kmetov kot tudi njihova izobrazba ter njihova produktivnost ob upoštevanju okoljevarstvenih standardov (Bedrač in Cunder 2006: 251–253).

EPD je bil namreč zasnovan kot skupni programski dokument Slovenije in Evropske komisije, pri čemer sta se oba akterja dogovorila, da bosta sodelovala v njegovi izvedbi in financiranju. S tem programskim dokumentom se je Slovenija zavezala, da se bo osredotočila predvsem na razpoložljiva sredstva iz strukturnih skladov in kohezijskega sklada ter sredstva lastnega sofinanciranja za dejavnosti, ki bi se morale razviti z vidika zelenega socio-ekonomskega razvoja države. Zato je bil EPD utemeljen predvsem na *Strategiji gospodarskega razvoja Slovenije* iz leta 2001, katere glavni cilj je bila »trajnostna rast blaginje ljudi, ki živijo v Sloveniji« (EPD 2003: 15). Potemtakem ni naključje, da je dokument osredotočen na take štiri prednostne naloge, pri katerih so njegovi

¹² Ocenjevalci slovenske kmetijske politike, zlasti pa njene večnamenske naravnosti (Bedrač, Cunder 2006; Kerbler 2006) zatrjujejo, da je bistveno spremembo pomenil drugi steber programa reforme, ki je z uvedbo neposrednih plačil na enoto kmetijskega zemljišča za različne namene (eko 0, eko 1, eko 2, eko 3) predstavljal prehod na evropsko primerljive podpore. Tržno nevtralna plačila naj bi podpirala okolju prijazno kmetovanje in prispevala k ohranjanju poseljenosti in vzdrževanju kulturne krajine. Podoben premik so identificirali tudi v okviru četrtega stebra, kjer naj bi prišlo do korenitega preoblikovanja dotedanjih projektov celovitega razvoja podeželja in obnove vasi s ciljem, da bi se projekte celostnega razvoja podeželja vključevalo v širše regionalne programe.

snovalci pričakovali pomoč EU: (1) spodbujanje podjetniškega sektorja in konkurenčnosti; (2) znanje, razvoj človeških virov in zaposlovanje; (3) prestrukturiranje kmetijstva, gozdarstva in ribištva in (4) tehnična pomoč (ibid.: 11–12). V okviru tretje prednostne naloge je bil posebej poudarjen cilj, da je bistvo slovenskega razvoja podeželja in tudi splošnega gospodarskega in socialnega razvoja »optimalna izraba virov in obenem njihovo ohranjanje ter zaščita narave in naravnih virov ob upoštevanju večnamenske vloge kmetijstva v družbi« (ibid.: 11–12).

EPD, katerega osnovno izhodišče je trajnostni razvoj,¹³ ki naj bi zagotavljal ravnotežje med ekonomskimi, socialnimi in okoljskimi vidiki ter posledično prispeval k večji blaginji vseh prebivalcev Slovenije, je pomenil temeljno usmeritev vseh nadaljnjih strateških in izvedbenih dokumentov Republike Slovenije. Programi razvoja podeželja torej niso bili izjema.

Tako že v prvem *Programu razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004–2006* zasledimo posebej poudarjeni prednostni nalogi v okviru koncepta trajnostnega razvoja in sicer: (1) sonaraven razvoj kmetijstva in podeželja in (2) ekonomsko in socialno prestrukturiranje kmetijstva (PRP 2004: 84). Če je prva prednostna naloga usmerjena k oblikovanju takih ukrepov, ki bi zagotavljali varovanje naravnih virov, ohranjanje značilnih elementov krajine in poselitvene strukture na podeželju, je druga prednostna naloga usmerjena k oblikovanju ukrepov, s katerimi bi povečali kakovost proizvodnje, izboljšali izvajanje EU standardov, predvsem na področju varovanja okolja, in izboljšali starostno strukturo kmetov. Slednje naj bi dosegel ukrep zgodnjega upokojevanja kmetov, ki je bil, kot že povedano, ciljno naravnan v izboljšanje neugodne starostne strukture nosilcev kmetijskih gospodarstev in zagotavljanje dohodka starejšim kmetom, ki bi se odločili, da bi prenehali

¹³ Kot ugotavlja Barbič (2005: 16–17), je izraz trajnostni razvoj (*sustainable development*) leta 1987 uvedla Svetovna komisija za okolje in razvoj (The World Commission on Environment and Development) v svojem poročilu o Naši skupni prihodnosti (Our Common Future). Trajnostni razvoj je opredelila kot razvoj, ki omogoča »zadovoljevanje potreb sedanjih generacij, ne da bi pri tem ogrožal možnosti prihodnjih generacij za zadovoljevanje njihovih« (The World Commission on Environment and Development, v Barbič 2005: 17). Nadalje opozarja, da je v Sloveniji v rabi več izrazov prevoda tega pojma, med njimi: uravnotežen, trajno uravnotežen, sonaraven, sonaravno uravnoteženi, vzdržen, usklajen, zdrav in obstojen, okolje ohranjajoč, trajnosten razvoj (ibid.: 17).

s komercialno kmetijsko dejavnostjo ter predali kmetijsko gospodarstvo mlajšim prevzemnikom (ibid.: 164).

Pomoč mladim prevzemnikom kmetij so v nabor novih ukrepov vključili oblikovalci drugega, tj. zdaj veljavnega *Programa razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013*, objavljenega leta 2008 (PRP 2008). V primerjavi s prvim PRP (2004) je drugi dokument PRP (2008) utemeljen v strategiji za soočanje s prednostmi in pomanjkljivostmi, ki izhaja iz analize stanja, možnosti in posebnih potreb podeželskih območij Slovenije, kot je opredeljena v *Nacionalnem strateškem načrtu razvoja podeželja* (NSN) za obdobje od 2007 do 2013. Nacionalne prednostne naloge PRP za obdobje med leti 2007 in 2013 so potemtakem opredeljene na podlagi NSN in zajemajo ukrepe na štirih oseh, ki si sledijo:

1. os: izboljšanje konkurenčnosti kmetijskega in gozdarskega sektorja,
2. os: izboljšanje okolja in podeželja,
3. os: izboljšanje kakovosti življenja na podeželju in diverzifikacija podeželskega gospodarstva,
4. os: LEADER (PRP 2008: 56).¹⁴

Prva od treh prednostnih nalog¹⁵ v okviru 1. osi nadalje obljublja »dvig usposobljenosti in krepitev človeškega potenciala v kmetijstvu in gozdarstvu«, kar naj bi zagotavljali trije ukrepi, med katerimi sta za namene pričujoče publikacije pomembna zlasti *Pomoč mladim prevzemnikom kmetij* in *Zgodnje upokojevanje kmetov*. Ukrep *Pomoč mladim prevzemnikom kmetij* je prvič opredeljen v PRP za obdobje 2007–2013, ukrep *Zgodnje upokojevanje kmetov* pa je dediščina prvega PRP za obdobje 2004–2006. To pomeni, da so se obveznosti prejšnjega programskega obdobja prenesle v zdajšnje programsko obdobje, ali povedano s primerom: v letih 2004, 2005 in 2006 so bile z upravičenci sklenjene pogodbe, ki jim omogočajo prejemanje rente za zgodnje upokojevanje za desetletno obdobje. V skladu z določili sklenjenih pogodb bodo upravičenci prejeli rento do zaključka pogodbenih obveznosti tudi v drugem programskem obdobju, 2007–2013 (PRP 2008: 90).

¹⁴ LEADER je okrajšava za *Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale* (Povezava med ukrepi za razvoj podeželja).

¹⁵ Za pregled vseh prednostnih nalog po posameznih oseh in vseh ukrepov, s katerimi naj bi dosegli zelene cilje prednostnih nalog, glej Preglednico 38 v PRP 2008: 82–83.

Če si podrobneje ogledamo razloge za oblikovanje obeh ukrepov in njihove cilje vidimo, da sta ukrepa dopolnjujoča. Oba sta utemeljena v tistem delu analize stanja v kmetijstvu, ki poudarja, da je starostna struktura kmetijskih gospodarjev v Sloveniji neugodna in se še slabša zaradi neugodne demografske slike, ki se odraža v rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva in staranju prebivalstva nasploh v Sloveniji. Mlajši nosilci kmetijskih gospodarstev so po ocenah oblikovalcev PRP praviloma bolje usposobljeni za delo v kmetijstvu, bolj podjetni in so se zato zmožni učinkoviteje prilagajati tehnološkim spremembam ter razmeram na trgu. To pa je seveda pogoj za dvig produktivnosti dela in s tem konkurenčnosti kmetijstva, za kar si prizadeva 1. os prednostnih nalog zdajšnjega PRP. Prav tako ni zanemarljiva ocena, da se mladi velikokrat ne odločijo za prevzem kmetije, tudi če imajo za to priložnost, bodisi zaradi tega, ker je to povezano s težavami v zvezi z izplačilom drugih dedičev bodisi zaradi zagotovitve zagonskega kapitala za strukturno prilagoditev gospodarstva po prevzemu kmetije, ki ga običajno mladi prevzemniki nimajo (PRP 2008: 99).

Na drugi strani izhajajo ocene razlogov za ukrepanje v zvezi z zgodnjim upokojevanjem kmetov iz statističnih dejstev, po katerih je povprečna starost gospodarjev na kmetijah v Sloveniji več kot 56 let, pri čemer znaša delež starejših gospodarjev od 55 let nad 55 odstotkov vseh gospodarjev in se ne zmanjšuje. Ostareli gospodarji pa se težko odločijo za prenos kmetije na mlajšega prevzemnika, kar običajno znižuje razvojno naravnost kmetij (ibid.: 102). Cilj obeh ukrepov je torej spodbuditi prenos kmetije na mlajšo generacijo, izboljšati starostno strukturo nosilcev kmetij, povečati razvojno sposobnost prevzetih oziroma prenesenih kmetij ter s tem prispevati k povečanju produktivnosti dela v kmetijstvu oziroma pospešiti strukturne spremembe na kmetijskih gospodarstvih (ibid.: 99, 102).

Strukturne spremembe na kmetijskih gospodarstvih pa so nenazadnje pogoj za izboljšanje konkurenčnosti slovenskega kmetijstva na globalni ravni, kar je še vedno cilj razvojnih dokumentov, ki se neposredno ali pa tudi posredno nanašajo na kmetijstvo. Kaj pa zajemajo strukturne spremembe na kmetijskih gospodarstvih? Topogledno se oris stanja v kmetijstvu v Sloveniji v dveh programskih obdobjih, ki jih zamejujeta oba PRP, kljub številnim ukrepom in podporam v tem gospodarskem sektorju ni bistveno spremenil. Primerjava opisa stanja v kmetijstvu kaže v nekaterih točkah nespremenjeno

sliko. Z razvojnega vidika je še vedno problematična nizka produktivnost kmetijstva v primerjavi z drugimi gospodarskimi dejavnostmi, za katero kmetijski strokovnjaki menijo, da ima kljub v zadnjih letih identificiranih sorazmernih izboljšavah svoje vzroke v še vedno neugodni velikostni in razdrobljeni zemljiški in posestni strukturi, nizki stopnji specializacije proizvodnje ter razmeroma nizki delovni intenzivnosti. Slednja pa je med drugim posledica tudi obstoječe starostne in izobrazbene strukture kmečkega prebivalstva, še zlasti pa težav v zvezi s »pravočasno« predajo kmetij mlajšim generacijam gospodarjev. In čeprav si večina avtorjev dokumentov z vpeljavo različnih ukrepov in podpor prizadeva, da bi učinkovito reševali tovrstne strukturne težave kmetijstva v Sloveniji, hkrati vselej ugotavlja, da so v veliki meri »breme preteklosti« (PRP 2008: 23).

Desetletja se je namreč kmetijstvo v Sloveniji razvijalo v specifičnem politično-ekonomskem okolju, ki ne le da ni bilo naklonjeno zasebnemu kmetovanju, temveč se je razvijalo v povsem drugi smeri kot kmetijstvo večine drugih evropskih držav, v katerih se je z izboljševanjem kmetijske tehnologije razmeroma hitro povečevala tudi velikost obratov in se razvijala specializirana pridelava. In čeprav delovna različica *Strategije razvoja kmetijstva* iz leta 2009 na eni strani sporoča, da so na teh področjih v zadnjem desetletju opazne izboljšave (SRK-UKPS 2009: 12), na drugi strani beremo, da: »/k/ljub strukturnim spremembam Slovenija tako po povprečni velikosti kmetijskih gospodarstev (2007 6,5 ha) kot po produktivnosti (0,17 PDM/ha), zaostaja za povprečjem EU-27 za približno dvakrat (za EU-15 približno trikrat) in se tako uvršča v skupino članic z najneugodnejšo strukturo kmetijstva« (ibid.: 13).

Da bi bolje razumeli, zakaj Slovenija od osamosvojitvenih procesov dalje velja za državo s slabo zemljiško in posestno strukturo, nizko stopnjo profesionalizacije kmetijske dejavnosti ter razmeroma nizko delovno intenzivnostjo v primerjavi z državami z razvitim kmetijstvom, je nujno pokukati prav v to preteklo obdobje, katerega posledice naj bi se po mnenju številnih ocenjevalcev razvoja kmetijstva v Sloveniji kazale danes na številnih področjih kmetijske dejavnosti.

OVINEK V PRETEKLOST

Večina nacionalnih dokumentov v svojih ocenah negativnih značilnosti kmetijske dejavnosti v Sloveniji z razvojnega vidika bolj ali manj obsežno poudarja, da je táko stanje posledica »bremena iz preteklosti« (SRSK 1992, PRP 2004, PRP 2008, SRK-UKPS 2009). Ena izmed najpogosteje omenjenih negativnih značilnosti, znaten delež kmetijskih zemljišč, ki se nahajajo v t. i. območjih z omejenimi možnostmi za kmetovanje,¹⁶ prav gotovo ne more biti posledica zgolj preteklih odločitev, ki so se nanašale na kmetijsko proizvodnjo. V večji meri gre za posledice različnih podnebnih, geoloških in morfoloških talnih razmer oziroma naravnih danosti za kmetijstvo. Hkrati pa ne moremo zanikati, da tudi določene družbeno-politične zgodovinske okoliščine ne vplivajo odločilno na spremembe v strukturi rabe kmetijskih zemljišč, kot je na primer opuščanje kmetovanja zaradi zmanjševanja števila prebivalcev ali pa t. i. procesov industrializacije in deagrarizacije. V še večji meri, če ne v celoti, pa večina literature določene družbeno-politične zgodovinske okoliščine prepozna za poglobitnega »krivca« neugodne velikostne strukture kmetijskih zemljišč in posesti, njihovo razdrobljenost in posledično prevladujoči »mešan« socio-ekonomski tip kmetije v Sloveniji.

Gospodarski zgodovinarji in ekonomisti so prepričani, da analiza stanja temeljnih prelomov in potez gospodarskega razvoja Slovenije ne sme zaobiti posameznih vidikov lastniških sprememb, ki so prav gotovo odločilno vplivali tudi na kmetijstvo kot gospodarsko panogo. Po zgledu v tovrstni literaturi (Blaznik idr. 1970; Smerdel 1988/90; Turk idr. 2007) najpogosteje opredeljenih časovnih mejnikov do proglasitve suverene države, ki naj bi s takrat

¹⁶ Takih zemljišč je v Sloveniji več kot 70 odstotkov (PRP 2004: 58).

uvedenimi agrarnimi reformami odločilno zaznamovali razvoj kmetijstva glede strukture kmetijskih zemljišč in posesti v današnji Sloveniji, poenostavljeno in shematično povzemamo naslednje, pri čemer se zavedamo, da bi lahko vzroke za tako stanje iskali še dlje v preteklosti:

- obdobje terezijansko-jožefinske zakonodaje,
- obdobje po marčni revoluciji 1848,
- obdobje med svetovnima vojnama,
- obdobje po drugi svetovni vojni.

OBDOBJE TEREZIJSKO-JOŽEFINSKE ZAKONODAJE: OMEJEVANJE NADZORA ZEMLJIŠKE GOSPODE NAD KMETI

Po mnenju številnih ocenjevalcev zgodovinskega razvoja agrarnih dejavnosti Slovenije je na strukturo individualne posesti na tleh današnje Slovenije vsaj od srede 18. stoletja dalje močno vplivala terezijansko-jožefinska zakonodaja (med leti 1740 in 1790), ki je bila kot tedaj nova politika agrarnih reform uvedena kot odgovor na kmečke upore (Turk idr. 2007: 201) oziroma je pod vplivom fiziokratskih načel skušala izboljšati produktivnost poljedelstva z novim obdelovalnim načinom v obliki kolobarjenja brez prahe, z večanjem obdelovalnih površin in z uvajanjem gojenja krmnih rastlin pa dati večji poudarek hlevski živinoreji (Blaznik idr. 1970: 173). Poglavitni rezultat te agrarne reforme se je nanašal na omejen nadzor fevdalne gospode nad kmeti, ki se je uresničil z nizom uredb, ki so radikalno zmanjšale njihovo težko delo in jim znižale davke. Tako so na primer po patentu iz leta 1768 v letu 1769 izmerili pašnike in jih porazdelili med podložnike v obsegu, ki naj bi bil sorazmeren njihovim osnovnim kmečkim enotam. Odrejeno je bilo, da morajo podložniki te deleže postopno kultivirati v njive oziroma travnike, pri čemer se jim obveznosti na račun melioracije v obdobju desetih let niso smele zvišati. Če tega ne bi opravili, bi v dveh letih te deleže izgubili. Hkrati pa so bili na podlagi uredbe iz leta 1769 za trideset let oproščeni dajanja desetine (ibid.: 173).

Z novim kultiviranjem se je povečala izmera posesti, z intenziviranim obdelovanjem pa se je krepila tudi njihova gospodarska moč v primerjavi s prejšnjim stanjem. Hkrati se je širil pojav deljivosti kmetij, saj so se te skušale osamosvojiti zaradi na eni strani z reformami dosežene večje osebne svobode

tedanjih kmetov, na drugi strani pa zato, ker so se kmečki sinovi s prevzemom kmetij reševali pred tedanjo vojaško obveznostjo. Da bi zaustavili proces delitve kmečke posesti, ki je bila v obdobju francoske vlade v ilirskih deželah celo zakonito uvedena in kar je po obnovi svoje vlade v teh deželah upoštevala tudi Avstrija (ibid.: 174), so oblasti leta 1786 uzakonile načelo, po katerem je posestvo dedoval najstarejši sin (Britovšek, v Smerdel 1988/90: 46). Kljub uzakonitvi tega načela in dejstva, da so avstrijske oblasti zaščitile pravice velikih zemljiških lastnikov s tem, da so ti morali dati soglasje k delitvi kmetij, se proces nadaljnje drobitve posesti ni zaustavil, hkrati pa tudi ni prevladal po celotnem ozemlju današnje Slovenije. Preučevalci teh procesov zatrjujejo, da je proces delitve kmečkih posesti zajel zlasti tedanjo Dolenjsko, Notranjsko in Primorsko, čeprav ni bil neobičajna praksa tudi v drugih deželah s slovensko govorečim prebivalstvom (Blaznik idr. 1970: 174).

MARČNA REVOLUCIJA 1848 IN ZEMLJIŠKA ODVEZA

Če so terezijansko-jožefinske agrarne reforme pomenile začetek »pojemanja osebne nesvobode kmetov« (Blaznik idr. 1970: 174), je naslednji zasuk v odnosih med zemljiško gospodo in kmeti prav gotovo uvedba t. i. zemljiške odveze po marčni revoluciji leta 1848. Cesarski manifest, objavljen leta 1848, je namreč odpravil vse oblike tlačanskega dela in vse dajatve, ki so izvirale iz fevdalnega lastništva ali iz desetinskih pravic, nekdanji lastniki pa naj bi dobili za to primerno odškodnino (Benedikt, v Smerdel 1988/90: 43). Zemljiška odveza ni preprečila nadaljnjega drobljenja velikega dela nekdanje fevdalne posesti, tedanjim zemljiškim gospodom so namreč po odvezi v obdelovanje ostale velike površine zemlje (zlasti gozdov ter pašnikov), ki niso bile razdeljene med kmete. Veliki kompleksi gozdov so bili celo do leta 1853¹⁷ obremenjeni s služnostnimi (servitutnimi) pravicami.

Ocenjevalci zgodovine agrarnih panog gledajo v takih razmerah osnovo za razvoj kapitalistične posesti v slovensko govorečih deželah (Blaznik idr. 1970: 174–176). Še posebej naj bi bile v korist veleposestvom spremembe, ki so jih

¹⁷ Šele leta 1853 uveden patent je določal, da morajo nekdanja zemljiška gospodstva odpraviti služnost tudi z odstopom zemljišč kmečkim upravičencem (Blaznik idr. 1970: 157).

povzročile servitutne operacije v lastninskih razmerjih. Veleposestnikom so bili namreč naklonjeni izvedenci, ki naj bi pogosto preračunavali ekvivalent zemljišč po prenizkih cenah. Tako so upravičenci – kmetje v številnih primerih dobili površine, ki so bile odmaknjene od prometnih poti ali pa so bile gospodarsko povsem izčrpane. Še več, številni kmetje so se takim pravicam odpovedali le za majhno odškodnino.

Gospodarska kriza v 60. letih 19. stoletja je prispevala k še slabšemu položaju kmeta. Številni med njimi so zaradi denarnih težav prepuščali veleposestnikom celo svoje dele kmetij, še posebno gozdne površine, kar je pomenilo, da so kmetije ostale brez svojih rezerv. Zemlja velikega dela kmetij se je tako skoraj vso drugo polovico 19. stoletja drobila, kar je dodatno okrepil še zakon o svobodnem razkosavanju zemljišč in o dednem pravu, sprejet leta 1868 (Smerdel 1988/90: 46). Zakon iz leta 1889 je sicer omejil delitev srednjih kmetij le med dediče, a nadaljnje drobljenje kmečke posesti ni mogel preprečiti niti zakon o ureditvi servitutnih pravic v zvezi z delitvijo do tedaj kolektivne posesti gozdov in pašnikov iz leta 1883, ki je zaradi plačevanja odškodnin zemljiškim gospodom kmeta obremenil še za naslednjih dvajset let (Fischer 1996: 15). Vzporedno pa so iz istih razlogov naraščala kapitalistična veleposestva, ki so v svoj obseg vključevala vedno več kmečkih posesti.

Tovrstno ustvarjanje vedno večjih družbenih razlik med prebivalci podeželja so pospeševali še drugi vzroki, predvsem razvoj bližnjih mest, železniški promet in rudarskih ter industrijskih središč. Velik del kmečkih zemljišč je bil namreč pritegnjen k takim obratom, hkrati pa so na tako ločenih kmečkih parcelah nastajale številne drobne domačije, ki jim zemlja ni bila več poglavitni vir preživljanja (Blaznik idr. 1970: 177). Po ocenah nekaterih zgodovinarjev (Fischer 1996: 16) je prav izgradnja železniškega omrežja (med Ljubljano in Trstom) kmeta dvojno prizadela. Uničene so bile stare oblike prometa, tovorništvo in prevozništvo po deželnih cestah ter rečno brodarstvo, ki so bile pomemben vir dodatnih kmečkih dohodkov. Na drugi strani pa je koncentracija prometa na železnico močno prizadela položaj kmetov v posredniški trgovini. Velika trgovina se je skoncentrirala ob južni železnici, stara trgovska središča, tudi Ljubljana, so se spremenila zgolj v postaje ob tranzitni progi. Drobna trgovina je sicer naraščala, se je pa hkrati profesionalizirala in s tem je odpadla možnost dodatnega zaslužka za kmeta.

Konkurenca tujega blaga je prav tako prizadela kmeta. Propad podjetij

z založniško in manufakturno organizacijo v fužinarstvu in steklarstvu ter uničenje vrste domačih obrti, kot so bile tkalska, predilniška, barvarska in usnjarska, je ukinil kmečki zaslužek tudi v teh dejavnostih. Po nekaterih drugih ocenah pa uveljavljanje industrije in razvoj železniškega prometa ni imelo nujno zgolj negativnih posledic za kmečko prebivalstvo. Hkrati naj bi pripomoglo k uvajanju kmetijskih strojev oziroma mehanizacije v kmetijsko obdelovanje (Smerdel 1988/90: 55).

Poleg negativnih posledic industrializacije, plačevanja odškodnine in drobljenja posesti se je položaj kmečkega prebivalstva slabšal tudi zaradi vedno višjih davkov. Te je zahtevala obsežna in draga centralistična uprava pa tudi vojska, saj se je v drugi polovici 19. stoletja Avstrijsko cesarstvo vojskovalo za Lombardijo (1859) in Benečijo (1866). Socialno ogroženo kmečko prebivalstvo se je zaradi vseh naštetih okoliščin, pa tudi zaradi slabih letin, prevelikih dot, oderuhov in prenaseljenosti na vasi v 80. letih 19. stoletja množično izseljevalo, zlasti v Severno Ameriko in Brazilijo (Smerdel 1988/90: 47–49).

Potemtakem ni naključje, da slika (Preglednica 1) kmečke posestne razdrobljenosti oziroma njene velikosti v slovensko govorečih deželah avstrijske monarhije na začetku 20. stoletja (leta 1902) sporoča, da se tačas kar tretjina kmetov verjetno ni mogla preživljati zgolj z zemljo, ker je njihova posest merila komaj do 2 ha površin. Približno petina kmetov (dobrih 20 odstotkov) se je glede na večjo izmero svojih posesti (do 5 ha) verjetno lahko preživljala z zemljo, medtem ko za tretjino tedanjih kmetij (33,3 odstotka) lahko to zatrdimo z večjo verjetnostjo, saj so njihove posesti vključevale med 10 in 20 ha površin. Velikih kmetij ali veleposesti je bilo sorazmerno malo; le dober odstotek in pol kmečkih gospodarstev je upravljalo nad 50 oziroma nad 100 ha velika posestva (Blaznik idr. 1970: 637). Pri tem pa je nujno poudariti, da velikost kmetij oziroma veleposesti ni sorazmerno odražala tudi njihove gospodarske vrednosti, saj so praviloma (na primer na Koroškem) take posesti vključevale veliko gorskih kmetij (ibid.: 179).

Posestno razdrobljenost lahko posredno izluščimo tudi iz podatkov, ki govorijo o zelo velikem deležu kmetij, ki so bile izrazito družinska podjetja, torej so jih obdelovali zgolj družinski člani. Na Kranjskem je bilo takih kmetij kar 76,4 odstotka, na Primorskem 74,8 odstotka, na Štajerskem 62,5 odstotka in na Koroškem 49,2 odstotka. Temu primerno so povedni tudi podatki o deležih družinskih članov med aktivnim kmečkim prebivalstvom. V Primorju

jih je bilo kar 95,9 odstotka, na Kranjskem 90,1 odstotka, na Štajerskem 76,3 odstotka in na Koroškem 64,6 odstotka (ibid.: 637).

Preglednica 1: Velikost posesti kmečkih gospodarstev v slovensko govorečih deželah avstrijskega dela monarhije (leto 1902) (deleži v %)

Velikost kmečke posesti	Delež kmečkih gospodarstev
Do 2 ha	35.8
Med 2 in 5 ha	21.5
Med 5 in 10 ha	18.0
Med 10 in 20 ha	15.3
Med 20 in 50 ha	7.8
Med 50 in 100 ha	1.1
Nad 100 ha	0.5
Celota	100

(Vir: avtorici po podatkih: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev 1970: 637).

Kljub podatkom, ki govorijo o pretežno družinskem kmetovanju na ozemlju današnje Slovenije na začetku prejšnjega stoletja, pa niso zanemarljivi izračuni nekaterih povojnih zgodovinarjev, na podlagi dostopnih podatkov prebivalstva za zahodno, tj. avstrijsko polovico monarhije, da je delež kmetijskega prebivalstva na današnjem ozemlju Slovenije padel od 83,3 odstotka v letu 1857 na 66,7 odstotka v letu 1910. Vzporedno pa se je delež prebivalstva, ki se je preživiljal z obrtjo in industrijo, v istem obdobju povečal s približno 6 odstotkov na 12,8 odstotka (Šifrer, v Fischer 1996: 20).

Razlage za tako stanje lahko poiščemo pri tistih zgodovinarjih, ki so prepričani, da so v 19. stoletju dežele s slovensko govorečim prebivalstvom, tako kot večina dežel habsburškega cesarstva, približno za 60 let zamujale z zemljiško reformo v primerjavi s tedaj razvito severno in zahodno Evropo (Šorn, v Novak 1996: 25). V habsburški monarhiji je namreč potekal t. i. proces defevdalizacije in agrarne reforme skoraj celo stoletje. Zakoni o kmečki zemljiški odvezi so formalno omogočali le osebno osvoboditev kmetov (ibid.: 26), ne pa tudi dejanske, saj so kmetom še vedno ostale vse obveznosti do lastnikov zemlje. Enega izmed vzrokov za gospodarsko zaostajanje zahodnega dela monarhije za tedanjimi severno- in zahodnoevropskimi deželami zgodovinarji vidijo v tem, da je bila po marčni revoluciji tudi dunajska vladna administracija eden izmed odkupnikov zemlje, ki pa je zemljo razdelila kmetom za poravnavo revolucionarnega dolga. Da je lahko plačala potrebno odkupnino, je povečala

davčne obveznosti državljanov. To pa je imelo dolgoročne posledice za razvoj kmetijstva kot gospodarske panoge, saj je velik del kmečke akumulacije prav z davki prešel ponovno v last delno razlaščene zemljiške aristokracije, ki pa nadomestil za odkup ni ponovno investirala v kmetijsko produkcijo (ibid.: 27).

Takega družbenega in gospodarskega stanja »na vasi« na ozemlju današnje Slovenije ni uspela izboljšati niti agrarna reforma iz leta 1919, tokrat v okviru prve jugoslovanske države oziroma po razpadu avstro-ogrske monarhije nove politične domovine slovensko govorečega prebivalstva. Kot bo v nadaljevanju govor, tedanja oblast ni niti s to reformo uspela zaježiti že v 19. stoletju sproženega procesa drobljenja zemlje.

OBDOBJE MED SVETOVNIMA VOJNAMA

Agrarna reforma iz leta 1919 je bila po mnenju ocenjevalcev tega obdobja eden izmed prvih legitimizacijskih aktov prve jugoslovanske države. Cilj jugoslovanske centralne oblasti je bil razlastiti habsburške veleposestnike, ki niso ostali v novi državi, in razdeliti njihovo zemljo predvsem poljedelcem brez zemlje v lasti in to v obsegu, ki bi ga bilo zmožno obdelati s člani njihovih družin. Vendar je bil program agrarne reforme obsežnejši od same razlastitve in razdelitve zemlje. Reforma je namreč vključevala določila o privilegijih pri delitvi zemlje in zgornje meje obsega razdeljenih zemljišč; prednost pri dodeljevanju pa so imeli vojni prostovoljci in vojne vdove (Mirković, v Novak 1996: 29).

Iz zapisov o gospodarski in družbeni zgodovini Slovenije lahko razberemo (Blaznik in drugi 1970: 180), da je dejavnosti v zvezi z agrarno reformo v Sloveniji sprva vodil Deželni agrarni odbor za Slovenijo, nato jih je leta 1919 prevzelo v Ljubljani ustanovljeno Glavno poverjeništvo ministrstva za agrarno reformo, nazadnje pa leta 1920 Agrarna direkcija. Poudariti velja, da so pristojni za izvedbo agrarne reforme revidirali njeno zakonodajo kar dobro desetletje. Tako je prvi zakon iz leta 1922 določal, da se iz zakupa izvzamejo vinogradi, sadovnjaki in vrtovi, hkrati pa je bil predviden maksimum zemlje (200 ha zemlje oziroma 75 ha obdelovalne zemlje), ki bi ostal veleposestnikom za vzdrževanje obratov. Pri razdeljevanju obdelovalne zemlje naj bi imeli prednost poleg vojnih prostovoljcev t. i. najpotrebnejši iz najbližjih vasi, ki so bili dolžni zemljo racionalno obdelovati in za njo odplačevati odškodnino.

Po nekaterih ocenah naj bi tri četrtine zemlje pripadle veleposestvom, četrtnina pa kot prispevek za kolonizacijo. Skupna površina lastne in dodeljene obdelovalne zemlje pri posameznih kmečkih družinah ni smela presegati 10 oralov (5,7 ha), borcem je pripadlo 8,7 oralov (5 ha), neborcem pa 5,2 orala (3 ha) zemlje (ibid.: 180).

Površine gozdov in pašnikov so postale predmet agrarne reforme šele z zakonom o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih leta 1931. Agrarni interesenti za tovrstne površine so bile lahko le občine, zemljiške skupnosti pa tudi imovinske občine in skupnosti poljedelcev. Ker pa so pašniki in deloma tudi gozdovi morali ostati celota, so bili prvi izročeni pašniškim zadrugam, razlaščene gozdove pa je prevzela v začasno upravo država (ibid.: 181). Nazadnje so leta 1933 z zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona iz leta 1931 postali predmet agrarne reforme tudi cerkveni gozdovi, tako da je končna evidenca agrarne reforme zajemala osmino veleposestniških gozdov in 38 odstotkov veleposestniške obdelovalne zemlje (ibid.: 182).

Kot ugotavljajo nekateri ocenjevalci modernizacijskih procesov v Sloveniji, se je s prvo jugoslovansko reformo v grobem ponovila že znana situacija iz leta 1848 v habsburških dednih deželah: državna administracija je za poravnavo političnega dolga prerazdeljevala tiste vire, ki jih je imela na voljo – to pa je bila v glavnem obdelovalna zemlja. Tako so dobili zemljo v last tudi tisti, ki je nikoli prej niso obdelovali, vendar v obsegu take velikosti, ki ni obljubljal večje produktivnosti (Novak 1996: 29). Posledično je mali kmet še naprej propadal, veleposest pa je obdržala večino zemlje (Turk idr. 2007: 203).

Kljub nespodbudnim učinkom prve jugoslovanske agrarne reforme ocenjevalci razvoja južnoslovanske regije poudarjajo (Novak 1996: 30), da je bilo prvo desetletje Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev zaznamovano z relativnim gospodarskim razcvetom, dobrimi kmetijskimi letinami in ugodnimi mednarodnimi razmerami na trgu kmetijskih pridelkov. Take okoliščine naj bi spodbudile nastanek posebnega sloja srednje velikih in velikih trgovcev, ki so v konjunkturi pridobljen kapital porabili za nakup zemlje in za ustanavljanje majhnih kmetijskih obratov na podeželju ne pa tudi za »industrializacijo« kmetijstva. Kratko obdobje razcveta se je zaključilo s padcem cen pšenice na ameriškem trgu, sledila je recesija, ki je bila med drugim tudi posledica varljivih konkurenčnih zmožnosti jugoslovanskega kmetijstva, saj pridelki niso ustrezali takratnim mednarodnim standardom. Začetne agrarne investicije

so sprožile propadanje in prodajo kmetij, kar naj bi zajezil leta 1932 sprejet moratorij na dolgove. Tako je zakon zaščitil tisti del agrarnega sektorja, ki je bil zmožen le enostavne reprodukcije (ibid.: 31).

Jugoslovanski agrarni in industrijski sektor sta bila deležna novega zagona šele koncem 30. let 20. stoletja. Takrat so zaradi priprav na drugo svetovno vojno nemške oblasti izkazale zanimanje za balkanske surovine (ibid.: 32).

OBDOBJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Kot rečeno, je bila za Slovenijo na začetku druge svetovne vojne na eni strani značilna veleposest, prevladujoča zlasti v posesti gozdov (leta 1931 je bilo takih veleposesti z nad 50 ha skupne površine 1,1 odstotka, v lasti pa so imele petino vse zemlje oziroma tretjino gozdov), na drugi strani pa so bila majhna posestva (leta 1931 je bilo malih kmetov, ki so obdelovali do 5 ha površin, 57 odstotkov, v lasti pa so imeli 13 odstotkov zemlje in 6,7 odstotka gozdov; Čepič 1996: 148).

Vendar če je bila ena izmed potez predvojne oblasti ta, da je ohranila zasebno kmetovanje, tega ne bi mogli trditi za povojno oblast. Po mnenju številnih analitikov je bila temeljna usmeritev povojne agrarne reforme predvsem »razredno politična«, saj je bila v funkciji ohranitve in okrepitve dosežkov socialistične revolucije (Čepič 1996: 146). Temeljni cilj agrarne reforme oziroma njenega prvega zakonskega akta – zakona o agrarni reformi in kolonizaciji, ki ga je uzakonila že Začasna ljudska skupščina Demokratične federativne Jugoslavije 23. avgusta 1945,¹⁸ je namreč bil bolj odprava izkoriščevalskega značaja zasebne lastnine kot pa odprava zasebne lastnine nasploh (ibid. 149).¹⁹ Tako je bila z Ustavo iz januarja 1946 zasebna lastnina v gospodarstvu formalno zagotovljena, glede zemljiške lastnine pa je bilo izrecno določeno, da lahko pripada zemlja tistim, ki jo obdelujejo, in da velika zemljiška posest ne more biti v zasebnih rokah (ibid. 146).

¹⁸ V Sloveniji so začeli izvajati agrarno reformo januarja 1946, v drugih delih Jugoslavije pa že prej (Čepič 2005a: 885).

¹⁹ Čeprav je bil zakon sprejet soglasno, so mu nasprotovali nekateri poslanci iz vrst predvojnih političnih strank, še posebno pa Rimskokatoliška in Pravoslavna cerkev, ki sta bili med največjimi zemljiškimi lastniki (Čepič 2005a: 883–884).

Posledično so se prvi ukrepi agrarne reforme nanašali na razlastitev zemljišč, ki so presegala z zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji določeni maksimum (45 ha skupne površine),²⁰ drugi pa so se nanašali na razdeljevanje zemlje tistim, ki naj bi jo sami obdelovali. V ta namen je bil ustanovljen zemljiški sklad agrarne reforme, v katerega so povojne oblasti evidentirale razlaščeno zemljo, ki je postala državna lastnina. Razlastitve niso potekale zgolj po merilu velikosti posestva, temveč bolj po merilu t. i. delovnega odnosa lastnika do zemlje, tj., ali jo je lastnik obdeloval sam s svojo družino ali pa z najeto delovno silo. Po nekaterih ocenah je bilo v zemljiškem skladu največ razlaščene zemlje veleposestniškega izvora, nato cerkvenega, bančnega, zemlje podjetij, delniških družb in drugih pravnih oseb.

Če je bil cilj prve stopnje izvajanja agrarne reforme akumulacija zemlje z nacionalizacijo v zemljiški sklad, je bil cilj druge stopnje agrarne reforme razdeljevanje zemljiškega sklada med upravičence. Čeprav je bil pogoj za dodeljevanje zemlje ta, da je bil upravičenec poklicni kmetovalec, so imeli prednost pri dodeljevanju zemlje udeleženci narodnoosvobodilne vojske na ozemlju nekdanje socialistične Jugoslavije, nato pa kmetovalci brez zemlje in taki, ki so jo imeli premalo, da bi se z njo preživljali. Med slednje so uvrstili t. i. agrarne interesente, koloniste²¹ in zadruga za skupno obdelavo zemlje. Vsi ti so dobili zemljo v trajno last. Na drugi strani pa se iz zemljiškega sklada ni razdeljevala zemlja, ki je bila predvidena za potrebe določenih državnih

²⁰ Brez odškodnine so razlastili zemljišča vsem posestnikom, ki so imeli več kot 45 ha skupne površine posesti oziroma od 25 do 30 ha obdelovalne zemlje, če so jo dajali v zakup ali pa je niso sami obdelovali. Prav tako so razlastili zemljo, če je bila v lasti banke, podjetja, delniške družbe, cerkve. Za posestva cerkve je bil določen zemljiški maksimum 10 ha. S priznano odškodnino so v zemljiški sklad prišli presežki zemlje lastnikov, ki niso bili po poklicu kmetje, če je njihova posest obsegala nad 3 in do 5 ha zemlje oziroma kmetov, ki so jo imeli v izmeri nad uzakonjenim maksimumom, tj. od 20 do 35 ha obdelovalne zemlje in od 10 do 25 ha gozda; skupna površina pač ni smela presegati 45 ha (Čepič 1996: 150).

²¹ Največ zanimanja slovenskih kolonistov v kraje zunaj Slovenije je bilo po podatkih iz leta 1946 med približno 2500 osebami oziroma 600 družinami. Običajno so to bili prebivalci iz vzhodnih delov Slovenije, od Prekmurja do Bele krajine, kjer je bila agrarna prenaseljenost največja. T. i. notranja kolonizacija v Sloveniji pa je bila večinoma izvedena na Apaškem polju ob Muri, od koder so se izselili ali pa so bili po vojni pregnani Nemci. Kolonisti so prihajali iz vseh delov Slovenije, največ pa jih je bilo z Dolenjske in Bele krajine (Čepič 2005a: 888).

institucij, kot so bila federalna in krajevna državna kmetijska posestva, določene socialne, znanstvene, prosvetne, kulturne in sindikalne ustanove ter nazadnje Jugoslovanska armada. Ta državna zemlja je bila uporabnikom dana le v izkoriščanje in ne v last. Hkrati pa je nujno poudariti, da je država od razdeljevanja izločila vse razlaščene in zaplenjene gozdove in gozdni inventar (Čepič 2005a: 887). Po nekaterih ocenah je bil delež vse razlaščene in zaplenjene zemlje, ki ga je obdržala jugoslovanska država 54,6 odstotka oziroma v Sloveniji kar 86 odstotkov (Gačša, v Čepič 1996: 153).

Podatki kažejo, da je v Sloveniji do konca aprila 1946 z agrarno reformo prešlo v zemljiški sklad približno 266.500 ha površine zemlje, od tega so večino površin obsegali gozdovi, nato obdelovalna zemlja, ki je bila določena za razdelitev, preostalo pa so bili pašniki, planine in druga zemlja. Med razlaščenimi zemljiškimi lastniki v Sloveniji je bila na prvem mestu posest Rimskokatoliške cerkve (61 odstotkov gozdov in 10 odstotkov obdelovalne zemlje), sledili so ji veleposestniki neslovenskega rodu (površina njihove posesti je predstavljala nekaj manj kot šestino sklada), nato pa lastniki zemljišč, ki jim kmetovanje ni pomenilo osnovnega vira preživetja, so pa živeli na vasi (na primer gostilničarji, trgovci, mesarji, mlinarji, odvetniki, zdravniki); delež odvzete zemlje slednjim je v zemljiškem skladu predstavljal le 5 odstotkov (Čepič 2005a: 886). Na drugi strani pa je bilo v Sloveniji agrarnim interesentom, (povprečno so dobili po 0,9 ha zemlje), notranjim kolonistom (povprečno so dobili 4,4 ha zemlje) in kmečkim delovnim zadrugam razdeljenega le nekaj manj kot sedmina ustvarjenega zemljiškega sklada (Čepič 1999b: 181; Čepič 2005a: 889).

Ocenjevalci učinkov agrarne reforme poudarjajo (Novak 1996; Čepič 1996; 1999a; 2005a; 2005b; 2005c; 2005d), da povojna oblast s tem ukrepom ni razrešila bistvenih vprašanj ekonomskega in socialnega položaja kmetijstva kot panoge, niti ne posameznikov, kmetov. Ker so po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji lahko dobili zemljo le agrarni interesenti, ki niso imeli več kot 5 ha skupne površine zemlje, so bila večinoma ustvarjena majhna posestva, ki niso omogočala preživetja lastniku in njegovi družini. Hkrati zakon ni dovoljeval najemnega dela v kmetijstvu, kar je prisililo kmete, da so iskali dodatne vire zaslužka zunaj kmetijstva, predvsem v industriji, ali pa so pridelovali le še za svoje potrebe.²² Če je iskanje zaslužka zunaj kmetovanja

²² K temu so jih prisili tudi ekonomsko-politični ukrepi, od obveznih odkupov in oddaj,

imelo za posledico »beg z zemlje« oziroma deagrarnizacijo, je pridelovanje za svoje potrebe tudi srednjih in večjih kmetov, ki so bili zaradi uvedbe administrativno (ne tržno) določenih pogojev oddajanja presežkov demotivirani, da bi se pojavljali na trgu, povzročalo napetost med oblastjo in njimi; oblast je namreč s takimi ukrepi želela doseči slojno izenačitev na vasi s poudarkom na prevladi majhnega in srednjega kmeta. Proti pričakovanjem se tačas ni obnesla niti t. i. kolektivizacija, tj. združevanje majhnih individualnih kmetijskih proizvajalcev v kmečke delovne zadruge – jugoslovansko obliko kolhozov, saj so jo kmetje razumeli bolj kot poseganje v posestne odnose in način razlašanja, saj je vsak član zadruge vanjo moral vložiti ves svoj kmetijski inventar in živino pa tudi gospodarska poslopja (Čepič 1996: 158; Čepič 1999: 186; Čepič 2005d: 937–939).

Prav zaradi razpadanja »kolhoznega« kmetovanja²³ in strahu pred razslojevanjem na vasi oziroma bogatitvijo dela srednjih in večjih kmetov je po oceni analitikov učinkov agrarne reforme država ponovno radikalno posegla v lastniškoposestne odnose kmalu po zaključku izvajanja povojne agrarne reforme (od 1945 do 1949). Drugo agrarno reformo je obeležil leta 1953 sprejeti zakon o kmetijskem skladu splošnega ljudskega premoženja in dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam, ki ga je potrdila Zvezna ljudska skupščina Federativne ljudske republike Jugoslavije. Zakon je znan predvsem po opredelitvi novega zemljiškega maksimuma, ki je določal, da je v zemljiški sklad prešla obdelovalna zemlja vseh kmetov, ki so upravljali z nad 10 ha površin. S tem aktom je ta zemlja postala splošno ljudsko premoženje oziroma državna last; presežke je »odkupila« država in jih dala v trajno uporabo kmetijskim organizacijam. V Sloveniji se je tako ponovno nacionaliziralo 27,6 odstotka zasebnih kmetijskih posestev (Čepič 1996: 158).

Uzakonitev 10 ha zemljiškega maksimuma je po ocenah preučevalcev lastniških razmerij na ozemlju današnje Slovenije zaključno dejanje

vezanih cen, davkov ipd. Več o tem glej prispevek Čepiča z naslovom *Preskrba prebivalstva in obvezni odkupi* (2005c: 893–900).

²³ Ob koncu leta 1951, ko je po nekaterih ocenah kolektivizacija v Sloveniji dosegla svoj vrhunec in se je obenem že začel kazati tudi njen razkroj, je bilo v kmečke delovne zadruge vključenih 8600 kmečkih gospodarstev, ki so kolektivno obdelovala 70.000 ha oziroma 4 odstotke vseh kmetijskih površin; njihova povprečna velikost je bila 83 ha (Čepič 1999: 184).

spreminjanja zemljiškega lastništva do denacionalizacije po osamosvojitvi Slovenije (Čepič 1996: 158). In kot v zadnjih dveh desetletjih poudarja večina dokumentov o razvoju kmetijstva, so posledice »bremena preteklosti« še vedno prisotne v posestni strukturi. S tega vidika ni pretirana ocena preučevalcev modernizacijskih procesov, da so se agrarne reforme na ozemlju današnje Slovenije (1848, 1919, 1946, 1953) začele enako kot povsod drugod po Evropi: z razdelitvijo zemlje obdelovalcem s ciljem, da bi iz nje ustvarili produktivni dejavnik akumulacije nacionalnega bogastva. Vendar se je vselej izkazalo, da je bila zemlja edini vir, ki so ga politične elite lahko razdeljevale za plačilo svojega revolucionarnega dolga. In običajno se je tak projekt sprevrgel v svoje nasprotje: na eni strani je ohranil prebivalstveno preobremenjenost podeželja, ki se je »razbremenjevalo« samo z izseljevanjem, na drugi strani pa tistim, ki so ostali, kljub državnim odpisom dolgov, ni nudil večjih prodorov. Običajno je kmetom, ki so živeli v bližini industrijskih centrov omogočil »dvojno« preživljanje: hkrati v lokalnih industrijskih obratih in na kmetijah. Posledično je kmet – industrijski delavec postal posebnost slovenske industrializacije (Novak 1996: 34-35) ne pa učinkovite modernizacije kmetijstva (Čepič 2002: 62).

Hkrati ni pretirana ocena, da je po drugi svetovni vojni tedanja oblast gledala kmetijstvo kot gospodarsko panogo, v kateri je prevladovala zasebna lastnina in posledično je razumela kmete kot razredne nasprotnike (Čepič 2002: 58). Cilj tedanje kmetijske politike je bila zlasti izpeljava nemotene industrializacije z zagotovljeno preskrbo vedno večjega števila zaposlenih v industriji ne pa v kmetijstvu. Ena izmed posledic je bila padanje števila kmečkega prebivalstva zlasti na račun zapuščanja kmetijstva in zaposlovanja v neagrarni proizvodnji. Kljub padanju števila kmečkega prebivalstva pa se delež živečih na vasi ni tako hitro spreminjal. Tisti, ki so se zaposlovali v nekmetijskih dejavnostih, so običajno še vedno živeli na vasi in se s kmetijstvom ukvarjali v popoldanskem času. O tem zgovorno govori izračun, ki za leto 1953 pokaže, da je bilo v Sloveniji 63 odstotkov takih, ki so bili zaposleni v neagrarnih dejavnostih, živeli pa so na vasi v t. i. mešanih gospodarstvih (Čepič 2002: 59). Ali povedano z metaforo: »beg z zemlje« je bil hitrejši od »bega z vasi«.

Na podlagi povedanega lahko pritrdimo oceni, da je bil v prejšnjem stoletju agrarni sektor, zlasti kmetijstvo, predvsem osnovni vir industrializacije, ki se je kazal na eni strani kot osnovni vir akumulacije nujnih sredstev za

industrializacijo, na drugi strani pa kot osnovni vir delovne sile v industriji (Čepič 2002: 56). In čeprav bi lahko ta zapis razširili na druge vsebine, ki so pomembno določale razvoj kmetijstva v Sloveniji (mehanizacijo kmetijstva, administrativno določanje cen kmetijskim pridelkom, uporabo umetnih gnojil, združni sistem ipd.), upamo, da je bralec dobil predstavbo o tem, zakaj se danes v strokovni in znanstveni literaturi govori o »bremenu preteklosti«, ki se med drugim najbolj odraža prav v razdrobljeni velikostni posestni strukturi kmetijstva v Sloveniji.

Hkrati je nujno poudariti še eno posledico specifičnega razvoja kmetijstva v Sloveniji. Ta se nanaša na terminologijo oziroma bolj ali manj natančno opredelitev izrazov, ki se nanašajo na kmetovanje v Sloveniji. Kot bo v naslednjem poglavju obrazloženo, so izrazi odraz določenega zgodovinskega dogajanja. To velja tudi za njihove bolj ali manj natančne opredelitve, ki se nadalje zrcalijo tudi v raznovrstno merjenih in beleženih evidencah. Govor je o akademskih in delovno operativnih definicijah kmeta, kmečke družine, kmečkega gospodinjstva in posledično družinskega kmetovanja. Terminološka zmeda je še posebej očitna, ko govorimo o družinskem kmetovanju, ki je na eni strani prevladujoča oblika kmetovanja v veliki večini držav po svetu, na drugi strani pa nas študije o družinskem kmetovanju obveščajo o tem, da je razvoj te vrste kmetovanja specifičen v vsaki državi in velikokrat zaradi posebnih zgodovinskih okoliščin celo neprimerljiv med posamičnimi državami. To zagato skušamo v nadaljevanju »razrešiti« s prikazom nekaterih skupnih poudarkov vsebin aktualnega preučevanja družinskega kmetovanja predvsem v Evropi.

KAJ POUДАРJAJO TUJE ŠTUDIJE O SODOBNIH DRUŽINSKIH KMETIJAH?

Ambicija tega poglavja ni presoja zelo podrobnih in celovitih študij in razprav o družinskem kmetovanju, ki so nastale v akademskih poljih raznovrstnih znanstvenih disciplin. To bi bila lahko nedvomno obsežna samostojna uporabna študija, za katero pa v tej monografiji ni dovolj pisnega prostora. S tem se izgublja določena akademska globina, ne pa tudi nujen razlagalen okvir, ki je zagotovljen z izbranimi poudarki vsebin nedavnih študij o družinskem kmetovanju in kmečkih družinah in je podlaga nadaljnjih obravnav in analiz empiričnega materiala. Pri tem se bomo opirali zlasti na poudarke vsebin tuje literature, saj ima tovrstno preučevanje v drugih državah veliko močnejšo akademsko tradicijo preučevanja od domačih obravnav, o čemer bo tudi govor v nadaljevanju.

Ena izmed bolj odmevnih študij, ki neposredno obravnava sodobno družinsko kmetovanje, je nedvomno skoraj dve desetletji staro delo britanskih avtorjev Ruth Gasson in Andrew Erringtona z naslovom *Kmetijsko družinsko podjetje*²⁴ (1993). Delo je vredno posebne obravnave predvsem zato, ker presoja kmetovanje kot družinsko podjetje. Ta poudarek ne izhaja zgolj iz dejstva, da je danes v večini držav prevladujoča oblika kmetovanja prav družinsko kmetovanje, temveč, kot zatrjuje avtorja (1993: 5), ker »družinska dimenzija podjetništva ne bi smela biti prezrta«, ko je govor o kmetijah kot podjetjih.

Omenjeno delo je zanimivo iz več razlogov. Bralca na primer pouči, da je kmetovanje predmet preučevanja več družboslovnih in humanističnih disciplin, ki vsaka s svojim posebnim epistemološkim in metodološkim ozadjem osvetljuje prav določene vidike kmetovanja. Pri tem avtorja priznata, da je

²⁴ V izvirniku se naslov dela glasi: *The Farm Family Business*.

njuno delo nastalo z namernim prečkanjem disciplinarnih meja. Nabor uporabljenih konceptov, definicij kot tudi primerov, ki se nanašajo na družinsko kmetovanje, sta črpala iz del agrarnih ekonomistov, ruralnih sociologov, socialnih antropologov, da bi prepričljivo prikazala medsebojno delovanje kmečke družine ali kmečkega gospodinjstva in kmečkega podjetja. V ospredju je torej presoja same interakcije kmečke družine in kmečkega podjetja in ne posebnosti vsakega področja posebej.

Svoja izvajanja sta sproti kontekstualizirala, kar sta nazadnje podkrepila z zaključkom, da so rezultati njune študije uporabni za tržno usmerjene države »zahodnega sveta«, predvsem take, ki pripadajo OECD. Večina njenih obravnavanih primerov se namreč nanaša na Veliko Britanijo, Severno Ameriko, Evropsko skupnost, Skandinavijo, Avstralijo in Novo Zelandijo (Gasson in Errington 1993: 8).

Nadalje je delo zanimivo zaradi njune razprave v zvezi z opredelitvijo kmetijskega družinskega podjetja. Čeprav sta avtorja skušala oblikovati tako teoretično opredelitev kmetijskega družinskega podjetja, ki ne bi bila statična in nezgodovinska, sta priznala, da je njuna končna opredelitev v najboljšem primeru idealnotipska. To pomeni, da njuna opredelitev kmetijskega družinskega podjetja ni natančna operativna definicija, ki bi bila uporabna za oblikovalce politik ali pa analitike trendov v kmetijstvu. Priznala sta, da njuna definicija kmetijskega družinskega podjetja ni »vodotesni konstrukt« (ibid.: 18), ampak da predstavlja idealni tip tega, kar naj bi bilo kmetijsko družinsko podjetje, pa četudi v celem ne ustreza resničnosti (ibid.: 12). S tem sta želela opozoriti, da ima vsaka taka opredelitev svojo zgodovino nastanka, uveljavljanja in posledično v različnih časovnih obdobjih spreminjajoče pomene. Tako sta na primer pojasnila, da ni naključje, da v britanski strokovni literaturi dolgo časa ni bilo potrebe po opredelitvi družinske kmetije, saj družinsko kmetovanje ni bilo nikoli cilj britanske kmetijske politike. Povsem drugačno situacijo pa sta identificirala v kmetijski politiki in na področju preučevanja kmetijstva v ZDA, ki pa naj bi že od Jeffersonovega ideala neodvisnega, samozadostnega družinskega kmeta, ki poseduje posest in se opira na družinsko delo, reproducirala mit družinskega kmetovanja (ibid.: 2).

In v čem se kaže mitskost obravnave družinskega kmetovanja? Avtorja sta prepričana, da je v zgodovinski perspektivi družinska kmetija velikokrat delovala kot dejavnik stabilnosti v družbenokriznih razmerah. V obdobju

znamenite ekonomske depresije v 30. letih prejšnjega stoletja naj bi na primer v Evropi in severni Ameriki prav družinske kmetije absorbirale nekaj neza-
poslene delovne sile in s tem prispevale k zmanjševanju družbenih napetosti
(Peterson, v Gasson in Errington 1993: 2). Hkrati naj bi prepoznavnost družin-
skih kmetij kot stabilizatorja izhajala tudi iz dejstva, da ta samostojna entiteta
združuje kar štiri, običajno med seboj antagonistične, dejavnike produkcije
– zemljo, kapital, upravljanje in delo, in s tem »zmanjšuje razredni konflikt v
kmetijstvu« (Breimyer, v Gasson in Errington 1993: 2). Nadalje sta avtorja
prepričana, da je predstava o družinski kmetiji kot družbenem stabilizatorju,
pogojevala celo ambicijo snovalcev Evropske skupnosti, ki so še pod vtisom
pomanjkanje hrane po 2. svetovni vojni, v ustanoviteljski Rimski pogodbi
leta 1957, določili splošne cilje skupne kmetijske politike za šest ustanovnih
članic (Belgijo, Francijo, Nemčijo, Italijo, Nizozemsko in Luksemburg).
Čeprav si je tedanja skupna kmetijska politika prizadevala zlasti za povečano
kmetijsko produktivnost s promocijo tehničnega napredka, je zagotavljanje
primernega življenjskega standarda kmetom prav tako definirala kot enega
izmed prednostnih ciljev.²⁵ To pa je po mnenju avtorjev privedlo do drugega
protislovja, ki ostaja do »danes« nerazrešeno. Na eni strani si zagovorniki
skupne kmetijske politike od njenih začetkov pa do danes prizadevajo za ohra-
njanje družinskega kmetovanja, na drugi strani pa za povečanje ekonomskega
in konkurenčnega potenciala takega kmetovanja, kar se med drugim kaže kot
konflikt med prizadevanji za ohranjanjem maksimalnega števila družin na
posestih in povečevanjem velikosti kmetijskih posesti (Bennett, v Gasson in
Errington 1993: 3). Da bi lahko »objektivno« ocenila dvosmerne vzajemne
odnose med kmečko družino in kmečkim podjetjem, ne da bi vnaprej pred-
nostno obravnavala kmečko družino, je eden izmed ciljev študije Gasson in
Erringtona prav »demistifikacija« družinskega kmetovanja.

Taka demistifikacija pa nujno zahteva opredelitev tega, kaj je družinska
kmetija in kaj je družinsko kmetovanje, torej pojasnitev vsebine izrazov,
ki se veliko uporabljajo tako v akademskem polju kot tudi v politiki, toda
brez natančne pomenske opredelitve. Seveda je enotna, celo univerzalna,

²⁵ Več o poreklu skupne kmetijske politike v Evropski uniji glej Priročnik projekta *Youth Farm* na spletnem naslovu: http://www.itr.si/javno/youth_farm/sl/eu-and-cap-PART1.html.

opredelitev nemogoča že zaradi posebnih zgodovinskih okoliščin kmetovanja v svetu. Toda, kot sta avtorja pojasnila, se lahko tako zagato »razreši« s pomočjo oblikovanja idealnotipske definicije, ki dopušča specifična odstopanja v resničnosti. Hkrati sta prepričana, da je pri oblikovanju take definicije nujno razložiti »kritični prag« definicije, to je obrazložiti, kaj ni predmet razprave take definicije. Ali povedano s primerom:

Gasson in Errington opredelita kmetijsko družinsko podjetje kot tako idealnotipsko entiteto, ki zajema šest elementov:

1. Lastništvo podjetja je združeno z upravljavskim nadzorom v rokah gospodarjev.
2. Ti gospodarji so sorodstveno povezani ali med seboj poročeni.
3. Družinski člani (vključno s temi gospodarji) podjetju zagotavljajo kapital.
4. Družinski člani, vključno z gospodarji, opravljajo kmečko delo.
5. Lastništvo podjetja in upravljavski nadzor sta med generacijami prenosljiva v časovnih presledkih.
6. Družina živi na kmetiji (Gasson in Errington 1993: 18).

Nadalje si zastavita vrsto vprašanj oziroma »kritičnih pragov« dometa take idealnotipske definicije, kot na primer: katera stopnja sorodstva določa odnos med gospodarji; kje je vzpostavljena meja kapitalske oskrbe med člani družine; kako rigidno razlagati delo v podjetju; je dedovanje nujen pogoj za kmetijo, da se jo obravnava kot družinsko podjetje; ali morajo biti vsi člani družine vpleteni v delo na kmetiji; ali bi morali razlikovati med delom na kmetiji in delom v gospodinjstvu; ali koncept družinske kmetije vključuje posamičnega kmeta ipd. (ibid.: 19–20).

V odgovor na taka vprašanja avtorja posebej utemeljujeta vsak izraz posebej, ki se nanaša na družinskokmetijsko podjetje, pri čemer še vedno sledita cilju – demistifikaciji družinske kmetije. Tako na primer pri izrazu kmečko podjetje opozorita predvsem na komercialno naravo kmetijske dejavnosti, kar nadalje upoštevata pri definiciji družinskokmetijskega podjetja. Kot idealnotipski model torej družinskokmetijsko podjetje ne izključuje na kmetiji utemeljenih gospodinjstev, ki so v glavnem odvisna od nekmetijskih virov dohodka, hkrati pa vključuje minimum komercialne kmetijske proizvodnje, da ga še lahko označimo kot kmečko podjetje (ibid.: 24).

Na podoben način razpravljata še o drugih konstitutivnih izrazih, kot so sorodstveni odnosi, gospodinjstvo, družinski krog, družinska ideologija,

delitev dela na kmetiji ipd., da bi pokazala, da družinske kmetije niso na zunanje okoliščine neobčutljive statične entitete, kot jih prikazujejo čustveno obarvane »mitske« obravnave, kot tudi niso povsem podvržene zunanjim okoliščinam. Nasprotno, Gasson in Errington sta prepričana, da se družinske kmetije nenehno prilagajajo različnim zakonodajnim, političnim, ekonomskim, družbenim, celo verskim dejavnikom, kar nenazadnje izkazujejo v svojih številnih pojavnih oblikah in dejavnostih, ki jih opravljajo (ibid.: 36).

V svoji študiji sta avtorja na podlagi pregleda literature nazorno pokazala, da se je pomen konceptov kmečka družina in družinsko kmetovanje spreminjal v času, in posledično zatrdila, da je tudi njuna opredelitev družinskokmetijskega podjetja kot »enotnosti lastništva podjetja, upravljanja nadzora in dela ter identifikacije podjetja z gospodinjstvom« zgolj idealnotipska definicija (ibid.: 39). Hkrati sta v razvoju svojih argumentacij o delovni in idealnotipski definiciji družinskokmetijskega podjetja izpostavila temeljno protislovje sodobnega družinskega kmetovanja, ki se kot rdeča nit kaže tudi v tovrstnih nedavnih študijah. Preprosto povedano, gre za presojo protislovja, ki se še vedno kaže v bolj ali manj uspešnem usklajevanju dveh navidez ločenih področij družinskokmetijskega podjetja, in sicer kmečke družine in kmetijskega podjetja.

VZTRAJNOST DRUŽINSKEGA KMETOVANJA: MED TRADICIJO IN MODERNOSTJO

Ni pretirana ocena, da večina študij, ki presoja sodobno družinsko kmetovanje, izhaja iz protislovja, ki se na eni strani kaže v smeri globalnega razvoja kmetovanja v *agrobiznis* oziroma kmetijska podjetja, na drugi strani pa v še vedno prevladujoči obliki kmetovanja, ki je družinsko kmetovanje. Če prvi vidik smeri razvoja kmetovanja tovrstna literatura običajno povezuje s sodobnim industrijskim kmetovanjem, ki vključuje obsežne kmetijske površine, najnovjšo tehnologijo, najeto delovno silo in specializacijo kmetijskih dejavnosti, je drugi vidik povezan s posestmi manjšega obsega, družinskimi člani kot delovno silo, združevanjem dohodka iz kmetije in zunaj nje. Vzporedno se uveljavljajo tudi študije, ki problematizirajo sam izraz napredek v smeri obsežnega industrijskega kmetovanja. V skladu z vedno bolj poudarjenimi javnimi

razpravami o podnebnih spremembah in trajnostnem razvoju ga pogosto upodablja s primeri velikih neprivačnih samotnih poslopij, ki se ne ujemajo s podobo podeželske pokrajine, ali pa jo povsem preoblikujejo zaradi svoje intenzivne kmetijske dejavnosti. Nasprotno naj bi družinske kmetije s svojo manj obsežno dejavnostjo ohranjale bolj usklajeno podobo podeželja. S svojo organizacijo kmetovanja kot družinskega podjetja oziroma z ohranjanjem družin na kmetijah in s tem na podeželju naj bi celo prispevale k »občutku kmečke skupnosti« (Machum 2005: 384) in s tem večje privlačnosti podeželja kot prostora za bivanje in priložnosti tudi za ljudi, ki se ne ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo. Nenazadnje obsežne kmetije ne tvorijo skupnosti in ničesar ne prispevajo k alternativnemu prehranbenemu sistemu, česar ne bi mogli trditi za majhne komercialne kmetije, ki lahko zagotavljajo okoljsko vzdržno kmetovanje in ohranjajo lokalni prehranbeni sistem.

Čeprav sta tako industrijsko kot družinsko kmetovanje sodobni smeri razvoja kmetovanja, je v literaturi velikokrat industrijsko kmetovanje enačeno z izrazom sodobno kmetovanje, družinsko pa s tradicionalnim kmetovanjem. Vendar je pri tem nujno opozoriti, da to velja le v primerih vzporejanja obeh vrst kmetovanja med seboj. Dvojica označevalcev moderno-tradicionalno se namreč pojavlja tudi, ko gre za primerjavo kmetij znotraj družinskega kmetovanja. Tako je ugotavljanje »tradicionalnih in sodobnih vzorcev« delovanja kmečkih družin osrednja tema raziskav, ki se ukvarjajo s procesi modernizacije na kmetijah.

Pri tem njihovi ocenjevalci opozarjajo, da so danes še vedno prevladujoče predstave o »uspešnosti« tudi družinskega kmetovanja močno povezane predvsem z »zahodnimi« stereotipnimi predstavami o napredku kot končnem izidu modernizacije. V primeru kmetijskega razvoja končni izid napredka praviloma pomeni kmetijska podjetja, ki naj bi se v razumevanju večine oblikovalcev kmetijske politike odražal v zahtevi »postani velik ali pa izstopi« iz kmetovanja (Machum 2005: 378).

Da bi ovrgli take zdravorazumske predstave o nujnem izidu razvoja kmetovanja v kmetijska podjetja, ki se zaradi prepletenosti globalnega trga prehrane številnim družbenim akterjem kaže kot nujen končni izid napredka, nekateri preučevalci poudarjajo tudi druge možne smeri razvoja. Implicitno lahko identificiramo taka raziskovanja v okviru pristopov in teorij kulturne ekologije ali ekološke antropologije, agrarne antropologije, ruralne sociologije

in agrarne ekonomike, še posebno od 80. let prejšnjega stoletja dalje. Skupno vsem pristopom je, da je enota preučevanja sodobno kmečko gospodinjstvo, ki je običajno večgeneracijsko. V študijah primerov preučevalci raje uporabljajo izraz »družinski sistemi«, s čimer poudarjajo dinamično naravo sestave gospodinjstev in njihovega razlikovanja po številnih kazalnikih, kot so na primer razred, etničnost, geografski naselitveni prostor (višavje, nižina), regija ipd. (Skinner 1997: 54). Tako so se na primer kulturni ekologi (ekološki antropologi) že od 70. let dalje osredotočili na preiskovanje podobnih praks intenzivnega trajnostnega kmetovanja malih posestnikov pri različnih skupinah ljudi (etnijah, kulturah) po svetu. V svojem delu *Smallholders, Householders: Farm Families and the Ecology of Intensive, Sustainable Agriculture* (1993) je eden izmed bolj uveljavljenih kulturnih ekologov, Robert McC. Netting, povsem prekinil s tradicijo preučevanja svojih predhodnikov (na primer Stewarda), ki so se osredotočali na skupnosti marginalnih lovcev in nabiralcev v evolucionistični perspektivi, in poudaril pomen prilagoditve sodobnega kmeta širšemu globalnemu kontekstu. Pri tem je odkrival sistematična razmerja med prebivalstveno dinamiko, ekološkimi spremembami in obliko ter funkcijo struktur kmečkih družin in s primerjalno analizo dokazoval, da so pridelovalne prakse inventivne prilagoditve na globalne ekonomske in ekološke okoliščine.

Agrarna antropologija se v zadnjem desetletju po zgledu kulturne ekologije še vedno ukvarja s kmečkimi skupnostmi, ki prakticirajo intenzivno kmetijstvo, enota preučevanja pa je še vedno večgeneracijsko sobivalno kmečko gospodinjstvo. Vendar je v tovrstnih delih opaziti implicitno vpeljavo obravnave dodatnih vsebin, ki se posredno nanašajo zlasti na presojo globalnega razvoja kmetovanja, spola v kmetovanju in medgeneracijskih odnosov v kmečkih družinah (Swanson 2001; Long 2003; Current 2000). Take vsebine so bolj razdelane v repertoarju obravnav drugih družboslovnih disciplin, še zlasti ruralne sociologije in agrarne ekonomike. Ti raziskovalci se vedno bolj osredotočajo na analize tržne in podjetniške usmerjenosti družinskih kmetij, pri čemer običajno evidentirajo dve temeljni strategiji. Prva se kaže v okrepitevi temeljne produkcije s povečanjem velikosti kmetije ali proizvodne enote, kar vodi v specializacijo kmetijske dejavnosti samo v določene veje produkcije, druga pa se kaže v spreminjanju dejavnosti na kmetiji in sicer v smeri združevanja dohodka iz kmetijstva z drugimi viri dohodkov zunaj kmetijstva, na primer

turističnih storitev, storitev transporta, gozdarskih dejavnosti, proizvodnje energije ipd. (Vesala in Peura 2005).

Spet drugi preučevalci razvoja družinskega kmetovanja v svojih analizah procesa modernizacije poudarjajo, da se njegovi vidiki ne uveljavljajo v enaki meri in hkrati na vseh ravneh delovanja (na primer na ekonomski ravni, na ravni družine ali na ravni posameznika) in tudi ne na enoten način. Velikokrat so namreč glede na stopnjo dosežene modernizacije na eni ravni identificirana protislovja v primerjavi z drugo ravni, še posebno če sta kot krajna konca intervala kompleksnega procesa prehoda od tradicionalizma k modernizaciji določena »tradicionalna kmečka družina« in »kmetijsko podjetje«. Ali povedano s primerom analitičnega modela tipologizacije ravni družbenega delovanja, ki naj bi bila značilna za tradicionalizem oziroma modernizacijo v družinskem kmetovanju na ekonomski ravni, družinski ravni in na ravni posameznika (Hennon in Hildenbrand 2005: 506):

Tradicionalizem kmečkih družin na ekonomski ravni je opredeljen kot bolj medosebna usmeritev, ki naj ne bi vključevala sodobnih praks in napovedi racionalnega in znanstvenega upravljanja v kmetijski dejavnosti, tipična zanjo pa naj bi bila tudi večja usmeritev na lokalne trge in kmetovanje bolj za obstoj take entitete kot pa podjetja. Na ravni družine se to kaže kot močna povezava med družino in kmetijo, kar pomeni, da med člani kmečke družine prevladujejo skupne vrednote, skupno načrtovanje in skupni proračun; družina je kmetija in kmetija je družina. Take družine so običajno trigeneracijska gospodinjstva, ki prakticirajo t. i. tradicionalni življenjski stil. Na ravni posameznika pa se tradicionalizem kaže kot taka osebna biografija, ki je tesno povezana s kmečko družino; pri sprejemanju odločitev posameznik vselej upošteva koristi kmetije in družine, druge priložnosti pa opušča ali pa si zanje prizadeva z namenom, da bi ohranil tesno povezavo s kmetijo. Modernizacija se na ravni družine kaže kot njena ločitev od kmetije in usmerjenost k pridobivanju drugih virov dohodka in zanimanj. Življenjski stil modernejše družine je podoben bolj mestnemu, gospodinjstva pa so običajno dvogeneracijska. Taka družinska kmetija vodi obsežne evidence, saj je kmetija podjetje s proračunom, ki je ločen od družinskega proračuna. Gospodinjstvo je organizirano na načelih enakopravnejših vlog med spoloma in delitvi dela med njenimi člani. Na ravni posameznika se kaže že določena razdalja od družine, še posebno pa od kmetije. Individualistične vrednote so bolj pomembne od kolektivnih

aspiracij in vrednot družine. EU definicija tradicionalnega kmečkega gospodinjstva navaja, da so to gospodinjstva z neodvisno dejavnostjo kmetovanja na posestvu, ki je poglavitni vir dohodka celotnega gospodinjstva (t. j. samozaposlena). In nasprotno, modernejše kmečke družine naj bi bile usmerjene v pridobivanje kapitala in prakticiranje meznega dela (ibid.: 506).

Tovrstne raziskave so evidentirale zanimiv pojav, ki bi ga lahko povzeli s sintagmo, da »modernejše kmečke družine prekinejo s tradicijo, da bi ohranile svoje tradicije kot družinske kmetije« (Hennon in Hildenbrand 2005: 513). To pomeni, da se modernizirajo samo toliko, kot je nujno, da preživijo kot kmečke družine. Take kmetije niso osamljene, samozadostne, neodvisne enote proizvodnje obstoja in potrošnje. Te družine se morajo povezati s trgi, se soočiti z nihajočimi cenami, naraščajočim obsegom ukrepov, praksami globalizacije, kvotami, sodobnimi veterinarskimi praksami ipd. Še posebno v EU je vsakodnevna praksa družinskih kmetij zelo omejena. Da bi torej dosegli uspeh kot družina in kmetija, morajo razviti strategije za upravljanje prehodov (na primer nasledstva, novih kmetijskih ukrepov in regulacije, poroke) in izbirno prisvajanje modernizacijskih praks (na primer intenzifikacijo, diverzifikacijo, večdejavnost, knjiženje, upoštevanje širših trgov).

Pri tem velja poudariti, da so taki teoretični konstrukti podkrepjeni s poskusnimi rezultati študij, ki so bile opravljene predvsem v Zahodni in Severni Evropi. Zato nekateri raziskovalci (na primer Small 2005) pozivajo k preučevanju načinov, kako tradicionalne kmečke družine v kontekstu naraščajoče internacionalizacije ukrepov, trgov in povezanih kmetijskih podjetij, komercializacije in industrializacije upravljajo prehode in pritiske in hkrati visoko vrednotijo tak življenjski stil tudi v drugih evropskih državah, na primer v takih, kjer se je kmetovanje razvijalo v različnih socialističnih režimih.

Preučevalci podjetniške raznolikosti družinskih kmetij oziroma razvoja podeželja skušajo med drugim tudi oceniti, ali pri teh procesih kmet ohranja osebni nadzor nad uspehom svojega podjetja v celotni verigi odnosov, ki vključuje tudi druge deležnike vertikalne »verige prehrane« (na primer predelovalce, trgovce na debelo, trgovce na drobno, posrednike med kmetijo in potrošniki) tako na nacionalnih kot tudi mednarodnih trgih. Predstava o nadzoru se namreč nanaša na vrednote avtonomije in neodvisnosti, usmeritev k dosežkom in samoučinkovitosti, kar naj bi bila vrednotna podlaga za podjetniško usmerjenega kmetovalca. Tako je ena izmed primerjalnih analiz študije

med kmeti in kmečkimi družinami, ki so vpleteni v podjetniško diverzifikacijo (Vesala in Peura 2005) pokazala, da prav vse tovrstne primere lahko razvrstimo na kontinuum med dva krajna primera osebnega nadzora kmetovalca: na eni strani gre za primer, v katerem lahko kmet pridobi iz kompleksnega odnosa nadzora med marketingom in stranko, na drugi strani pa je primer, v katerem sredstva za nadzor praktično ne obstajajo.

Nemalo je študij primerov, ki povezujejo razvojne usmerjenosti kmetij s spreminjajočimi se odnosi in vlogami med spoloma oziroma člani kmečkih družin (na primer Rossier 2005). Take raziskave kažejo, da se kmečke družine, v katerih so vloge med partnerjema in drugimi člani družine rigidno porazdeljene, običajno neinovativne. Sama velikost kmetije namreč še ne zagotavlja preživetja družine ali nadaljevanja s kmetovanjem. Tudi izobrazba ni avtomatično merilo ekonomskega uspeha v kmečkem podjetju, današnje kmetovanje je odvisno bolj od ustvarjalnosti in motivacije posamičnih družinskih članov in usklajevanja njihovih posamičnih interesov. Nekatere študije primerov (ibid.) dopuščajo trditev, da se družinske kmetije, v katerih se člani pogajajo o odločitvah in jih usklajujejo, lažje spopadajo s tehničnimi, ekonomskimi in ekološkimi izzivi, ali pa se postopoma celo umaknejo iz kmetijstva. Ženske in moški, ki zaslužijo dodaten prihodek zunaj kmetovanja, se bodo na primer lažje zoperstavili tveganju v obdobjih krize. Strategije v sektorju storitev in uslug, kot sta neposredni marketing ali kmečki turizem, običajno niso uspešne brez sodelovanja vseh članov družine.

Bolj ali manj uspešno prilagajanje kmetijske dejavnosti zahtevam globalnega razvoja se kaže tudi v raziskavah o splošni blaginji med kmečkim prebivalstvom. Procesi naraščajoče tekmovalnosti na mednarodnih trgih hrane, ki imajo za posledico tudi večje gospodarsko tveganje, upadanje števila kmetij in njihovega dohodka ter naraščajoča potreba po delu zunaj kmetije, zbuja zanimanje raziskovalcev, da preučujejo tudi dejavnike stresa, ki se vežejo na kmečko delo. Trend spodbujanja po obsegu in dejavnosti večjih ter bolj prilagodljivih kmetij, ki jih strokovna literatura opisuje z izrazi, kot so industrijska večdejavnost, strukturna raznolikost, alternativno kmetijsko podjetništvo in večproduktne kmetije, raziskovalci gledajo kot enega izmed bolj verjetnih povzročiteljev stresnega življenja na kmetijah. Medsebojno izključevalne karijerne zahteve članov kmečkih družin in njihovih dolžnosti na več področjih kmečkega življenja (na primer delo na kmetiji, zunaj kmetije,

v gospodinjstvu) lahko vodijo do manjše psihološke blaginje in konfliktnih odnosov med partnerjema in generacijami na kmetijah. V nasprotju z večino družin sta pri kmečkih družinah delo in družina prepletena, meje med njima pa pogosto nejasne, kar lahko proizvede stresne okoliščine (Weigel in Weigel 1987).

Čeprav je večina tovrstnih študij pokazala, da je stres konstantna značilnost sodobnega kmetovanja, so sicer redke med njimi tudi poudarile, da je kmečko prebivalstvo še posebno sposobno upravljati s stresom, povezanim z njihovim delom, se mu prilagajati ali celo upirati. Tako je na primer raziskava Melberg (2003) pokazala, da na psihološko blaginjo kmečkih parov na Norveškem vpliva visoka stopnja stresnih dejavnikov iste vrste, kar kaže na določeno stopnjo podobnosti kmečkih partnerjev pri doživljanju psiholoških stisk, verjetno zaradi prepletenosti dela in družine kmečkega načina življenja. V nasprotju z raziskavami, ki so pokazale, da avtonomija pri delu zmanjšuje depresivna obolenja, je ta raziskava pokazala, da ima navidezna svoboda kmetovanja samo majhen vpliv na blaginjo kmečkega prebivalstva, saj gre za delovno zelo intenziven poklic.

Emocionalne stiske so tudi v središču zanimanja raziskav, ki se ukvarjajo s tekmovalnimi predstavami o osebnem uspehu kot pogojem za prakticiranje določenega stila kmetovanja in zaposlitev žensk zunaj kmetije (Barlett in Cogner 2004). Primerjava različnih predstav o moškosti in t. i. moškem uspehu na ameriških kmetijah je pokazala, da se te v zadnjem stoletju nanašajo na različna obdobja gospodarskega razcveta ali pa krize. Analize primerljivih psiholoških in anketnih podatkovnih zbirk so potrdile, da bolj industrijska predstava kmečke moškosti, tj. poudarjanje pomena denarnega tveganja, višjega dohodka, življenjskega stila in pričakovanje, da je moški izključno edini hranilec družine, ima za posledico večje čustveno breme zlasti moških v obdobjih finančne krize. Nedavno oblikovanje ameriških družbenih gibanj, ki zagovarjajo trajnostno kmetovanje, ima za posledico tudi drugačno predstavo o moškosti. V ospredju ni več retorika, ki poudarja tradicionalno žilavost, trdnost, težko delo in »falocentrično impregnacijo zemlje«, temveč retorika, ki poudarja nujno podporo skupnosti, ekološki vidik dela, manj individualistično in tekmovalno usmerjenega kmetovalca ter predvsem globalno bolj ekološko ozaveščenega kmetovalca.

OBRAVNAVA SPOLA V KMEČKIH DRUŽINAH

Vprašanje, kako se odnosi med spoloma spreminjajo v kmečkih družinah v okviru globalnih trendov t. i. modernizacije oziroma v kontekstu spreminjanja podeželskega življenja in kmetovanja, so raziskovalci bolj sistematično začeli preučevati že v 70. letih prejšnjega stoletja. V t. i. zahodnih državah je razvoj študij spolov na podeželju zaznamovan z razvojem teoretičnih konceptov in prevladujočimi raziskovalnimi diskurzi o vidnosti žensk v družinskem kmetovanju in njegovem razvoju, o prepoznavanju žensk kot dejavnih akterk in nenazadnje o priznanju razlik in premakljivi identiteti spolov (Brandth 2002; Bock, Shortall 2006).

V 80. letih prejšnjega stoletja je v tovrstnih študijah v ospredju kritika t. i. tradicionalne podobe kmeta. Kljub kmetijski modernizaciji in mehanizaciji kot moški domeni kmečke dejavnosti, je bilo tačas namreč veliko »statistično nevidnega« del na ramenih žensk, ki običajno ni plačljivo pa tudi ne uvrščeno v statistične definicije dela na kmetijah. Raziskave, ki se ukvarjajo z diskurzivno analizo znanstvene literature o identiteti spola v evropskem družinskem kmetovanju (na primer Brandth 2002), so za to obdobje kot prevladujoči diskurz v številnih evropskih raziskavah in tudi drugod po svetu identificirale tak diskurz o družinski kmetiji, ki je delo žensk opredelil kot »nepravo«. V opisih družinskih kmetij so prevladovali poudarki, kot so: družinska kmetija je prenesena z očeta na sina; ženske vstopijo v kmetovanje s poroko; družinsko kmetovanje je patriarhalno; ženske so odgovorne za dom in gospodinjska opravila, kar je posledica »naravne delitve« del po spolu; v najboljšem primeru se ženske gleda kot pomočnice kmetu. Tak opis naj bi bil značilen za marksistično navdihnjeno blagovno teorijo, ki je zlasti v 80. letih skušala razložiti vztrajnost družinskega kmetovanja v kapitalističnih državah in je zanemarila obravnavo spolov. Tačas uveljavljena feministična teorija, ki se je osredotočila predvsem na razlago emancipacije in enakopravnosti na področju dela, pa je področje doma gledala predvsem kot področje zatiranja. Potemtakem ni obdelala položaja žensk drugače kot le gospodinjo oziroma mezdnih delavk. Tovrstne študije, ki še dandanes skušajo razložiti, zakaj je ženskam kot ženam kmetov dodeljen položaj podrejenosti, obravnavajo zlasti vsebine, kot so patriarhalnost, lastništvo, blagovna produkcija, vloge med spo-

loma, biologizem in tradicija, torej gledajo ženske predvsem kot žrtve oblasti zgodovinsko utemeljenih diskurzov ali diskriminacije.

V 90. letih prejšnjega stoletja so raziskave o položaju žensk v kmetijstvu kot razlagalno orodje uvedle koncept spola namesto teorije vlog spolov. Z uvedbo tega koncepta so skušali razkriti, kakšna je interakcija med identitetami spolov, institucijami, normami in vrednotami in kako se proizvajajo in reproducirajo neenaki odnosi med spoloma. Ženske niso obravnavane le kot žrtve sistema temveč kot dejavne udeleženke v kmetovanju. Študije proizvedejo številne klasifikacije, ki ilustrirajo različne položaje in moč žensk na kmetijah ter analizirajo udeležbo žensk v kmetovanju in njihov prispevek k razvoju skozi diverzifikacijo kmetovanja (Bock 2006). Vzporedno je preučevan položaj moškega subjekta, ki se pojavi v literaturi, ki obravnava drastične spremembe v kmetijstvu. Tako imenovani diskurzi maskulinizacije se osredotočajo predvsem na procese, ko je kmetijstvo, zlasti poljedelstvo, postalo področje moškega.

Veliko tovrstnih raziskav je bilo opravljenih na Norveškem (Brandth 2002). Tako med drugim izvemo, da je bilo poljedelstvo na Norveškem do prve polovice 19. stoletja v domeni žensk. Šele s spremembo od enostavne k blagovni produkciji moški prevzamejo to področje, kar skupaj z uveljavljajočim se procesom modernizacije v kmetijstvu in s spremembami v tehnologiji dela vodi v deskilizacijo žensk in degradiranje njihovega dela. Šele v 70. letih prejšnjega stoletja se na Norveškem z vsesplošnimi novimi priložnostmi na trgu dela (ženske sodelujejo v delovnem procesu povsod po državi) tudi na podeželskih območjih poveča udeležba žensk. Med letoma 1975 in 1990 pa je na Norveškem identificirana največja strukturalna sprememba v kmetijstvu, uveljavijo se »samostojne kmetije« v primerjavi s poprej prevladujočimi družinskimi kmetijami. Posledično moški izgubijo položaj glave patriarhalno organizirane družinske delovne skupine, ženske pa se zaposlujejo zunaj kmetije. S tega vidika je moški interpretiran kot nemoderen, zaostal in deprivilegiran, ženske pa so gledane kot avtonomne, dejavne zastopnice, ki oblikujejo svojo pozno moderno identiteto.

V istem obdobju v tovrstni literaturi pridobi na pomenu predstava o razliki: ni dovolj razlikovati med moškim in žensko, ampak tudi znotraj teh kategorij oziroma še po drugih strukturnih značilnostih, kot so razred, etničnost, rasa, starost, religija in spolnost, ki lahko prispevajo k produkciji

družbene neenakosti. V znanstveni literaturi se govori o detradicionalizaciji in raznolikosti, dokumentirani so različni položaji, ki jih imajo ženske in moški na kmetijah. V ospredju je preučevanje procesov, v katerih ženske na kmetiji spogajajo svoj položaj v vsakdanjem življenju.

Vsi trije omenjeni diskurzi so sodobni, čeprav imajo različne zgodovinske korenine. Diskurzi se počasi spreminjajo v primerjavi s spremembami v strukturi kmetovanja. Tako je na primer pomembno utemeljiti, zakaj je prvi diskurz, tj. diskurz o družinskih kmetijah, še vedno prevladujoč. Kot namreč kažejo nekatere raziskave (Rossier 2005; Bock, Shortall 2006), organiziranje družinskih kmetij v skladu z načeli premakljive porazdelitve vlog med spoloma še vedno ni običajna praksa v kmečkih družinah. Še zlasti je vztrajna »tradicionalna delitev dela in odločanja med spoloma« na kmetijah. Ta je nepriljubljena za ženske in tudi mlajše generacije, kar se kaže v njihovih pogostih odhodih, ne samo s kmetije ampak tudi iz kmetijstva. Številne študije spolov, ki so se v zadnjih letih močno razmahnile tudi v ruralni sociologiji (Brandth 2002; Morell in Brandth 2007), pa dokazujejo, da so perspektive in razvojne možnosti kmetij močno povezane z dejavno vlogo žensk v okviru kmečke družine ne le kot izvajalk in pomočnic pri kmečkih opravilih, ampak tudi kot dejavnih lastnic, upravljavk in investitork na kmetiji.

MEDGENERACIJSKI ODNOSI V KMEČKIH DRUŽINAH

Eksplisitnih raziskav o odnosih med generacijami v sodobnih kmečkih družinah v kontekstu globalne transformacije kmetijstva in neugodnih demografskih trendov je kljub aktualnosti problematike še vedno razmeroma malo. Posredno se s to vsebino ukvarjajo študije o nasledstvu oziroma prevzemu kmetije. Življenjski prehodi med generacijami so v kmečkih družinah namreč močno prepleteni. Čas predaje kmetije sovпада s prevzemom kmetije oziroma upokožitev starejše generacije sovпада z dedovanjem mlajše generacije. V kmečkih družinah upokožitev ni individualno dejanje, ampak del zaporedja prehodov v odnosih med generacijami. Vzporeden proces upokožitve in prevzema kmetije simbolizira vstop družine v novo življenjsko obdobje in na novo opredeljuje pravila medsebojnih odnosov. Upokožitev je za mnoge kmečke družine bolj stresna kot v mnogih drugih nekmečkih družinah. Na

mnogih kmetijah se zato z upokojitvijo odlaša ali pa se jo postopoma uvaja (Rosenblatt, Anderson 1981). Ta problem so kot izjemno pereč zaznali tudi oblikovalci kmetijske politike v EU, kar se med drugim odraža v vpeljavi ukrepov subvencioniranja zgodnjega upokojevanja oziroma predaje kmetije na mlajšo generacijo.

Študije o nasledstvu družinskih kmetij poudarjajo, da je njihovo preživetje ogroženo zaradi mednarodne tekmovalnosti na trgu prehrane in posledično zmanjšanega interesa za ohranjanje družinske kmetije. Ker pa je družinsko kmetovanje zelo pomemben ekonomski sektor v Evropi kot tudi v Severni Ameriki, večina študij skuša ugotoviti, kaj vpliva na naslednjo generacijo, da nadaljuje z družinskim kmetovanjem navkljub tem težavam, in ali se ti dejavniki razlikujejo pri ženskah in moških (na primer Dumas idr. 1995).

V zadnjih treh desetletjih so se tovrstne študije osredotočile predvsem na odkrivanje ovir pri odločitvi za nasledstvo družinskih kmetij in na prepoznavanje pglavitnih spodbujevalcev za nadaljevanje s kmetovanjem. Med najbolj običajnimi ovirami tako zasledimo: nezadostno podporo za pomoč staršem in njihovim družinskim naslednikom, manj vladnih podpor za kmetovanje, tržno nestabilnost, okoljske pritiske, težave v prenosu kmetij iz ene na drugo generacijo, vedno večje poklicne zahteve v kmetovanju in znaten delež kapitala za zemljišče in strojno opremo. Med spodbujevalce za prevzem družinskih kmetij, zlasti med moškimi nasledniki, pa študije uvrščajo: zavezanost kmetiji, pomanjkanje alternativne zaposlitve, zgodnjo socializacijo v družinsko podjetje, samozaposlitev, stanovanje na kmetiji, notranje nagrajevanje (na primer priložnost, da si sam svoj gospodar, raznolikost vsakdanjih opravil), ljubezen do kmečkega stila življenja, stik z naravo, tesno povezanost med družino in delom ter zaznavo preučevane kmečke populacije, da so njihove kmetije locirane na področjih z zagotovljenimi socialnimi in poklicnimi storitvami z dovolj prostočasnimi dejavnostmi (Dumas idr. 1995: 99–101).

Čeprav ni posebnih študij o naslednicah, temveč le o ženskah v kmetijstvu, so slednje študije posredno identificirale iste spodbujevalce za vztrajanje v kmetijstvu tako pri ženskah kot pri moških. Razlike po spolu naj bi se nanašale predvsem na bolj primerno usklajevanje dela in družine v kmetijstvu, premakljiv delovni čas, lažje posredovanje dela na otroke, podporo drugih družinskih članov, boljšo kvaliteto življenja zaradi nestresne narave dela, možnosti počitka in dela v zdravem okolju, delo s soprogom in skrb za

družinsko življenje. Identificirane ovire pa so podobne kot pri moških: pomanjkanje finančne stabilnosti in varnosti za družino, tendenca po rasti in specializaciji kmetovanja, potreba po trajnem izobraževanju in ohranitvi določene kvalitete življenja, nasledstveni problemi zaradi globalnih tržnih sprememb, ki podpirajo ločitev kmetije od družine, utrujenost in preobremenjenost, slabi delovni pogoji, majhna finančna avtonomija, premalo moči odločanja, prenizka izobrazba, preslabo prepoznavanje položaja žensk kot hčerá, žená, snah, slabo organizirano otroško varstvo na podeželju, dvojno breme – slaba porazdelitev družinskih obveznosti. Najbolj pogoste sociokulturne ovire za ženske, ki so lastnice ali solastnice družinskih kmetij, pa naj bi bil še vedno patriarhalni proces nasledstva (ibid.: 101–102).

Nasledstvo je v literaturi opisano kot večstopenjski proces in raziskovalci so oblikovali več modelov, ki naj bi ta proces razložili. Pogosto uporabljen je kronološki model prenosa upravljaljskega znanja in lastnine na moškega naslednika (Hugron 1991). Ta model predpostavlja štiri stopnje prenosa, in sicer: inkubacijo (naslednik je vpeljan v vrednote, norme in vedenje; obdobje od otroških let do prevzema); izbiro naslednika (merila za izbor naslednika); skupno upravljanje in odhod predhodnika. S tega vidika so uporabne študije, ki odkrivajo posamične stopnje prenosa pri več generacijah kmetov, zlasti v okoliščinah postopnih sprememb t. i. modernizacijskih procesov, ki ne dosegaajo vseh skupin ali vseh področij življenja na isti način. Namen takih študij je razumeti položaj kmetov v povezavi z njihovim posebnim načinom življenja kot tudi v povezavi z obsežnejšimi zgodovinskimi, družbenimi in kulturnimi procesi. To dosegaajo predvsem z uporabo dveh pristopov k preučevanju: z analizo načina življenja in življenjskih potekov.

Taka je na primer primerjalna študija treh generacij kmetov in kmetic na Norveškem o razumevanju različnih generacijskih vhodov v kmetovanje, položaja kmeta/kmetice v heterogeni podeželski družbi in njihove izkušnje z nasledstvom (Villa 1999). Rezultati te študije so pokazali, da je starejša generacija vhod v kmetovanje občutila kot obvezo in potek, ki je bil zanje vnaprej določen – nekaj nadaljevati, kar so njihovi predniki začeli. Podobno je bila srednja generacija z delom socializirana v kmetovanje, toda njihovo sodelovanje je bilo omejeno na šolske počitnice in vikende. Srednja generacija je bila prva, ki je dobila priložnost, da se je po obveznem izobraževanju odselila iz lokalne skupnosti, da bi pridobila nadaljnjo izobrazbo in se ustalila kje

drugje. V najmlajši generaciji pa so že bili identificirani primeri takih, ki niso prevzeli kmetije kot najstarejši otroci, kot tudi taki, ki jih niso spodbujali, da bi sodelovali pri delu na kmetiji že v otroštvu. Prav tako je najmlajša generacija gledala na kmetovanje kot na »katerokoli drugo delo« (Villa 1999: 334).

Čeprav je bila jedrna družina običajna družinska oblika v podeželskih območjih Norveške v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja, je ugotovljeno, da na kmetijah običajno živijo tri generacije v istem gospodinjstvu. Živeti v razširjeni družini je pomenilo dolžnost odraslih otrok skrbeti za ostarele starše (partnerjeve starše), ko je bilo potrebno. Rezultati omenjene primerjalne študije kažejo, da je s tega vidika pri mlajših generacijah vedno bolj prisotna zahteva po avtonomiji med generacijami. V nasprotju s starejšimi ženskami, najmlajše ženske zavračajo idejo, da bi živele na kmetiji skupaj s partnerjevimi starši. Ločeno življenje vključuje več avtonomije pri delu, kar je bil tudi razlog, da so začele kmetovati. Srednja generacija je uvedla, mlajša pa zahtevala skrb za ostarele starše »z razdalje« (ibid.: 336). Navkljub temu pa so vse generacije načrtovale, da bodo ostale v lokalni skupnosti, ko se upokojijo in da bodo na razpolago za pomoč na kmetiji, ko bo potrebno.

Za srednjo generacijo je vprašanje nasledstva kmetije povezano z interesi naslednika in odnosom do dela in dohodka. Še posebno ženske (v vseh generacijah) so izrazile potrebo po svobodni izbiri odločitve in ne po avtomatičnem prevzemu iz navade. V skladu s tendenco po manjšem nadzoru med generacijami je bilo uvedeno zgodnje upokojevanje pri srednji in najmlajši generaciji kmetov. Zgodnja upokojitev in živeti »na razdalji« od kmetije je ideal, toda, kot je pokazala raziskava, prav vse generacije načrtujejo, da bodo ostale v lokalni skupnosti ali soseski zato, da bi bile na razpolago za pomoč in nasvete pri varovanju otrok in delu na kmetiji. Pri tem je nujno poudariti, da so za svoje otroke zagovarjali svobodo izbire in življenja glede na njihove lastne interese, kar je v skladu z vedno bolj uveljavljenim trendom »od družbe dolžnosti k družbi možnosti« (ibid.: 340).

Nekatere druge študije pa opozarjajo, da je kljub vedno bolj uveljavljeni raznolikosti podeželskega načina življenja zaradi globalnih tržnih in okoljskih pritiskov, boj za kmetijo kot enoto nasproti interesom posamičnih dedičev še vedno prisoten. V svoji študiji iz 90. let prejšnjega stoletja o prenosu kmetije in njenem vstopu v Evropsko skupnost sta Blanc in Perrier-Cornet (v Hildenbrand in Hennon 2005: 361) opozorila na dvojje: »Ali bi moralo biti

posestvo preneseno kot posamična enota na enega naslednika ali bi moralo biti deljeno med številne naslednike? In, ali bi morali biti različni dediči enako obravnavani ali ne, ko je lastnina razdeljena?« S tega vidika sta avtorja identificirala tri običajne prakse, ki se po mnenju Hildenbranda in Hennona (2005: 361) v Evropi še vedno izvajajo. Tako naj bi bila za mediteransko Evropo značilna praksa delitve posesti na enake dele med dediče, kar lahko dolgoročno pelje v razpad kmetovanja. V Franciji, na Danskem in v Belgiji prakticirajo prakso enakih deležev in ohranjanja posesti kot enote, torej mora biti naslednik iz vrst dedičev sposoben odkupiti kmetijo od drugih enakovrednih dedičev. Za Veliko Britanijo, Irsko, Nizozemsko in Nemčijo pa še vedno velja načelo neenakih deležev in ohranjanje enotnosti posesti. Ta dvojnost delitve posesti je v tovrstni literaturi označena kot »konflikt med tradicijo (kmetija kot enota s ciljem ohranjanja družinske tradicije) in modernostjo (pravična obravnava interesov posameznikov)« (ibid: 361).

Preučevalci »konflikta med tradicijo in modernostjo« so v prvi vrsti skušali dognati, kakšno bodočnost imajo družinske kmetije glede na dejstvo, da so še vedno prevladujoča oblika kmetovanja v »razvitem svetu« in da je glede na vedno bolj obsežno industrializacijo družinskega kmetovanja težje ohranjati njen »tipičen« način življenja. Za primer »nemške prakse« sta Hildenbrand in Hennon (2005: 362) v svoji kvalitativni študiji identificirala štiri vrste družinskih kmetij. Poimenovala sta jih: »tradicionalni kmetje na točki poravnave«, »modernizatorji zaradi nuje«, »nepolno zaposleni kmetje« in »inovativni podjetniki«. Za prve velja, da zavračajo zahteve po spremembah in racionalizaciji in se oklepajo tradicionalnega kmetovanja, kar običajno vodi v neperspektivno zastarelo kmetovanje. Drugi se zavedajo nuje po spremembah posla in družine, vendar spremenjenega načina življenja zlasti v delu ne uspejo povsem uveljaviti v praksi. Nepolno zaposleni kmetje svoj dohodek pridobivajo predvsem zunaj kmetije, inovativni podjetniki pa opuščajo tradicionalno kmetovanje, vendar še vedno visoko vrednotijo družinski posel. Avtorja skleneta, da se uspešna strategija kaže v primerih, ko družinska kmetija skuša ohraniti tradicijo in modernost v ravnovesju, kar je svojevrstno protislovje, saj se modernizirajo, da bi ostali tradicionalni (ibid.: 363).

Primer prenosa kmetije na podlagi enakopravne razdelitve dediščine med vse dediče družinske kmetije pa je pokazal, da taka praksa v bodoče ne zagotavlja preživetja. V Španiji je na primer poklic kmeta in dostop do

nadzora nad kmetijo večinoma deden (Ramos 2005). Če zemlja ni dobljena z dedovanjem, je težko postati kmet, ker je kapitalska investicija ogromna. Prav tako zakoni, ki upravljajo nasledstvo družinskih kmetij, ne pomagajo novim generacijam vstopiti v kmetijstvo. Prenos kmetij je namreč uresničen z enakopravno razdelitvijo dediščine med vse sorodnike družinske kmetije, če so ali niso zaposleni na kmetiji. Prav zaradi pomanjkanja mladih naslednikov je pomembno preučiti učinke načela enakosti dednih pravic na nadaljevanje sistema družinskega kmetovanja. To pa vodi do obravnave potrebe po vrniti na običajno prakso zakonitosti neenakosti pri dodeljevanju kmetijske lastnine, saj nekompatibilnost med sistemom dedovanja in nasledstva kmetije povzroča precej evidentiranih težav, ki vplivajo na odločitev mladih kmetov o tem, ali bi bili še vedno zaposleni na družinski kmetiji in bili potencialni nasledniki. Te težave so v glavnem naslednje: egalitarna delitev kmetij zmanjšuje njihovo velikost in jih pretvarja v manj dobičkonosne enote. Dediči, ki niso povezani s kmetijsko dejavnostjo, špekulirajo z dediščino in jo običajno prodajajo lastnikom, ki so pripravljene zanj veliko plačati; nekateri v podeželskih območjih zgolj preživljajo prosti čas. Da bi ohranil enoto družinske kmetije, je mlad potencialni naslednik prisiljen kupiti parcele drugih dedičev po tržni ceni; pri tem je običajno, da skuša pridobiti ugodne kredite. Nenazadnje tak sistem dedovanja lahko spodbudi napetosti med člani družine – takimi, ki živijo zunaj kmetije in takimi, ki so prispevali svoje delo na kmetiji kot pomoč. Za mladega kmeta je kmetija delovno mesto, za druge pa samo kapital. Kljub temu je merilo enakosti pri razdelitvi kmetije družbeno sprejeto v Baskiji (ibid.).

Ni naključje, da so raziskovalci posvetili malo pozornosti eksplicitnemu preučevanju odnosov med generacijami med sodobnim kmečkim prebivalstvom; prevladujejo namreč obsežnejše študije takih odnosov na ravni celotnega prebivalstva v določeni državi. Nekateri vidijo enega izmed razlogov za tako prakso v uveljavljenih javnih podobah o kmečkem življenju, ki dokaj romantično upodabljajo tesne in podporne sorodstvene odnose med generacijami, običajno živečimi v razširjeni večgeneracijski kmečki družini. Hkrati pa poudarjajo, da tako močne sorodstvene povezave niso značilne za ljudi v mestih (Lee in Cassidy 1985; Marotz-Baden idr. 1988; Jong idr. 2005). Take podobe dodatno izkristalizira še mit o obsegu dajanja pomoči s strani družine v preteklosti, saj je utemeljen v podmeni, da sta industrializacija in urbaniza-

cija uničili sorodstvene vezi in posledično prispevali k procesu zmanjšanja medgeneracijskih vzajemnih podpor (Hareven 1996b: x).

Na drugi strani pa ima preučevanje medgeneracijskih odnosov, zlasti medgeneracijske pomoči, v večini t. i. razvitih držav že dolgo tradicijo (Hareven 1996a; Bengtson 2001; Willson idr. 2003). Ena izmed osrednjih tem je prav nastanitev starejših ljudi, še posebno z vidika preučevanja zgodovine družine in njenih oblik. Poprejšnje študije so namreč bolj dokumentirale obiskovanje ostarelih staršev s strani odraslih otrok in razne vrste komunikacij z njimi. Redno skrb, še posebno pa različne vrste pomoči ostarelim staršem tudi v primeru, ko ti ne živijo v istem gospodinjstvu z odraslimi otroki, pa so preučevalci začeli bolj sistematično analizirati šele pred tremi desetletji (na primer Cantor; Brody, v Hareven 1996b: xx). Ne naključno. Sodobni demografski trendi, kot so nizka rodnost, starajoča družba in visoke stopnje razvez, so prepričali številne družboslovce, da postajajo medgeneracijski odnosi v takem demografskem kontekstu vedno bolj pomembni.

Tako je na primer Bengtson (2001) v odgovor na hipotezo o zatonu jedrne družine v ZDA zaradi nizke rodnosti in naraščajočega števila razvez dokazoval, da bodo prav družinski medgeneracijski odnosi v 21. stoletju bolj pomembni kot dotedaj, bolj raznoliki v funkcijah in strukturi in da bodo v nekaterih primerih celo nadomestili funkcije jedrne družine predvsem iz treh razlogov: (1) ker imajo demografske spremembe staranja prebivalstva za posledico daljše obdobje skupnega življenja med generacijami; zaradi (2) naraščajočega pomena starih staršev in drugega sorodstva pri izpolnjevanju družinskih funkcij odraslih otrok in zaradi (3) trdoživosti medgeneracijske solidarnosti. Z analizo podatkov, zbranih z longitudinalno anketno raziskavo (od 1971 do 1991), je preverjal solidarnost med generacijami v treh desetletjih in odkril, da je za večino odnosov med ostarelimi starši in odraslimi otroki pri vseh preučevanih generacijah značilen protisloven odnos med konfliktom in solidarnostjo. Ti odnosi se nanašajo na protislovne emocije in kognicije, ki jih doživlja posameznik do ljudi, družbenih odnosov in struktur, skratka odražajo protislovna doživljanja v intimnih odnosih. Čeprav sta Lüscher in Pillemer ta pojav leta 1998 označila za medgeneracijsko ambivalenco, s katero sta podvomila v zdravorazumske predstave o sožitju med generacijami v večgeneracijskih družinah v preteklosti kot sodobnosti, je viden porast tovrstnih študij prav v zadnjem desetletju. Večina raziskovalcev se osredotoča predvsem

na vprašanja, kako se medgeneracijski odnosi v času spreminjajo, kako nanje vplivajo strukturne spremembe v družini in spremenjene vloge med spoloma in nazadnje, ali je koncept medgeneracijske ambivalence uporaben v takih študijah (Willson idr. 2003; Bengtson idr. 2002; Connidis in McMullin 2002; Brannen 2003).

VSEBINSKI POUDARKI PREUČEVALCEV SODOBNIH KMEČKIH DRUŽIN V SLOVENIJI

Z vidika znanstvenih ved je v Sloveniji preučevanje sodobnega družinskega kmetovanja kot pomembnega gospodarskega sektorja nedvomno domena predvsem agrarnih ekonomistov. O tem govorijo njihove številne študije, ki v zadnjih dveh desetletjih zajemajo raznovrstne vsebine od analiz dejavnikov posamičnih kmečkih dejavnosti do analiz in ocen učinkov evropske skupne kmetijske politike na položaj kmetijstva v Sloveniji. Ni pretirana ocena, da so avtorji, kot na primer Emil Erjavec, Marija Markeš, Luka Juvančič, Andrej Udovč, Miroslav Rednak, Stane Kavčič, Tina Volk, Tomaž Cunder in še številni drugi, ne le referenčni raziskovalci s tega področja, temveč tudi avtorji in sooblikovalci strokovnih podlag kmetijske politike v Sloveniji. Žal se zaradi zasnove pričujoče monografije, ki se osredotoča predvsem na presojo dogajanja med člani kmečkega gospodinjstva, s tovrstno literaturo ne bomo posebej ukvarjali. Nujno pa je opozoriti bralca, da so dela agrarnih ekonomistov nepogrešljiva za kakršnokoli razpravo o razvoju kmetijstva v Sloveniji.

ZANIMANJA ETNOLOGOV IN ANTROPOLOGOV

Če sledimo analitični delitvi kmetijskega družinskega podjetja na kmečko podjetje in družinsko podjetje (Gasson in Errington 1993: 2), lahko ocenimo, da je v Sloveniji domena presoj o kmetovanju kot kmečkem podjetju delo predvsem agrarnih ekonomistov, medtem ko je družinsko podjetje bolj področje ukvarjanja etnologov, ruralnih sociologov, geografov in drugih družboslovcev in humanistov. In čeprav so, kot ocenjuje Ravnik (1996: 30), slovenski etnologi in antropologi že od začetka prejšnjega stoletja veliko pisali o družini

posredno v okviru gospodarskih dejavnosti in običajev, najdemo vsaj od 60. let prejšnjega stoletja dalje v njihovih delih vse pogosteje tudi posebna poglavja o družini. Tega podjetja so se lotili predvsem zaradi spoznanja, da je bilo tačas premalo storjenega glede načrtnega raziskovanja družin in tudi zaradi tega, ker razpoložljivi podatkovni viri, kot so popisi prebivalstva, župnijski arhivi in pisni viri demografov, niso bili dovolj analitično izkoriščeni ali pa niso izkoristili vseh možnosti pridobivanja podatkov, kot je bilo značilno za številna druga znanstvena področja. Tak je, denimo, primer uporabe družinskih knjig ali *statusov animarum*, ki kot vir analiz niso bile tuje etnologom. Iz njih so raziskovalci lahko sklepali o sorodstveni sestavi prebivalcev na posameznih raziskovalnih lokacijah, glede notranje sestave družin ali gospodinjstev pa so se izkazali kot manj zanesljiv vir:

Podatki v popisih prebivalstva in župnijskih arhivih so dragoceni, a omejeni. Spomini in ustno izročilo, ki ga hranijo domačini, pa neredko segajo do prve polovice preteklega stoletja, v čas prvih zapisov v *status animarum*, tako da jim je res vredno prisluhniti (Ravnik 1996: 33).

S tega vidika je nujno opozoriti na prizadevanja etnologinje Marije Makarovič, ki je v 90. letih prejšnjega stoletja oblikovala projekt sistematičnega zbiranja osebnih življenjskih zgodovin ljudi na Koroškem, da bi oblikovala nabor primerljivih podatkov za analizo načina življenja ljudi v določeni pokrajini oziroma njihovih raznovrstnih odnosov tako v družini kot širši lokalni skupnosti. Kot ena izmed bolj uveljavljenih etnologinj je bila prepričana, da so za preučevanje načina življenja ljudi oziroma raznih obdobj njihovega življenja nemerljiva pričevanja vsaj enako pomembna kakor merljiva. S tem ni skušala podcenjevati uradnih statističnih podatkov. Nasprotno, menila je, da so taki podatki vsestransko koristni, vendar premalo povedni, če raziskovalca zanimajo doživljanja ljudi o določenih merljivih, na primer demografskih dogodkih, kot so rojstva, poroke, smrti, izseljevanje ipd. (Makarovič 1993: 7). Ali kot je sama zapisala:

Osebni življenjepisi, ki nam razkrivajo posameznikovo osebno (individualno) razmerje do sveta in dojemanje sveta, so eden izmed mogočih pogledov [...], ki nas najbolj neposredno in prvinsko poučijo o vseh človekovih življenjskih obdobjih, o otroštvu, o obdobju

odraščanja, o srednjih in zrelih letih ter starosti. V njih se neposplošeno, čeravno močno osebno [...] razkriva posameznikovo razmerje do ožjega družinskega in obdajajočega okolja. Življenjske pripovedi pričajo o človekovem odnosu do svojcev in drugih ljudi in njegovem sodelovanju pri različnih vsakdanjih pojavih. Napisane so z osebnega (subjektivnega) in ne stvarnega (objektivnega) stališča (Makarovič 1993: 7–8).

Tako je nastalo pisno gradivo, zbir življenjepisov, ki ga je sistematično razvrstila po vsebinskih sklopih na podlagi vprašalnika, ki je zajemal naslednje teme: otroška leta, mladost, življenjski sopotnik, otroci, družbena sedanjost in pomembne družbene spremembe, domačija, delo, odnos do narave, veropovedi in narodne pripadnosti (ibid.: 189–193).

Leta 1993 je bil objavljen prvi zvezek iz knjižne zbirke *Tako smo živeli* z naborom življenjepisov koroških Slovencev. Do danes je Makarovič s sodelavci uredila še dvanajst takih zvezkov,²⁶ ki niso pomembni le kot prva zbirka, ki so jo zabeležili in zbrali etnologi na terenu ene pokrajine, ampak so pomembno gradivo za analizo medsebojnih odnosov praviloma članov kmečkih družin v eni pokrajini. Nenazadnje, kot ugotavlja Ramšak (2003: 12), je velik pomen tega gradiva tudi v tem, da je zbran material geografsko, narodnostno, generacijsko in poklicno poenoten in ga lahko raziskovalec uporabi kot primarni vir za preučevanje načina življenja koroških Slovencev v prvi polovici 20. stoletja, ki pa so bili tačas večinoma kmetje. Tako je nastala edina zbirka v Sloveniji, ki življenje ljudi ene pokrajine prikazuje v celoti, ali z besedami Ramšak:

Zgodbe pripovedujejo o koroških Slovencih na vasi v prvi polovici 20. stoletja, o njihovih življenjskih razmerah, vaški skupnosti in oblikah druženja, o družini, delu, urejenosti gospodinjstva, o načinih odločanja, praznikih, vojni, plebiscitu, o ekonomski in družbeni prilagoditvi na okolje in o duhovnih vrednotah, včasih tudi v obliki pesmi. Največji del pripovedovanj se nanaša na odraščanje in mladost, na družino, v kateri so bili rojeni, in na tisto, ki so si jo ustvarili sami (Ramšak 2003: 17).

Tako mikroetnološko študijo, katere analiza je bila poleg dostopnih pisnih

²⁶ Do zdaj je izšlo dvanajst zvezkov *Tako smo živeli: življenjepisi koroških Slovencev*, zadnji leta 2004.

virov utemeljena tudi v življenjskih pripovedih sogovornikov in sogovornic, je Makarovič zaokrožila že naslednje leto po izidu prvega zvezka *Tako smo živeli*, tokrat v posebni monografiji z naslovom *Sele in Selani: narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto* (1994). Ni pretirana trditev, da je to delo podrobna študija o več generacijah v kmečkih družinah v Selah na Koroškem, ki vključuje kar 122 pričevalcev in pričevalk, rojenih med letoma 1896 in 1980. Ustna pričevanja je avtorica zbirala na podlagi usmerjenih pogovorov in s pomočjo vprašalnika, ki ga je sicer nekoliko prilagojenega (»po kulturnih sestavinah«) oblikovala že za namen sistematičnega zbiranja osebnih zgodovin v zbirki *Tako smo živeli*, hkrati pa so ji bila v oporo opravljenih analiz tudi dostopna arhivska gradiva. Rezultate analiz te in drugih študij bomo bolj podrobno komentirali v poglavju o rezultatih naše raziskave; kot uvodoma rečeno, na tem mestu navajamo le vsebinske poudarke tovrstnih študij na Slovenskem.

Poleg natančnega prostorsko-zgodovinskega orisa raziskovalne lokacije, ki je nujen za umestitev konkretnih zgodb v širši družbeni kontekst, nam monografija o Selanih ponuja izčrpen opis dela na kmetijah, ki so ga opravljale različne generacije sogovornikov v različnih starostnih obdobjih. Tako se bralec seznani, kako je bilo delo organizirano ne le med moškimi in ženskami, temveč tudi med otroki in ostarelimi člani kmečkih družin oziroma, kaj je na primer ostarela sogovornica delala na kmetiji kot otrok, kot odrasla oseba in zatem kot ostarela oseba. Opis del se nadaljuje v opise odnosov med člani družinske skupnosti, ki poleg samega družinskega sestava in števila otrok po družinah vključujejo tudi tako pomembne dogodke, kot so poroke na kmetijah, zagotavljanje naslednika in skrb za ostarele člane kmečkih družin. S tega vidika Makarovič analizira tudi spremembe položajev posamičnih članov v kmečkih družinah v toku njihovega osebnega življenja; na primer, kaj pomeni prihod snahe na kmetijo za njene odnose s partnerjevimi starši in sorojenci, tj. njegovimi neporočenimi brati in sestrami. Posebno poglavje je namenjeno otrokom. Poleg opisov njihove vzgoje in privajanja k delu avtorica nameni posebno pozornost tudi presoji odnosov staršev do šolanja svojih otrok in izbire njihovega poklica. V delu študije, ki govori o življenjskih mejnikih, pa se seznanimo z vsebinami, ki jih avtorica razvrsti okrog temeljnih demografskih dogodkov, kot so rojstvo, poroka in smrt. In prav vključenost sogovornic in sogovornikov, rojenih od 1896 do 1980, dopušča primerjavo vsebin, ki se nanašajo na načrtovanje otrok, predporodno zaščito, kulturo poroda,

spoznavanje in izbiranje življenjskega sopotnika med različnimi generacijami članov kmečkih družin. Vzporejanje pripovedi različno starih sogovornikov in sogovornic, še zlasti, ker so umeščene v časovno različne družbene kontekste, je lahko pomemben vir razlag tudi longitudinalnih dogodkov, kot je na primer prebivalstveno gibanje na posamični lokaciji (dvig ali upad rodnosti, izseljevanje iz vaških območij) ali pa opuščanja oziroma prakticiranja posamičnih dejavnosti na kmetijah. Tako nas Makarovič na primeru Sel obvešča, da se je medsebojna pomoč v obliki »odvrčanja« ali pa »odsluževanja«, ki se je na veliko prakticirala v času najstarejše intervjuvane generacije sogovornikov in sogovornic, domala povsem opustila pri najmlajši intervjuvani generaciji. Avtorica v svoji analizi zatoni takih praks poveže z opuščanjem določene oblike kmetovanja v določenem časovnem obdobju:

Z mehanizacijo kmetijstva so nekatere oblike vračanja zamrle, deloma pa so se obdržale tudi ob strojni obdelavi [...]. Zamrle so tiste oblike medsebojne pomoči, ki so temeljile na vračanju istega dela za isto delo. Do neke mere pa se je ohranilo vzajemno sodelovanje, kjer drug drugemu pomagajo oziroma odvrčajo z različnimi deli. Na primer pomoč pri spravilu krme povrnejo s prevozom gnoja (Makarovič 1994: 356–357).

Nenazadnje, uporaba enotnega vprašalnika pri zbiranju biografij nekako logično izzzveni v obravnavo še družabnega življenja na vasi »od ranega otroštva do pozne starosti«, pomen društvenih dejavnosti in verskega življenja z vidika izobraževanja ali učenja in ohranjanja narodne identitete.

Čeprav je Makarovič po zgledu te mikroetnološke študije o pretežno kmečkem prebivalstvu opravila še nekaj primerljivih študij na drugih lokacijah Slovenije, sta z vidika dopolnjevanja celostne podobe načina življenja v kmečkih gospodinjstvih na Koroškem omembe vredni vsaj še dve taki deli. Delo etnologinje in antropologinje Mojce Ramšak z naslovom *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev* iz leta 2003 je študija o pretežno kmečkih družinah po zgledu študij Makarovič. Monografija etnologinje Irene Destovnik z naslovom *Moč šibkih: Ženske v času kmečkega gospodarjenja* iz leta 2002 pa je osredotočena bolj na analizo položaja žensk v kmečkem gospodarstvu. Pojdimo po vrsti:

Ramšak je ena izmed prvih raziskovalk, ki je gradivo petih zvezkov iz

zbirke *Tako smo živeli* uporabila kot primarni vir svoje raziskave. Obdelala je življenjepise 76 Slovencev iz raznih krajev na avstrijskem Koroškem, med katerimi je bilo kar 78 odstotkov kmetov, kajzarjev in poslov. Njeno delo ponuja podrobno presojo ne le slojevitosti koroške kmečke družbe, temveč tudi organizacije kmečkega dela. Odlika te monografije kot tudi večine etnoloških in antropoloških del je v kontekstualizaciji pripovedi. Tako bralec dobi vpogled v način življenja ljudi predvsem v drugi polovici 20. stoletja, ko so se ukvarjali pretežno s kmetijsko dejavnostjo na Koroškem. Pripovedi avtorica analizira tako, da se bralec seznaní z naknadno oblikovanimi vsebinskimi sklopi, ki vključujejo številne informacije o prostorski in spolni delitvi dela na kmetijah, o delovnem statusu in dodeljenih vlogah posamičnih družinskih članov, o porokah, o nekaterih vidikih spolnosti, o nosečnosti, porodu in negi dojenčkov na vasi, o številu otrok, o nezakonskih otrocih in njihovih starših, o ločitvah, alkoholizmu, nasilju in ljubezni v družinah, o verski, spolni in šolski vzgoji, o privajanju otrok k delu in delu otrok, o društvenih dejavnostih na vasi ter nenazadnje o smrti. Rezultati teh vsebin so nedvomno primerljivi z večino rezultatov raziskav, ki jih je opravila Makarovič na tej in tudi drugih lokacijah v Sloveniji in drugih etnologov, ki so preučevali družino in sorodstvo v vaseh v Sloveniji, na primer Ravnik v slovenski Istri (Ravnik 1996).

Poleg primerjalne vrednosti določenih vsebin o načinu življenja kmečkega prebivalstva na območju Koroške, ponuja študija Destovnik celovito in eno redkih obravnav položaja žensk na kmečkih gospodarstvih. Temeljno izhodišče njene raziskave je bilo dokazati pomembnost gospodarske vloge žensk v času kmečkega načina gospodarjenja, tj. žensk, ki so se rodile, odrasčale in delale v prvi polovici 20. stoletja v katastrski občini Gansdorf, kar je, kot pojasnjuje Destovnik (2002: 8), staro ime za vas Šentjanž v Rožu. Študija problematizira zlasti ideologijo o »naravnem izvoru spolne delitve dela«, ki žensko praviloma umešča na področje »reprodukcije« (materinstva, nege in skrbi za otroke in ostarele člane gospodinjstva), manj pa govori o pomenu žensk na področju dela, v tem primeru na samooskrbnih kmetijah. S tega vidika avtorica presoja sam pomen in vrednotenje dela žensk, ki je bilo v času kmečke ekonomije, ki je bila hišno in družinsko organizirana, nepogrešljivo tako na področju družinskega življenja kot tudi pridobitnega dela. In kljub izključnemu angažmaju žensk na področju reprodukcije, Destovnik poudari njihovo hkratno opravljanje dela na kmetiji, kar je dovolj ilustrativno zaobjela

z ugotovitvijo, da so moška dela opravljali na kmetiji vsi, ženska dela pa praviloma samo ženske (Destovnik 2003: 45). Avtorica posebej obravnava tudi socialno varnost žensk na kmetijah, še posebno z vidika dedovanja in določanja naslednika. V kmečkem načinu gospodarjenja, ki je temeljil na lastnini zemlje in njej ustreznemu številu za delo sposobne delovne sile in kjer primarni vir preživetja ni bil lastni zaslužek, je bila namreč dediščina temelj za poroko in za lastno samostojnost večine žensk. Pri tem je izpostavila domala običajno prakso, da so ženske dedovale, kadar ni bilo moških potomcev (2003: 88) in opozorila na spremembe statusov neporočenih bratov in sester ob prihodu mlade gospodinje k hiši; če so ostali pri hiši, so običajno postali hlapci in dekle, kadar pa so se zaradi novega razmerja sil odločili oditi, so lahko s svojo odločitvijo družini nakopali težave zaradi zmanjšanja delovnih moči na kmetiji (ibid.: 86).

Avtorica med drugim presoja družino tudi kot »edini prostor«, v katerem se je skrbelo za preživetje vseh za delo nesposobnih članov, pri čemer še posebej izpostavi institucijo preužitka, ki je praviloma omogočala preživetje ostarelih članov družine. Poleg ostarelih članov pa je bilo v kmečkih družinah običajno poskrbljeno tudi za samske ženske, kar avtorica zaključuje iz izročilnih, prisojilnih in kupoprodajnih pogodb, iz katerih je bilo razvidno, da so imele med samskim stanom doma zapisano stanovanjsko pravico, ki naj bi bila ob izročitvi primerno ovrednotena (Destovnik 2002: 103). Vendar, kot opozarja, življenje v večgeneracijski kmečki družini še zdaleč ni bilo nekonfliktno. Značilna nedeljiva kmečka posest namreč ni omogočala ustvarjanja samostojnih eksistenc na podlagi individualnih odločitev, ampak je pogojevala manj poročenega odraslega prebivalstva, več nezakonskih otrok in nizek naravni prirastek (Zwitter, v Destovnik 2002: 169), kar ni bil znak nemoralnega življenja, ki so ga zagovorniki takratne krščanske morale tako radi pripisovali nižjim slojem (ibid.: 170). Nasprotno, kot je njena študija pokazala, so bili bolj posledica takega načina gospodarjenja, ki je na eni strani iz ekonomskih razlogov določenemu delu prebivalstva onemogočal sklenitev zakonske zveze, na drugi pa je zaradi potreb po delovni sili samskim ženskam in njihovim otrokom omogočal pogoje za preživetje. Ali če zaključimo z besedami Destovnik:

Vsak posameznik se je pri izbiri zakonskega partnerja dobro zavedal, da je kmečka družina v najširšem smislu ne le zanj, temveč tudi za

druge, predvsem delovno manj sposobne družinske člane, temelj preživetja. Vsi so imeli do te mere ponotranjene vrednote okolja, da so nezavedno upoštevali ekonomske zahteve, ki niso dopuščale izbire ter jim ni bilo kam uiti. Svoj odnos do izbire življenjskega partnerja so uravnavali na način, ki ni ogrožal kmečkega produkcijskega in reprodukcijskega ritma in so ga s svojimi izbirami in obnašanjem utrjevali (Destovnik 2002: 201–202).

SOCIOLOŠKE PRESOJE KMEČKIH DRUŽIN OZIROMA GOSPODINJSTEV

Če je ena izmed značilnosti opravljenih etnoloških in antropoloških študij o kmečkih družinah na Slovenskem oziroma v območjih slovensko govorečega prebivalstva osredotočenost na določeno izbrano lokacijo, si sociološko usmerjene raziskave prizadevajo biti bolj ali manj reprezentativne za širše območje preučevanja v Sloveniji. Ena izmed takih je nedvomno anketna raziskava z naslovom Kmečka družina – socialna sestavina družinske kmetije, ki je bila na terenu po Sloveniji izpeljana v letu 1991. Izsledke te raziskave, obogatene še z dodatnimi raznovrstnimi statističnimi podatki, sta v številnih znanstvenih člankih komentirala predvsem sociologa Ana Barbič in Franc Hribernik.²⁷ Cilj anketne raziskave o kmečki družini iz leta 1991 je bil zbrati podatke za boljše razumevanje stanja, možnosti obstoja in razvoja kmečkih družin na Slovenskem. Glede na že takrat poznano evidenco, ki je pokazala, da na večini slovenskih kmetij gospodarijo moški, da jih večina nima zagotovljenega naslednika ali naslednice oziroma da v primeru, ko je naslednik določen, ta še ni poročen, je bila struktura anketirancev v raziskavi dokaj enakomerna. Raziskava je v tedanjih 54 občinah zajela 780 članov t. i. jedra kmečkih družin, tj. ne glede na zakonski status (samski, poročen, zunaj zakonske skupnosti, razvezan, vdovec) 301 gospodarjev ali sopotnikov gospodaric, 227 gospodaric ali sopotnic gospodarjev, 158 naslednikov ali sopotnikov naslednic in 94 nasle-

²⁷ Raziskovalno skupino projekta Kmečka družina, ki se je tačas izvajal na Biotehniški fakulteti, so sestavljali: nosilka projekta Ana Barbič, raziskovalca Franc Hribernik in Jerica Lušin Tomšič, pri zbiranju podatkov pa so sodelovali študentje agronomije in zootehnike.

dnic ali sopotnic naslednikov, starih med 18 in 60 let. Hkrati so raziskovalci skušali uravnotežiti vzorec glede na »tip kmetij«, opredeljenega na podlagi aktivnih virov dohodka gospodinjstva, kar se je takole odražalo v realiziranem vzorcu: 22 odstotkov je bilo čistih kmečkih gospodinjstev (pridobivajo dohodek samo iz kmetijstva), 73,8 odstotka mešanih (pridobivajo dohodek iz kmetijskih in nekmetijskih virov) in 4 odstotke dopolnilnih gospodinjstev (pridobivajo dohodek samo iz nekmetijskih virov). Model raziskave je tako upošteval na eni strani kmečko gospodarstvo in gospodinjstvo, na drugi strani pa njegove posamezne člane (Barbič 2005: 240–241).

Kot povedano, je ta raziskava bila podlaga številnih analiz o kmečki družini in njenih članih na Slovenskem, ki sta jih neposredno izpeljala zlasti Barbič in Hribernik, posredno pa so se v svojih prispevkih nanje sklicevali tudi drugi sociologi.²⁸ Anketna raziskava o kmečki družini je omogočila bogat repertoar analiziranih vsebin, ki so se nanašale na presoje tačas zelo aktualnih tem. Tako se je na primer Barbič v svoji študiji o samoobnavljanju kmečkega sloja v Sloveniji (Barbič 1993, 2005)²⁹ lotila analiz o poklicni mobilnosti v raziskavi zajetih kmetov in kmetic v primerjavi z njihovimi starši, o njihovi poklicni in prostorski mobilnosti zaradi poroke, o starosti ob poroki in izobrazbi obeh partnerjev, o zadovoljstvu z odločitvijo za poroko na kmetijo in o številu otrok, da bi lahko napovedala možnosti obnavljanja kmečkega sloja v prihodnje. Na podlagi rezultatov raziskave je zaključila, da gre v Sloveniji bolj za samoobnavljanje kot pa obnavljanje kmečkega sloja, saj se kmetje v glavnem poročajo z osebami iz družbenega sloja, ki mu sami pripadajo oziroma se z vidika generacij usmerjajo iz kmečkega poklica v druge poklice, medtem ko ne velja nasprotna usmeritev, tj. iz nekmečkih poklicev v kmečki poklic (Barbič 2005: 267). Zaradi danes še vedno aktualne tovrstne problematike si oglejmo povzetek zaključkov:

- Medtem ko so bili starši večine sedanjih gospodarjev/gospodaric kmetje oziroma kmetice, pa ima le dobra polovica sedanjih naslednikov/naslednic oziroma njihovih partnerjev očeta kmeta, precej več pa jih ima mater

²⁸ Na primer Majda Černič Istenič v prispevku z naslovom *Farm women in Slovenia* (2006).

²⁹ Prvič je Barbič besedilo z naslovom *(Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji*, ki je objavljeno v njeni monografiji iz leta 2005, objavila leta 1993 pod istim naslovom v reviji *Sodobno kmetijstvo*.

kmetico. V generaciji sedanjih naslednikov/naslednic oziroma njihovih partnerjev gre v večini primerov za kmetovanje ob drugem poklicu.

- Opaziti je izrazito poklicno gibljivost navzgor: to je iz slojev nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev njihovih staršev v sloje kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev in uslužbencev. Ne gre nujno za poklice z višjim ugledom, kot ga ima poklic kmeta.
- Na kmetijo se praviloma poročajo mladi, ki so odraščali na kmetiji, ali pa so živeli na podeželju.
- Mladi, ki ostajajo v kmetijstvu, to počnejo vse manj iz emocionalnih razlogov v primerjavi z razlogi, ki se nanašajo na velikost in opremljenost kmetije; odločitev je tudi odvisna od možnosti, da si ustvarijo družino in ji omogočijo kakovostno življenje (odvisno od razvitosti najrazličnejših infrastrukturnih omrežij).
- Proces samoobnavljanja kmečkega sloja v Sloveniji določajo dejavniki, ki mlade silijo, da zapustijo kmetijo in vas, kot tudi dejavniki, ki jih v kmetijstvu in na podeželju zadržujejo.
- Verjetno se kmečki sloj v Sloveniji ne bo več bistveno zmanjševal; verjetno se bo ustalil pri 5 odstotkih aktivnega prebivalstva. Verjetno bodo na kmetijah postopoma ostajali tudi šolani člani kmečkih družin, ki pa bodo kombinirali dohodek iz kmetijstva z dohodkom iz drugih gospodarskih dejavnosti (Barbič 2005: 267–269).

Barbič je uporabila rezultate te anketne raziskave tudi pri presoji drugih vsebin. V besedilih z naslovoma *Kmetica in kmečka družina na kmetiji in v družbi* in *Kmetica in kmečka družina v tranziciji*, ki jih je objavila v svoji monografiji (Barbič 2005),³⁰ se osredotoča na položaj kmetic tako v kmečkem gospodinjstvu kot na kmetiji. V prvem besedilu skuša avtorica pojasniti vlogo kmečke ženske v kmetijski proizvodnji na eni strani zaradi dejstva, da je bilo pred letom 1991 približno 88 odstotkov obdelovalnih zemljišč v Sloveniji v zasebni lasti, na drugi strani pa zato, ker je bila proizvodnja živeža v veliki meri delo žensk (Barbič 2005: 205). Vsled tega avtorica v prispevku ocenjuje njihov položaj v okviru aktivnega in vzdrževanega kmečkega prebivalstva,

³⁰ Prvič je Barbič besedilo z naslovom *Kmetica in kmečka družina v tranziciji*, ki je objavljeno v njeni monografiji iz leta 2005, objavila leta 2000 v *Družboslovnih razpravah* pod naslovom *Kmetica in kmečka družina v tranziciji: teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve*.

njihov delež kot gospodaric ali pa solastnic kmetije, njihovo socialno varnost, natančno analizira delovni čas kmečke ženske tako na kmetiji kot v gospodinjstvu, delitev dela in odločanja v okviru kmečkega gospodarstva ter njihovo doživljanje lastnega položaja v družbi.

Drugo besedilo pa združuje pregled aktualnih teoretičnih poudarkov v okviru ruralne sociologije v Evropi, zlasti kmečke družine kot družinskega podjetja in vedno bolj vidne vloge žensk v njem ob hkratni presoji takih vsebin v Sloveniji. Tačas (v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja) naj bi namreč predvsem evropski ruralni sociologi v svojih študijah evidentirali dramatične spremembe v družinskem kmetovanju, in sicer kot ocenjuje avtorica (Barbič 2005: 274):

- gibanje v smeri lastnik–kmet, saj zaradi tehnološkega razvoja lahko kmetijo poklicno obdeluje en sam človek, navadno lastnik;
- usmeritev v dodajanje vrednosti primarni kmetijski proizvodnji z razvijanjem dopolnilnih dejavnosti;
- izstop kmečkih žensk iz anonimnosti z ekonomskim osamosvajanjem in s povezovanjem v nevladne organizacije.

Ker naj bi zaradi sprememb zunaj kmetijstva, zlasti gospodarske globalizacije, zmanjševanja zaposlitvenih možnosti za nižje kvalificirano kmečko prebivalstvo in vedno večjega uveljavljanja ekoloških gibanj, družinsko kmetovanje postajalo vedno bolj odvisno od državnih subvencij, ki pa so bile tedaj velik strošek celo za države EU, se je Barbič spraševala, na kakšen način organizirane kmečke družine se lahko soočijo s posledicami takih procesov v t. i. tranzicijskih oziroma nekdanjih socialističnih državah (ibid.: 275). Odgovor je iskala v anketni podatkovni zbirki *Kmečka družina*, pri čemer je domnevala, da kmečka družina v Sloveniji ni enotna kategorija in da tipe kmečkih družin določajo obeležja družine/gospodinjstva, gospodarja/moža in gospodarice/žene, kmečkega gospodarstva in naselja bivanja (ibid.: 275). Z uporabo metode voditeljev je identificirala tri sociološke tipe kmečkih družin v Sloveniji, ki jih je poimenovala v skladu z izračunanimi vrednosti opazovanih lastnosti in izračunala njihove deleže (ibid.: 276):

- vitalno demokratična kmečka družina (tip 1: 37,7 odstotka),
- propadajoča tradicionalna kmečka družina (tip 2: 25,5 odstotka),
- vitalno tradicionalna kmečka družina (tip 3: 36,8 odstotka).³¹

³¹ Podroben opis posamičnih tipov kmečkih družin glej v Barbič, 2005: 276–289.

Dobljeni rezultat – tipologija obstoječih kmečkih družin v Sloveniji – naj bi predstavljal pomemben prispevek k spoznavanju družinskega kmetovanja v Sloveniji, hkrati pa je identificirala njegovo uporabno vrednost v strokovnih podlagah tako za nadaljevanje zastavljenega raziskovalnega dela kot za oblikovanje politike, ki naj bi bila v bodoče usmerjena v ohranjanje družinskega kmetovanja in zmanjševanje razlike med vasjo in mestom (Barbič 2005: 290).

Hribernik je podatkovno zbirko anketne raziskave o kmečki družini presojal z drugih vidikov, ki so bili takrat raziskovalno premalo poudarjeni ali pa povsem zanemarjeni. Tako je v prispevku z naslovom *Družina je kmetom temeljna in najpomembnejša socialna skupina* (1992) ugotavljal, da se kmečko prebivalstvo na splošno med po vsebini in obsegu različnimi socialnimi okolji (družina/gospodinjstvo, vas/naselje, krajevna skupnost, občina, regija, republika Slovenija in nekdanja Jugoslavija) najbolj identificira z družino oziroma gospodinjstvom (Hribernik 1992: 418). Njegova nadaljnja analiza je pokazala, da nekoliko močnejšo pripadnost družini izkazujejo vprašanci iz bolj agrarno usmerjenih regij v državi, saj se je neposredna bližina mestnim središčem pokazala kot dejavnik, ki znižuje vrednosti stopenj pripadnosti družini. Med spoloma pa so družini kot najpomembnejši referenčni skupini pripisale večji pomen ženske, v sosledju generacij pa starejša generacija v večjem številu kot mlajša generacija. Nadalje je bila pripadnost družini višje ocenjena tam, kjer je bilo tudi število članov družine večje, po starostni strukturi pa so mlajša gospodinjstva družini pripisala nekoliko večji pomen kot starejša gospodinjstva. Eden izmed bolj zanimivih rezultatov je bil ta, da so nižjo oceno pripadnosti družini pripisali tisti anketiranci, ki so imeli srednjo izobrazbo, najvišjo pa taki z visoko izobrazbo ter dokončano osnovnošolsko izobrazbo. In nenazadnje, tisti anketiranci, ki so svoj družinski položaj ocenili kot neenakopraven, so tudi nižje ocenili svojo navezanost na družino (Hribernik 1992: 419).

Z vidika demografskih trendov v Sloveniji, predvsem nizke rodnosti in staranja prebivalstva, so zanimivi rezultati, ki jih je navedel Hribernik glede ocen anketirancev o razlogih za oblikovanje družine. Najvišje je bila ocenjena trditev, da »družina nudi najbolj primerno nego in vzgojo za otroke« in šele nato »želja po družini in otrocih«. Kot tretja po vrsti pomembnosti je bila ocenjena trditev, da »družina zagotavlja ohranitev in nadaljevanje (slovenskega) rodu« in šele tej trditvi sta sledili taki, ki naj bi označevali zaščitno in skrbstveno funkcijo družine, tj. »potreba po negovanju ostarelih in bolnih«,

in z razvojnega vidika pomembna trditev, ki se je nanašala na zagotavljanje naslednika in prihodnost kmetije. Presenetljivo je, da so anketiranci kot najmanj pomemben razlog za oblikovanje družine ocenili trditev, da »družina daje možnosti za razvijanje lastnih nagnjenj in sposobnosti« (Hribernik 1992: 420), kar so tačas kot enega izmed bolj pomembnih motivov za oblikovanje kmečke družine izkazovale druge primerljive študije po Evropi.

Splošno evidentirano dejstvo evropskih študij o kmečki družini je, da je od tega, kakšna je socialna klima v kmečkem gospodinjstvu, odvisna tudi ekonomska uspešnost in razvojne možnosti kmečkega gospodarstva. To vprašanje je Hribernik presojal v članku *Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji*, objavljenem leta 1995. Poudaril je, da konfliktne situacije nastajajo v procesu odločanja o številnih vprašanjih, ki zadevajo bodisi posamezne ali pa vse (podrejene) družinske člane in da so rezultati anketne raziskave pokazali, da na številnih slovenskih kmetijah delitev dela ostaja še vedno precej tradicionalno organizirana, čeprav se vedenjski obrazci tudi tu počasi spreminjajo. Pri vedno večjem usmerjanju kmetov k pridobivanju dohodka iz nekmetijskih dejavnosti je zlasti delovna vloga ženske na kmetiji postala še bolj poudarjena, na primer pri opravljanju kmetijskih del s kmetijsko mehanizacijo. Kljub temu pa o vitalnih stvareh, zlasti ekonomske in razvojne narave, še vedno najbolj pogosto odloča prav »prvi« član kmetije, kmečki gospodar. Nadalje avtor ugotavlja, da sta podaljšano izobraževanje tudi kmečkih otrok in iskanje temeljne zaposlitve v nekmetijskih dejavnostih vnesla v družinska razmerja nove elemente, ki bolj ali manj usodno določajo (dez)integracijske procese na kmetijah. Ekonomska samostojnost odraslih mlajših družinskih članov namreč daje zadostno osnovo za njihovo povsem samostojno odločanje, ki ni nujno usmerjeno v kmetijsko dejavnost. V primeru nerešljivih medgeneracijskih konfliktov, zlasti med nosilci kmetovanja in nasledniki, pa je poudaril, da se lahko pretrga tudi že predvidena medgeneracijska kontinuiteta, saj odhod mladih s kmetij pomeni v večini primerov tudi zaton ne le socialne, temveč tudi njene ekonomske funkcije (Hribernik 1995: 209–210).

In prav problem zagotavljanja naslednikov kmetij je za obstoj družinskega kmetovanja v Sloveniji še vedno eden izmed bolj perečih. Tega se je v svoji študiji o dejavnostih nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji lotil geograf Boštjan Kerbler. Ker pa se v svoji študiji, ki je interdisciplinarno zasnovana,

saj v njej združuje spoznanja ruralnih sociologov, agrarnih ekonomistov in socialnih geografov, ne osredotoča na analizo odnosov med člani kmečkih družin, ga na tem mestu ne bomo posebej obravnavali. Bralca želimo le obvestiti, da gre za eno redkih poglobljenih študij o nasledstvu kmetij v Sloveniji, katere glavni cilj je bil oblikovati model verjetnosti nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji, s katerim bi se dalo napovedati, s katerimi dejavniki in v kakšnem obsegu vpliva socialnogeografska struktura hribovskih kmetij na stanja in odločitve glede nasleditve ter časovno opredeliti predajo kmetij naslednikom (Kerbler 2008: 12).

Nenazadnje bralca opozarjamo, da tu predstavljeni vsebinski poudarki zlasti etnoloških, antropoloških in socioloških raziskav še zdaleč ne zajemajo vseh pomembnih del, ki se nanašajo na kmečko družino. V pregled smo vključili zgolj tiste posamične študije, ki celostno obravnavajo kmečko družino ali kmečka gospodinjstva, kar je namerna omejitev pričujoče monografije. Poglavitni razlog za tako omejen prikaz je v tem, da so tovrstne študije vsebinsko najbolj primerljive s predstavljenimi rezultati sorazmerno obsežne anketne raziskave Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji v pričujoči monografiji.

METODOLOGIJA RAZISKAVE

ODLOČITEV ZA IZVEDBO ANKETNE RAZISKAVE ODNOSI MED GENERACIJAMI IN SPOLOMA NA KMETIJAH V SLOVENIJI

Kakršnokoli raziskovanje mnogovrstnih področij družinskega kmetovanja, še posebno pa vprašanja, kako dejavnosti na področju »doma« spodbujajo ali pa ovirajo dosežke na področju »dela«, ima lahko pomembne implikacije tudi za razpravo o razvoju kmetijske dejavnosti v Sloveniji. Na podlagi pregleda obstoječe literature ocenjujemo, da je poleg nedavnih etnoloških in antropoloških raziskav edina celovita sociološka študija, ki je v svojih analizah obravnavala tako področje dela kot doma kmečkega prebivalstva, stara »že« dve desetletji. Analiza pomembnejših dokumentov pa je pokazala, da so strokovnjaki na področju kmetijstva v zadnjih dveh desetletjih spisali že dve strategiji razvoja kmetijske politike (1992, 2009) in oblikovali dva programa razvoja podeželja (2004, 2008), v katerih so med drugim posebej opozorili na demografske trende v Sloveniji, ki niso neugodni samo z vidika »obremenitve« državnih javnih sredstev, ampak tudi z vidika razvoja podeželja in samega kmetovanja.

Ko je govor o sodobnem kmetovanju v Sloveniji, ki je družinsko organizirano, torej ne moremo več spregledati vsebin, ki se nanašajo na gibanje prebivalstva. Ni pretirana ocena, da je brez tovrstnega védenja težko načrtovati kakršenkoli razvoj. Tako nas že zadnji program razvoja podeželja (2008) opozarja, da se bodo na ravni države zaradi trenda rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva in zaradi demografskega dejstva, da bodo že v naslednjem desetletju generacije ljudi, ki so rojene po drugi svetovni vojni, začele vstopati v kontingent starega prebivalstva, kontingenti otrok ter delovno sposobnega prebivalstva začeli zmanjševati. Na podeželju je ocenjena demografska projekcija

še bolj zaskrbljujoča tudi zaradi odhoda mladega prebivalstva s podeželja, oziroma t. i. »bega možganov«, ne glede na to, da je hkrati evidentiran povečan priliv prebivalstva na podeželju v bližini mestnih središč. Oddaljenejša podeželska območja se namreč še vedno praznijo oziroma negativni demografski in gospodarski trendi so posebno izraziti prav v odročnejših in od mestnih središč oddaljenih podeželskih območjih (PRP 2008: 9–10).

Kot povedano, sta v Sloveniji že nekaj let v veljavi ukrepa *Zgodnje upokojevanje kmetov* in *Pomoč mladim prevzemnikom kmetij* tudi s ciljem, da bi se zadržalo mlade ljudi na kmetijah. Avtorji ukrepov so namreč ocenili, da bi z njihovo uvedbo lahko spodbudili prenos kmetije na mlajšo generacijo, s čimer bi zadržali mlade ljudi na podeželju in izboljšali tako starostno strukturo nosilcev kmetij kot tudi razvojno sposobnost prevzetih kmetij. Toda o tem kaj se dogaja v kmečkih gospodinjstvih, ki so prejemnice tovrstnih podpor in v takih, ki to niso, nimamo aktualnih informacij. Ali se odnosi med različnimi generacijami članov takih gospodinjstev pomembno razlikujejo? Ali se odnosi med člani kmečkih gospodinjstev z vidika generacij sploh v čem razlikujejo od odnosov med člani nekmečkih gospodinjstev? In nenazadnje se ob evidenci podatkov, kot na primer, da so kmečke ženske, ki so delale v kmetijstvu v letu 2005, opravile skoraj 42 ur dela na teden in da ženska, mlajša od 45 let, v povprečju skrbi še za 1,3 otroka (PRP 2008: 10), zastavlja vprašanje, ali se odnosi med člani kmečkih gospodinjstev z vidika spola sploh v čem razlikujejo od odnosov med člani nekmečkih gospodinjstev?

Ocenili smo, da lahko odgovore na taka vprašanja priskrbimo s pomočjo anketnega vprašalnika, ki je eno izmed poglavitnih orodij mednarodnega programa z dovolj povednim naslovom *Odnosi med generacijami in spoloma* (OGS).³²

Program OGS je bil že v letu 2000 zamišljen kot sistem nacionalnih anketnih raziskav in oblikovanih kontekstualnih podatkovnih zbirk, s pomočjo katerih bi preučevalci prebivalstvenih trendov lahko izboljšali obstoječe

³² Sprva je bila koordinacija programa zaupana Enoti prebivalstvenih dejavnosti pri Ekonomski komisiji Združenih narodov za Evropo (PAU UNECE), zdaj pa je koordinator Nizozemski interdisciplinaren demografski inštitut (NIDI) in program se izvaja ob podpori Generalnega direktorata za zaposlovanje, socialne zadeve in enake možnosti pri Evropski komisiji. Več o zgodovini programa in že opravljenih nacionalnih anketnih raziskavah glej spletni naslov: <http://www.unece.org/pau/ggp> (1. 8. 2008).

nacionalne strokovne podlage za oblikovanje primernih prebivalstvenih politik v državah regije UNECE. Poglavitni motiv za oblikovanje programa je bil izboljšati razumevanje neugodnih demografskih evidenc večine evropskih držav. Tako demograf Macura v povzetku programa uvodoma pojasnjuje (Macura 2002: 1–2),³³ da se proces staranja prebivalstva v t. i. industrijskih državah nadaljuje in da bodo spremembe v starostnih strukturah v prihodnjih desetletjih še hitrejša, ker se starajo generacije, rojene v povojnem obdobju *baby boom*. Upada namreč število mladih ljudi, kar ima za posledico padec števila delovno dejavnega prebivalstva, hkrati pa skokovito narašča delež starega in zelo starega prebivalstva. Hkrati je Macura opozoril na vedno bolj razširjen tip medgeneracijske družine, poznane pod imenom *fižolovka*, ki naj bi bila posledica upadanja rodnosti in smrtnosti. Taka družina je številčno manjša in jo praviloma sestavljajo štiri generacije. Vsaka naslednja generacija ima praviloma manj članov od prejšnje generacije, kar ima med drugim za posledico starejšo starostno ali generacijsko strukturo družine. Razširitev *fižolovke* naj bi v večini držav potekala vzporedno s spremembami v partnerskem in reproduktivnem vedênju, kar je obeleženo z naraščanjem zunajzakonskih partnerskih zvez, rastočim številom razvez, spremenjenimi oblikami družin in vedno večjim številom parov, ki se prostovoljno odločajo, da ne bodo imeli otrok ali pa da jih bodo imeli v neformalnih partnerskih zvezah. Omenjene spremembe naj bi močno vplivale na dinamiko razmerij v družini, predvsem pa na razmerje med starši in odraslimi otroki (generacijami) in na razmerje med partnerjema (spoloma).

Vendar so bili snovalci programa (Vikat idr. 2007: 395) enotni v prepričanju, da ni verjetno, da bi lahko ena vsevključujoča teorija razložila rodnostno in družinsko obnašanje v sodobni Evropi. Nasprotno, podprli so tak raziskovalni pristop, ki izhaja iz različnih teoretičnih perspektiv in sicer demografije, sociologije, ekonomije, psihologije, epidemiologije in političnih znanosti. In čeprav je anketna raziskava OGS večdisciplinarno zasnovana, so demografski elementi in njihove izhodne spremenljivke jedro raziskave (ibid.: 396).

Tako skuša anketna raziskava OGS predvsem razložiti, kako delujejo

³³ Besedilo Miroslava Macure, ki je povzetek programa Odnosi med generacijami in spoloma, se nahaja na spletni strani: http://www.unece.org/pau/_docs/ggp/2003/GGP_2003_IWG002_BgDocProgrExecSumm.pdf (13. 6. 2005).

odnosi v družini skozi njihove otipljive vidike, kot so denarni transferji med člani družine, njihova vzajemna emocionalna in praktična podpora in zadovoljstvo, ki ga posamični član družine pridobi iz odnosov z drugimi člani družine. Obravnava odnose med odraslimi, ki so starši ali pa to niso, in njihovimi lastnimi starši ali nasprotno, med starejšimi ljudmi in njihovimi odraslimi otroki. Raziskava skuša razložiti procese, ki se nanašajo na porod, dinamiko partnerstva, odhod od doma in upokojevanje (ibid.: 400).

Med pomembnejše novosti te anketne raziskave sodita vidika generacij in spola. Avtorji raziskave so zaradi vedno večjega deleža ostarelega prebivalstva v t. i. industrijskih družbah poudarili, da je nujno vključiti vsebine, ki se vežejo na pozna srednja leta in starost, in sicer: upokojitev, ki jo označuje status prehoda tako v ekonomskem kot socialnem smislu; »praznjenje gnezda« – odhod otrok od doma, ki lahko pomeni za ljudi, stare 50 let in več, ekonomske, socialne in psihološke prilagoditve; in nenazadnje je pri taki starosti ljudi pričakovati spremembe njihovega zdravstvenega statusa (ibid.: 398).

Anketa OGS vključuje tako žensko kot moško perspektivo, čeprav so še nedavno v preučevanju rodnosti prevladovali analize podatkov zgolj o ženskah. Na spol vezane vsebine govorijo o dostopu k izobrazbi in zaposlitvi, avtonomiji (ekonomska neodvisnost, sposobnost odločanja) in delitvi vlog in nalog v gospodinjstvu med moškimi in ženskami. Anketa je oblikovana tako, da priporoča nacionalne reprezentativne vzorce, ki naj bi vključili približno enako število moških in žensk. Nadalje anketiranec priskrbi veliko informacij tudi o njegovem zdajšnjem partnerju. In nenazadnje, spol se v vprašalniku upošteva v obliki primerno oblikovanih odgovorov (na primer z ločenimi kategorijami odgovorov za »mame« in »očete« namesto izbire »starši«) z vprašanji o vrednotah in stališčih, povezanimi s spolom in generacijami, ter z vprašanji o delitvi nalog v gospodinjstvu in o odločanju o proračunu para (ibid.: 399).

Večina ankete obravnava ekonomske vidike življenja posameznikov, kot so ekonomska dejavnost, dohodek in ekonomska blaginja. Primerljivo obsežen del je namenjen vrednotam in stališčem, ki se kakorkoli nanašajo na demografske dogodke, saj jih teorija drugega demografskega prehoda gleda kot ene izmed bolj pomembnih določevalcev spremembe rodnostnega obnašanja v 2. polovici prejšnjega stoletja. Druga področja raziskave vključujejo odnose med generacijami in spoloma, sestavo gospodinjstva in nastanitve, bivanjsko

mobilnost, socialna omrežja in zasebne transferje, izobrazbo, zdravje in javne transferje. Anketa OGS namreč izhaja iz premise, da so demografski vidiki posameznika v toku življenja prepleteni z družbenimi in ekonomskimi vidiki (Vikat idr. 2007: 400). Potemtakem je tako zasnovana anketa več kot primerno orodje za preučevanje prepletenosti področij doma in dela kmečkega prebivalstva.

VZOREC IN METODE PREUČEVANJA

Raziskovalne vsebine v obliki vprašanj smo preverjali na kvotnem vzorcu štirih skupin prebivalcev Slovenije obeh spolov, starih med 18 in 83 let. V prvi skupini so prejemniki sredstev iz ukrepa *Pomoč mladim prevzemnikom kmetij* (PM = 150); v drugi skupini so prejemniki rente za *Zgodnje upokojevanje kmetov* (ZU = 151); v tretji skupini je kmečko prebivalstvo, ki ni prejelo tovrstnih sredstev (106), v četrti skupini pa so prebivalci Slovenije, izbrani po merilu statistične reprezentativnosti (410);³⁴ skupno je bilo opravljenih 817 anket. Zadnji dve skupini anketirancev smo vključili v vzorec, da bi lahko ocenili specifikke kmečkega prebivalstva z vidika obravnavane teme.

Skupine smo vzorčili na podlagi različnih dostopnih virov. Prvi dve skupini smo določili iz seznama prejemnikov sredstev iz ukrepov pomoči mladim prevzemnikom kmetije in zgodnjega upokojevanja v obdobju od 2004 do 2007. Drugi dve skupini pa smo vzorčili s pomočjo podatkov iz Popisa kmetijskih gospodarstev Slovenije 2000 in Registra prebivalcev Slovenije iz leta 2007.

Z anketo pridobljeni podatki se nanašajo na posameznika, ki je posredoval informacije o svojem gospodinjstvu in članih gospodinjstva.³⁵ Kot kmečko gospodinjstvo smo potemtakem v raziskavi upoštevali tako skupnost posameznikov, ki skupaj živi, pridobiva in troši življenjske vire. Gospodinjstva lahko sestavljajo različne oblike skupnega življenja, na primer partnersko skupnost (enogeneracijska družina), par z otrokom ali otroki (dvogeneracijska družina),

³⁴ Pregled pridobljenih anket je pokazal, da je bilo v splošni populaciji tudi 25 kmetov (6 odstotkov splošne populacije), kar smo v analizah tudi posebej upoštevali.

³⁵ Posameznik je bil lahko katerikoli član gospodinjstva; v primeru kmečkega gospodinjstva je to lahko bil mladi prevzemnik ali zgodnji upokojenec, kakor tudi katerikoli drugi član gospodinjstva, star 18 let in več.

skupnost staršev z odraslimi otroki, ki so že sami starši (trigeneracijska družina). Prav zaradi slednjega, tj. dostopnosti podatkov na ravni gospodinjstev, se pričujoča monografija nanaša na kmečka gospodinjstva in ne na družine.

Terenska raziskava je bila opravljena v obdobju od marca do septembra leta 2007, na način osebnih razgovorov z izbranimi osebami na njihovih domovih.

Gradivo smo analizirali z bivariatnimi in multivariatnimi metodami, rezultate pa predstavljamo praviloma v obliki preglednic in slik.

RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN HIPOTEZA

Pri analizi podatkov, pridobljenih z nekoliko prilagojenim vprašalnikom OGS³⁶ na štirih vzorčnih skupinah anketirancev, smo izhajali iz naslednjih raziskovalnih vprašanj:

Kakšna je delitev dela in odločanja o gospodinjstvih delih in kmečkih opravilih?

Kakšno je rodnostno vedenje?

Kakšni so odnosi med partnerjema?

Kakšni so odnosi med starši in otroki?

Kako poteka solidarnost v družini, zunaj nje in v širšem socialnem okolju?

Kako na solidarnost v družini vplivajo imetje gospodinjstva, višina in vrste dohodka, poklicna in izobrazbena sestava gospodinjstva?

Ali se še vedno uresničuje zaveza mlade generacije, da skrbi za starejšo generacijo?

Upoštevajoč raziskovalna vprašanja smo izpeljali naslednjo hipotezo:

Odnosi med spoloma in generacijami se pomembno razlikujejo v kmečkih gospodinjstvih, ki so pridobila sredstva iz ukrepov Pomoč mladim prevzemnikom kmetij in Zgodnje upokojevanje kmetov, od kmečkih gospodinjstev, ki teh sredstev niso prejela, kakor tudi od drugih nekmečkih gospodinjstev v mestnem in podeželskem okolju.

³⁶ Opisanim vsebinam mednarodnega vprašalnika smo dodali še take, ki se posebej nanašajo na kmečko življenje: lastništvo, nasledstvo, načrti s kmetijo, delitev dela in odločanje na kmetiji.

KAJ RAZISKAVA GOVORI O KMEČKIH GOSPODINJSTVIH?

OPIS KMEČKIH GOSPODINJSTEV

Ali se gospodinjstva mladih prevzemnikov in zgodnjih upokojencev razlikujejo od kmečkih gospodinjstev, ki niso pridobila takih sredstev, kažejo naslednji rezultati.

Velikost posesti

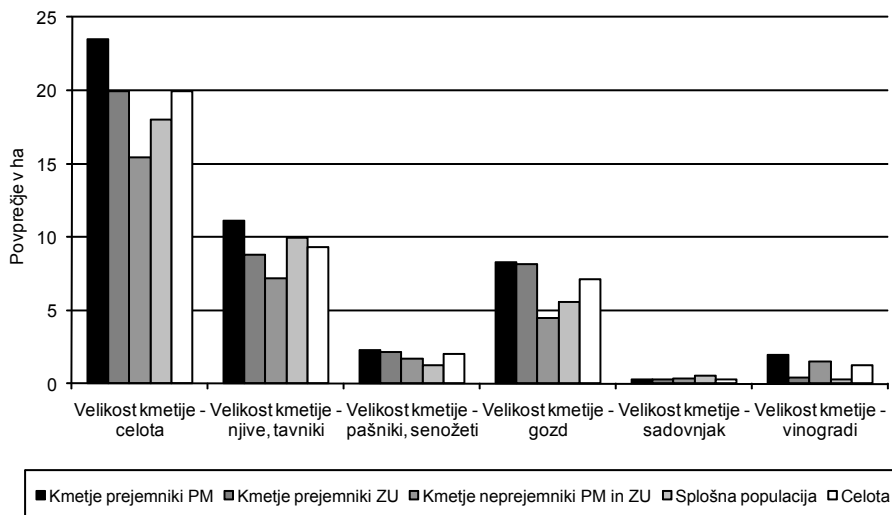
Celotna velikost posesti, merjena v ha, vključuje njive, travnike, pašnike, senožeti, gozd, sadovnjake in vinograde. Kot prikazuje Slika 1, so kmetije, na katerih gospodarijo mladi prevzemniki, po svoji celotni velikosti posesti večje od kmetij, na katerih živijo kmetje, ki so prejeli sredstva iz ukrepa ZU. To velja predvsem glede njiv, travnikov in gozda. Posesti mladih prevzemnikov pa so v svojem obsegu večje tudi od posesti tistih kmetov, ki sredstev iz obeh ukrepov niso prejeli.³⁷ Prav tako je med mladimi prevzemniki več takih, ki obstoječi ekonomski položaj svojih kmetij ocenjujejo kot »zelo ugodnega« (Slika 2).³⁸

Večjo gospodarsko zmogljivost lahko pripišemo gospodinjstvom mladih prevzemnikov in zgodnjih upokojencev tudi z vidika načrtovanja obsega posesti. Ti dve skupini anketirancev namreč bolj pogosto izražata namen, da bosta povečevali obseg svojih posesti in nadaljevali s kmetovanjem (Slika 3).

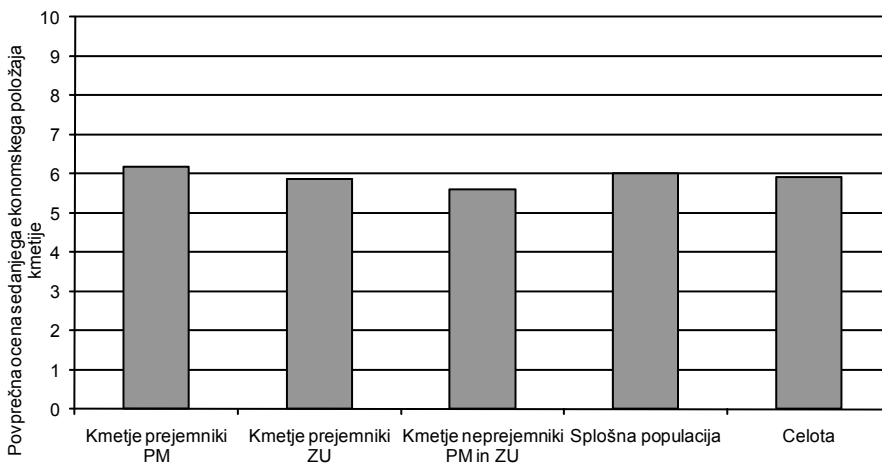
³⁷ Statistično pomembne razlike med opazovanimi skupinami, izračunane z analizo variacije, so razvidne iz statistike F. Pri celotni velikosti posesti kmetije ta statistika znaša 2,740 ($p < 0.050$), pri njivah in travnikih je njena vrednost 2,710 ($p < 0.050$), pri gozdu pa je $F = 2,734$ ($p < 0.050$).

³⁸ Ekonomski položaj svoje kmetije so anketiranci ocenjevali na lestvici z vrednostmi od 0 do 10, pri čemer vrednost 0 označuje najslabšo oceno, vrednost 10 pa najboljšo oceno.

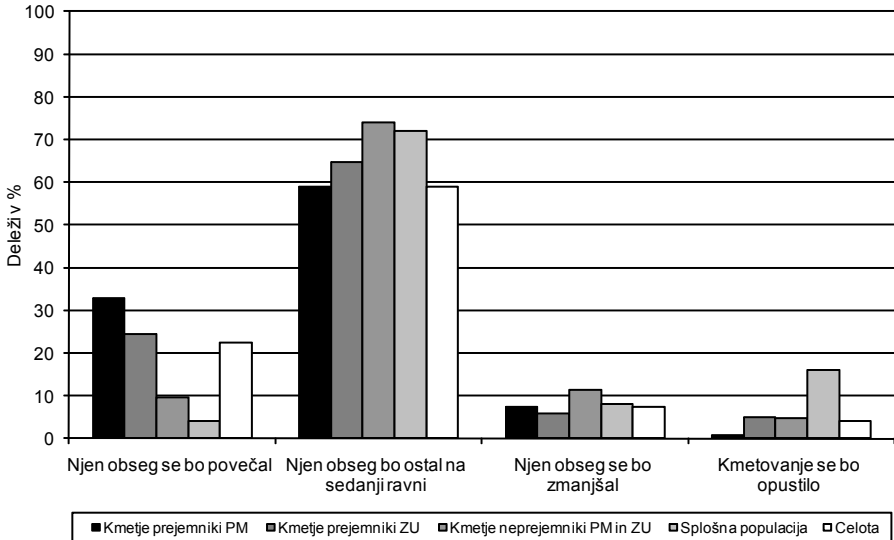
Slika 1: Skupine po velikosti posesti kmetije (v ha)

Slika 2: Skupine po oceni sedanjega ekonomskega položaja kmetije

Slika 3: Skupine po načrtovanju obsega posesti kmetije

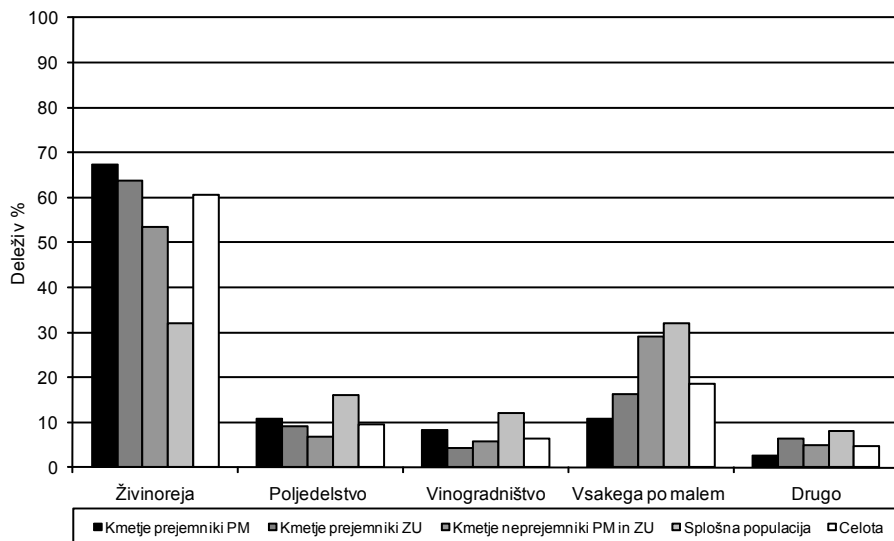

Kmetijske dejavnosti

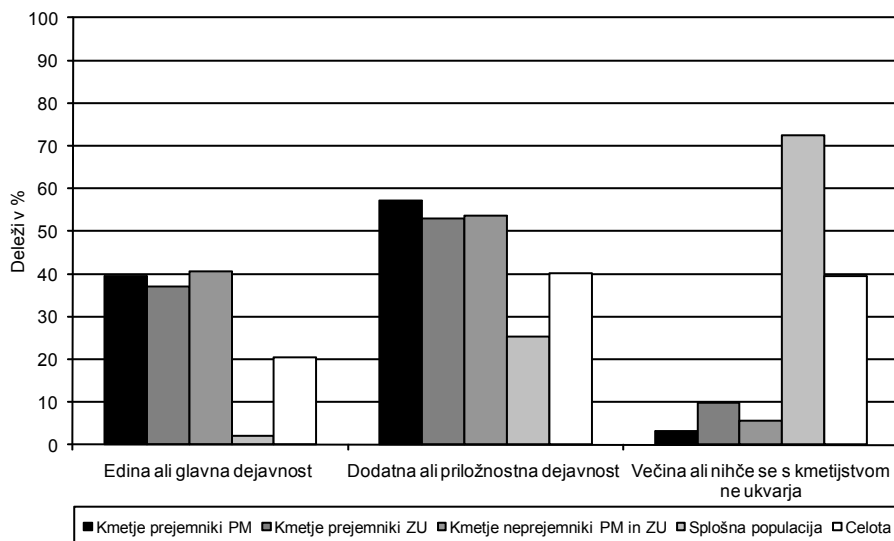
Kmetije so po svoji proizvodni dejavnosti različno usmerjene. Lahko so specializirane v živinorejo, poljedelstvo, vinogradništvo, sadjarstvo ali pa pridelujejo različne kmetijske proizvode. V raziskavo smo zajeli (Slika 4) največ kmetij, usmerjenih v živinorejo (61 odstotkov), sledijo kmetije, ki proizvajajo različne kmetijske proizvode (18,5 odstotkov), manj pa je kmetij, ki so usmerjene v poljedelstvo (9,6 odstotkov) in vinogradništvo (6,5 odstotkov). Ta razmerja razlikujejo tudi prejemnike sredstev iz ukrepov PM in ZU od kmetov, ki teh sredstev niso prejeli. Prvi dve skupini kmetov sta v večji meri kot slednja skupina usmerjeni v živinorejo.

Po strokovnih ocenah v Sloveniji prevladujejo mešane oziroma dopolnilne kmetije. To kažejo tudi naši podatki, saj so kmečka gospodinjstva, o katerih poročajo anketiranci, v največjem deležu taka, ki jim je kmetijska dejavnost dodatna ali priložnostna dejavnost (Slika 5). Vse kmetije so si, ne glede na prejem sredstev iz omenjenih ukrepov, po vključenosti vseh svojih članov gospodinjstva v delo na kmetiji dokaj podobne.

Slika 4: Skupine po kmetijski dejavnosti

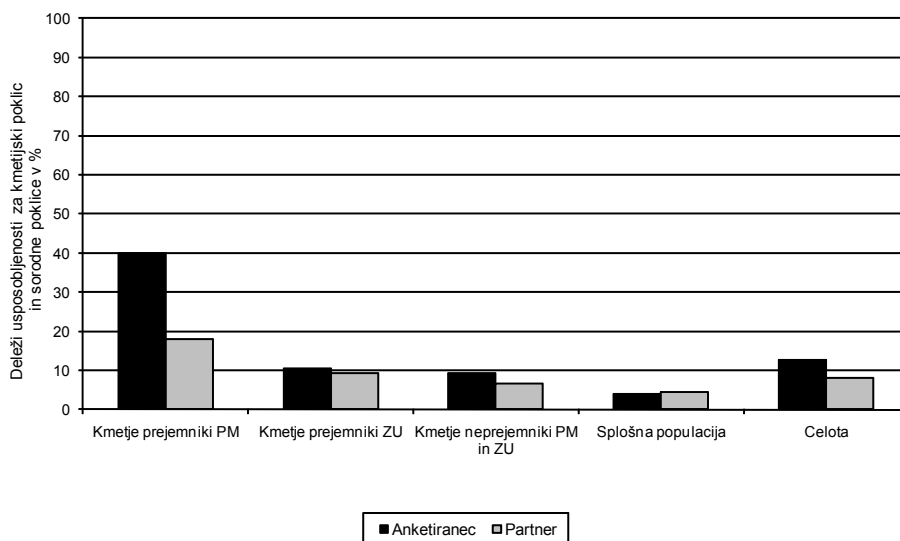
Slika 5: Skupine po vključenosti celotnega gospodinjstva v kmetijsko dejavnost

Usposobljenost za kmetijsko dejavnost

Kot uvodoma povedano, je večina kmetov v Sloveniji usposobljenih za kmetijsko dejavnost le na podlagi »praktičnih izkušenj«, kar pa ne omogoča hitrega in učinkovitega odziva na tehnološke spremembe in razmere na kmetijskem trgu. S tega vidika je optimističen podatek pričujoče raziskave, da se je 40 odstotkov mladih prevzemnikov v procesu rednega izobraževanja usposobilo za kmetijski poklic ali sorodne poklice; med njimi pa jih je ena petina dosegla celo univerzitetno izobrazbo na področju kmetijstva. Ugodna je tudi slika usposobljenosti za kmetijski poklic partnerjev mladih prevzemnikov, ki kaže znatno večje deleže formalno usposobljenih za kmetijski poklic kot pa pri drugih skupinah kmetov (Slika 6).

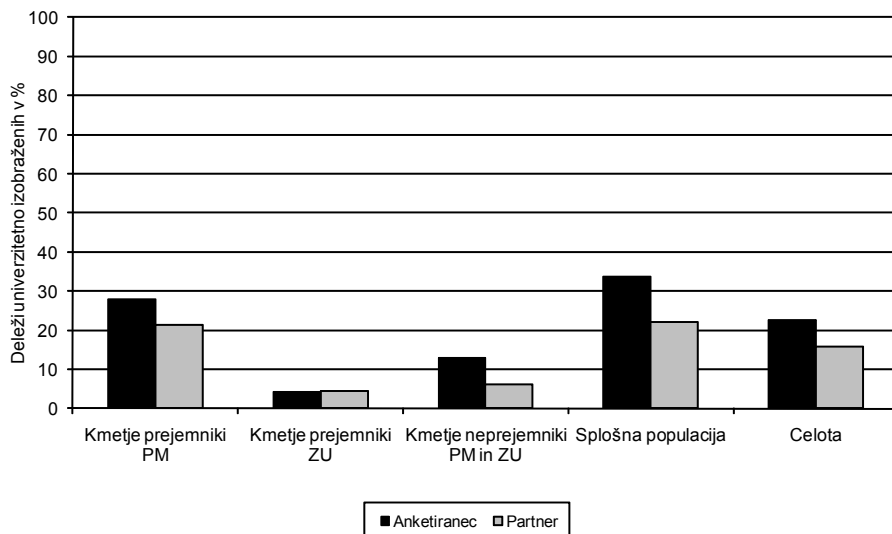
Slika 6: Skupine po usposobljenosti za kmetijsko dejavnost

Da gre z razvojnega vidika med mladimi prevzemniki za perspektivne kmetije, govori tudi podatek o deležu univerzitetno izobraženih nasplah. Tako mladi prevzemniki kot njihovi partnerji so v izrazito večjem deležu dosegli kakršnokoli univerzitetno izobrazbo, kot se kažejo primerljivi deleži pri skupini zgodnjih upokojujencev in splošne kmečke populacije (Slika 7). Nenazadnje je spodbuden tudi podatek, da 13 odstotkov mladih prevzemnikov razmišlja

o možnosti nadaljnega izobraževanja v naslednjih treh letih. Vendar pa, če hkrati upoštevamo še podatke o trenutnem izobraževanju in motivaciji za nadaljnje izobraževanje v naslednjih treh letih, slika ni več tako ugodna za mlade prevzemnike. Trenutno se namreč izobražuje 21 odstotkov mladih prevzemnikov, starih od 18 do 37 let, medtem ko se v splošni kmečki populaciji izobražuje 54 odstotkov enako starih, v splošni populaciji pa 50 odstotkov toliko starih ljudi. Prav tako je tudi motivacija mladih prevzemnikov za nadaljevanje izobraževanja nižja (14 odstotkov), kot pa je pri splošni kmečki populaciji (29 odstotkov) in splošni populaciji anketirancev (29 odstotkov). Morda je ta nižja motivacija za nadaljnje izobraževanje mladih prevzemnikov povezana z njihovo že doseženo višjo izobrazbo.

Slika 7: Skupine po izobrazbi

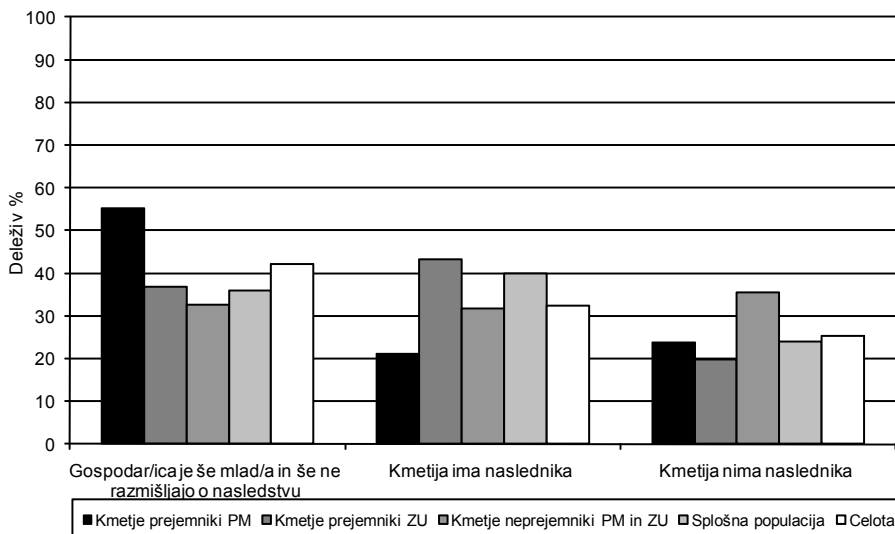
Predaja kmetije

Za obstoj in razvoj kmetovanja je poleg usposobljenosti in izobrazbe članov kmečkega gospodinjstva pomembno tudi, da ima tako gospodinjstvo zagotovljenega naslednika.

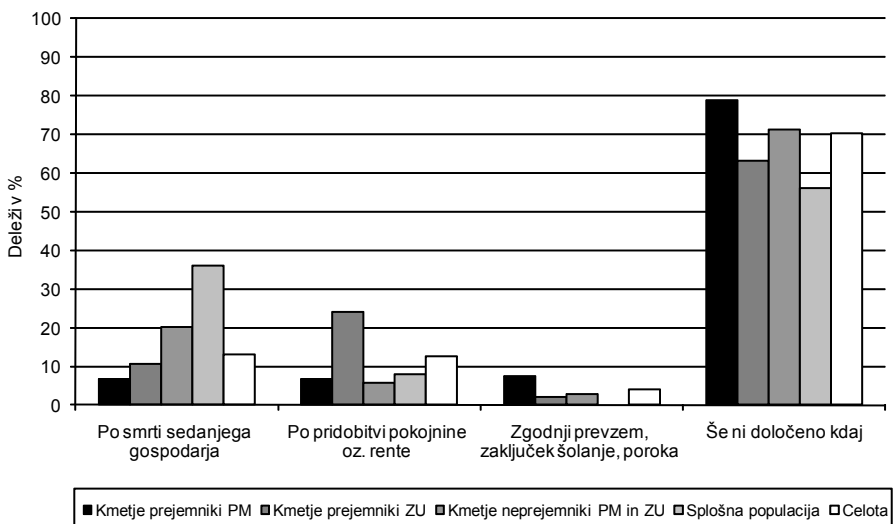
Kot kažejo podatki raziskave, so zgledi za nasledstvo kmetije slabši na splošnih kmetijah kot na kmetijah, ki so prejela sredstva iz ukrepa ZU (Slika 8). Med mladimi prevzemniki jih je več kot polovica nedavno prevzela kmetijo,

zato še ne razmišljajo o izboru naslednika. V primerjavi z drugimi skupinami na splošnih kmetijah ta dogodek bolj pogosto načrtujejo po smrti gospodarja, medtem ko v gospodinjstvih zgodnjih upokojencev prevzem kmetije po pričakovanju vežejo za pridobitev rente (Slika 9). Na splošnih kmetijah prevzem

Slika 8: Skupine po zagotovljenem nasledniku

Slika 9: Skupine po času prevzema kmetije

kmetije načrtujejo v poznejši starosti kot pa na kmetijah mladih prevzemnikov in zgodnjih upokoјencev. Pri mladih prevzemnikih je to v povprečju pri starosti 30,4 let, pri zgodnjih upokoјencih pri 31,6 letih, pri splošni kmečki populaciji pa pri 35,1 letih starosti.

Oblike gospodinјstev in njihova lokacija

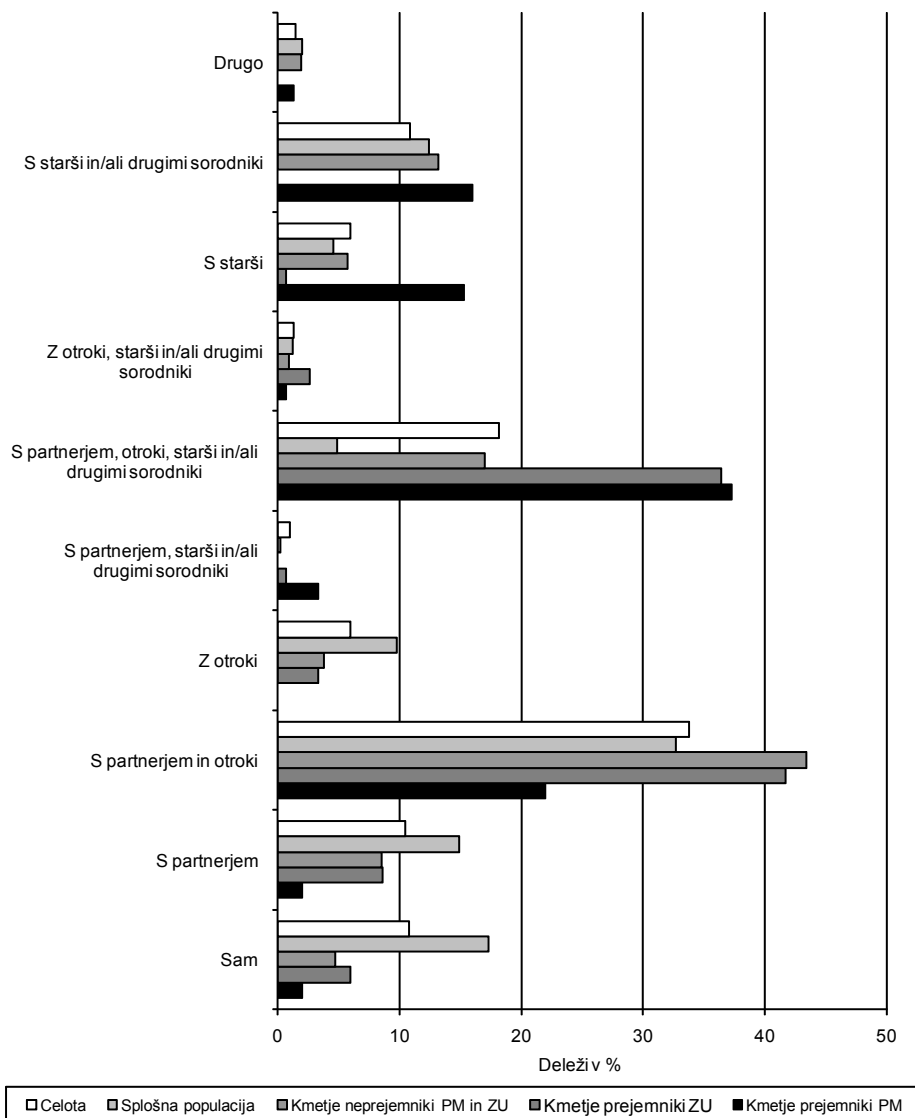
Velika večina (80 odstotkov) kmečkih gospodinјstev živi v vaseh, nekaj kmečkih gospodinјstev pa živi v hišah zunaj naselij. Med slednjimi je največ gospodinјstev, ki so prejela sredstva iz ukrepa zgodnjega upokoјevanja (19 odstotkov), sledijo pa jim gospodinјstva mladih prevzemnikov (15 odstotkov).

Po številu članov gospodinјstva so kmetije z mladimi prevzemniki in zgodnjimi upokoјenci večje kot gospodinјstva drugih dveh skupin. Gospodinјstva mladih prevzemnikov so najštevilčnejša, saj štejejo v povprečju 4,7 člana, gospodinјstva zgodnjih upokoјencev imajo v povprečju 4,4 člana, gospodinјstva splošne kmečke populacije imajo 4 člane, splošna populacija pa ima v povprečju 3 člane. Iz literature je znano, da so kmečka gospodinјstva običajno večgeneracijska. Naši rezultati kažejo, da to velja za gospodinјstva mladih prevzemnikov in zgodnjih upokoјencev, v katerih prevladujejo trigeneracijske skupnosti, ne pa tudi za gospodinјstva splošne kmečke populacije. V njih prevladujejo dvogeneracijske skupnosti (Slika 10). Pri tem velja poudariti, da so v Sliki 10 prikazane kategorije oblikovane naknadno na podlagi zbranih informacij anketirancev o vseh osebah, s katerimi živijo v skupnem gospodinјstvu. Te kategorije odražajo trenutna razmerja med člani gospodinјstva, ki se v življenjskem toku anketiranca lahko spreminjajo.

Stališča o protislovjih med »modernostjo in tradicijo«

V poglavju o vsebinskih poudarkih nedavnih raziskav o smereh razvoja sodobnega kmetovanja smo posebej izpostavili oceno, ki govori o protislovju med »tradicijo in modernostjo«. To protislovje so avtorji študij med drugim vezali na vsebine o nosilcih lastništva, upravljanja in dedovanja kmetij, ki implicitno zajemajo tudi razmerja med spoloma in generacijami na kmetijah. Tako, denimo, so v razpravah o dedovanju kmečke posesti presojali prednosti in pomanjkljivosti razdelitev posesti med več dediči z vidika ohranjanja kmetij in kmetijske dejavnosti. V razpravah o vključenosti posamičnih članov kmečkih gospodinјstev v plačano delo zunaj kmetije so prav tako presojali obstoj in

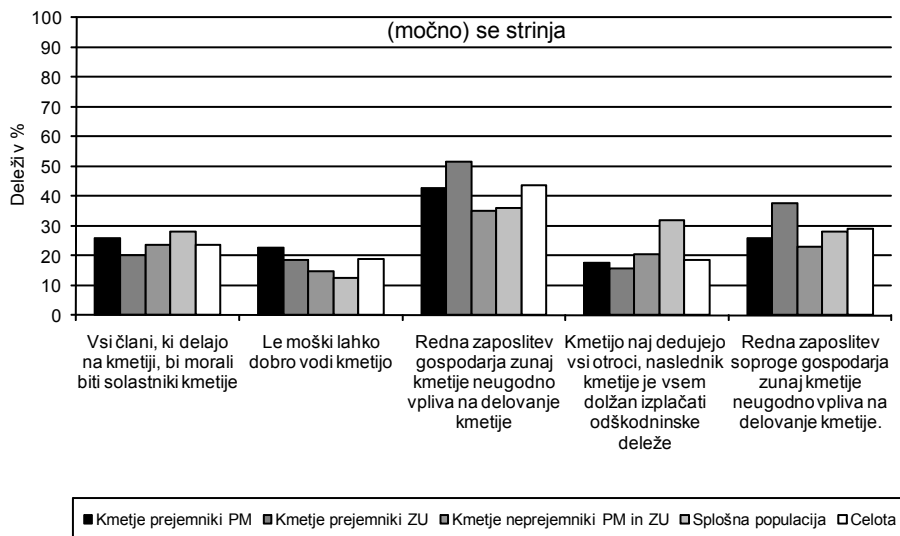
Slika 10: Skupine po obliki gospodinjstva

razvoj kmetij. Te dileme o nekaterih smereh razvoja kmetij smo opazovali tudi s pomočjo petih trditev, ki odražajo nekoliko stereotipna gledanja o kmetovanju:

»Vsi člani kmečkega gospodinjstva, ki delajo na kmetiji, bi morali biti solastniki kmetije«;

Slika 11: Stališča do smeri razvoja kmetij

»Le moški lahko dobro vodi kmetijo«;

»Redna zaposlitev gospodarja zunaj kmetije neugodno vpliva na delovanje kmetije«;

»Redna zaposlitev soproge gospodarja zunaj kmetije neugodno vpliva na delovanje kmetije«;

»Kmetijo naj dedujejo vsi otroci v enakih deležih ne glede na to, ali na kmetiji delajo ali ne, naslednik kmetije pa je vsem dolžan izplačati pripadajoče odškodninske deleže«.

Kmetje iz vseh skupin se glede strinjanja s prvima dvema in četrto trditvijo med seboj ne razlikujejo, saj v podobnem deležu izražajo nestrinjanje z njimi (Slika 11). Razlike med skupinami anketirancev pa se kažejo v strinjanju s tretjo in peto trditvijo. Mnenje, da »redna zaposlitev gospodarja zunaj kmetije neugodno vpliva na delovanje kmetije«, v večji meri zagovarjajo prejemniki sredstev za zgodnje upokojevanje kot pa mladi prevzemniki in splošni kmetje. S to trditvijo, da naj »kmetijo dedujejo vsi otroci v enakih deležih ne glede na to, ali na kmetiji delajo ali ne, naslednik kmetije pa je vsem dolžan izplačati pripadajoče odškodninske deleže«, se v manjši meri kot splošna kmečka populacija strinjajo mladi prevzemniki in zgodnji upokojevalci. To pomeni, da se prejemniki sredstev iz obeh ukrepov bolj zavzemajo za ohranjanje enovitosti

kmetije, pri čemer anketirani mladi prevzemniki kmetij podpirajo možnost združevanja dela članov kmečkega gospodinjstva na kmetiji in zunaj nje, anketirani zgodnji upokojeanci pa vidijo perspektivo razvoja zgoj v delu na kmetiji. Zanimive, ne pa presenetljive so ocene anketirancev prav vseh skupin, ki nasprotujejo stereotipnemu gledanju, da lahko zgoj moški učinkovito upravljajo kmetijo. Ne gre namreč zanemariti dejstva, da ženske predstavljajo več kot polovico vse delovne sile na kmetijah v Sloveniji.

V ČEM SE LOČIJO KMEČKA GOSPODINJSTVA OD NEKMEČKIH?

Da bi lahko ocenili posebnosti »doma in dela« v kmečkih gospodinjstvih, smo jih opazovali tudi v širšem družbenem kontekstu, tj. v gospodinjstvih, ki se ne ukvarjajo s kmetijstvom, a živijo na podeželju, kakor tudi v gospodinjstvih, ki živijo v okolju z bistveno drugačno družbeno organizacijo in načinom življenja, značilnim za mestno okolje. Ker gornji rezultati kažejo, da se skupini prejemnikov sredstev iz obeh ukrepov bolj kot med seboj razlikujeta od skupine splošne kmečke populacije, smo ti dve skupini združili v eno enoto opazovanja. V pričujoči razpravi smo zato izhodiščne štiri skupine še nadalje razdružili oziroma povezali. Skupini prejemnikov sredstev za pomoč mladim prevzemnikom in za zgodnje upokojevanje smo združili v skupino »kmečka skupina mladih prevzemnikov (MP) in zgodnjih upokojevc (ZU)« (301 vprašane), reprezentativni vzorec prebivalcev Slovenije pa smo ločili na mestno (275 vprašancev) in podeželsko prebivalstvo, ki živi v manjših krajih in vaseh, pa se ne ukvarja s kmetijstvom (135 vprašancev). V kmečko populacijo, ki ni prejela sredstev za pomoč mladim prevzemnikom oziroma za zgodnjo upokojevanje, smo zajeli 106 vprašancev. V nadaljevanju smo značilnosti tako oblikovanih skupin uporabili tudi kot orodje za določene analize in smo ga poimenovali bivalno okolje. Bivalno okolje torej označuje bolj življenjski stil kot pa kraj bivanja posameznika, torej ločujemo mestno okolje, podeželsko okolje in kmečko okolje.

Vse skupine opazujemo z vidika spola in treh generacij, pri čemer so predstavniki mlajše generacije osebe, stare od 18 do 37 let, osebe, stare od 38 do 57 let, sodijo v srednjo generacijo, osebe, stare 59 let in več, pa v starejšo generacijo.

To kategorizacijo upoštevamo pri predstavitvi vseh nadaljnjih vsebin razen pri prvi, ki je lastna samo kmečkim gospodinjstvom, saj se nanaša na delitev dela in odločanja na kmetiji. Zato v tem primeru primerjamo samo kmečka gospodinjstva, ki so prejela sredstva iz obeh ukrepov s splošno kmečko populacijo.

Zaposlenost na kmetiji in zunaj nje

Najprej si oglejmo, ali se kmetije razlikujejo po deležu zaposlenih na kmetiji in zunaj nje. Dobljeni podatki omogočajo ocene teh deležev za anketirance in njihove partnerje. Iz Preglednice 2 je razvidno, da je na kmetijah, ki so pridobile sredstva iz obeh ukrepov, skoraj polovica moških (47 odstotkov) in tretjina žensk (33 odstotkov) zaposlenih na kmetiji, medtem ko je ta delež pri moških, ki delajo na kmetijah, ki niso prejele sredstev iz ukrepov, nižji (31 odstotkov), delež žensk pa je podoben (30 odstotkov). Nasprotna, a logična razmerja se kažejo pri zaposlenosti zunaj kmetije: večji delež moških, ki so zaposleni zunaj kmetije, je razviden na kmetijah, ki niso pridobile sredstev iz ukrepov (35 odstotkov), manjši pa pri kmetijah, ki so prejeli sredstva iz ukrepov PM in ZU (22 odstotkov). Ne glede na vrsto kmetije (prejemnice, neprejemnice sredstev iz ukrepov) je delež žensk zaposlenih zunaj kmetije podoben (23 in 26 odstotkov).

Preglednica 2: Delovni status anketiranca (deleži v %)

	Kmetije, prejemni- ki PM	Kmetije, prejemni- ki ZU	Kmetije, nepreje- mniki PM in ZU	Splošna populacija	Celota
Moški					
Zaposlen ali samozaposlen izven kmetijstva	34.0	3.2	34.7	58.6	40.2
Dela na kmetiji	60.0	25.4	30.6	1.7	24.4
Nezaposlen	1.0	0.0	6.1	9.2	5.2
Študent, na šolanju, poklicnem usposabljanju	2.0	0.0	8.2	12.6	7.3
Upokojen	1.0	61.9	18.4	15.5	19.7
Na porodniškem dopustu, starševskem dopustu ali dopustu	1.0	0.0	0.0	0.0	0.3

	Kmetje, prejemni- ki PM	Kmetje, prejemni- ki ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU	Splošna populacija	Celota
Dolgotrajno ali stalno bolan in nezmožen	0.0	0.0	0.0	1.1	0.5
Skrbi za dom ali družino	0.0	0.0	0.0	0.6	0.3
Opravlja družbeno koristna dela	0.0	0.0	0.0	0.6	0.3
Drugo	1.0	9.5	2.0	0.0	2.1
N	100	63	49	174	386
Ženske					
Zaposlena ali samozaposlena izven kmetijstva	34.0	15.9	26.3	53.0	39.7
Dela na kmetiji	30.0	35.2	29.8	0.8	15.1
Nezaposlena	8.0	1.1	1.8	5.1	4.2
Študentka, na šolanju, poklicnem usposabljanju	14.0	0.0	14.0	12.3	10.2
Upokojena	0.0	35.2	22.8	24.2	23.4
Na porodniškem dopustu, starševskem dopustu ali dopustu	2.0	0.0	0.0	1.3	0.9
Dolgotrajno ali stalno bolna in nezmožna	0.0	1.1	0.0	0.0	0.2
Skrbi za dom ali družino	12.0	9.1	3.5	3.0	5.3
Opravlja družbeno koristna dela					
Drugo	0.0	2.3	1.8	0.4	0.9
N	50	88	57	236	431

Razmerja med spoloma glede zaposlitve na kmetiji ali zunaj nje so podobna tudi pri delovnem statusu anketirančevega partnerja (Preglednica 3). Tudi v tem primeru ugotavljamo, da so moški – partnerji anketirank, ki živijo na kmetijah prejemnicah sredstev iz ukrepov, v večjem deležu zaposleni na kmetiji (45 odstotkov) kot pa moški – partnerji anketirank, ki živijo na kmetijah neprejemnicah sredstev iz obeh ukrepov (30 odstotkov). V primerjavi z zgornjo Preglednico 2 pa je izrazito nižji delež žensk– partnerk anketirancev, ki so zaposlene na kmetijah, neprejemnicah sredstev ukrepov (13 odstotkov), medtem ko se deleža žensk (tako anketirank kot partnerk anketirancev),

ki delajo na kmetijah, prejemnicah sredstev iz obeh ukrepov, bistveno ne razlikujeta (33 odstotkov, 28 odstotkov).

Preglednica 3: Delovni status anketirančevega partnerja (deleži v %)

	Kmetje, preje- mniki PM	Kmetje, preje- mniki ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU	Splošna popula- cija	Celota
Moški					
Zaposlen ali samozaposlen izven kmetijstva	53.1	14.0	43.6	60.2	46.8
Dela na kmetiji	29.7	26.3	12.8	1.7	14.7
Nezaposlen	1.6	5.3	7.7	5.9	5.0
Študent, na šolanju, poklicnem usposabljanju	4.7	0.0	7.7	14.4	8.3
Upokojen	0.0	29.8	15.4	16.1	15.1
Na porodniškem dopustu, starševskem dopustu ali dopustu	9.4	0.0	5.1	1.7	3.6
Dolgotrajno ali stalno bolan in nezmožen					
Skrbi za dom ali družino	1.6	19.3	5.1	0.0	5.0
Opravlja družbeno koristna dela	0.0	0.0	2.6	0.0	0.4
Drugo	0.0	3.5	0.0	0.0	0.7
N	64	57	39	118	278
Ženske					
Zaposlena ali samozaposlena izven kmetijstva	42.9	5.2	39.5	66.0	44.4
Dela na kmetiji	51.0	41.6	30.2	0.7	22.0
Nezaposlena	2.0	1.3	0.0	3.9	2.5
Študentka, na šolanju, poklicnem usposabljanju	4.1	0.0	2.3	5.9	3.7
Upokojena	0.0	51.9	23.3	20.9	25.5
Na porodniškem dopustu, starševskem dopustu ali dopustu					
Dolgotrajno ali stalno bolna in nezmožna					
Skrbi za dom ali družino	0.0	0.0	2.3	0.0	0.3
Opravlja družbeno koristna dela					
Drugo	0.0	0.0	2.3	2.6	1.6
N	49	77	43	153	322

Na osnovi povedanega ugotavljamo, da anketiranci in njihovi partnerji s kmetij, ki so prejele sredstva iz ukrepov PM in ZU, delajo na kmetijah v večji meri kot pa anketiranci in njihovi partnerji s kmetij, ki sredstev niso prejele. Obenem so ta razmerja med spoloma, tj. da dela na kmetijah več moških kot pa žensk, bolj poudarjena na kmetijah, ki so prejemnice sredstev iz ukrepov PM in ZU kot pa na kmetijah, ki niso prejele sredstev iz obeh ukrepov.

Delitev dela in odločanja na kmetiji

Razmere na kmetijskih trgih silijo kmeta, da v svoj nabor opravi poleg proizvodnih vključuje vedno več tudi administrativnih dejavnosti. Tako tudi Preglednica 4 kaže, da je danes za veliko večino kmetov izpolnjevanje obrazcev za pridobitev subvencij in urejanje zadev na kmetijski zadrugi neizogibna nujnost za njihovo delovanje. Pri tem se kažejo pomembne razlike med kmetijami MP in ZU ter kmetijami, ki niso vključene v ta dva ukrepa, kar pomeni, da so kmetije MP in ZU bolj vpete v sistem kmetijske politike in upravljanja. Razlike med obema skupinama se kažejo tudi pri bolj »konkretnih« kmetijskih opravilih. Rezultati kažejo, da se na kmetijah MP in ZU pri kmetijskih opravilih statistično pomembno bolj pogosto poslužujejo kmetijske mehanizacije in bolj pogosto skrbijo za domače živali v primerjavi s splošnimi kmetijami.

Preglednica 4: Kmečka opravila po skupinah (deleži v %)

	Celota	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Hi ²
Izpolnjevanje obrazcev za subvencije	90.8	93.7	82.7	11.122***
Košnja trave s stroji	90.5	90.2	91.3	0.108
Urejanje zadev na kmetijski zadrugi	90.5	94.4	79.8	19.038***
Poljska opravila s stroji	90.0	90.9	87.5	1.006
Obdelovanje zelenjavnega vrta	85.9	85.0	88.5	0.749
Spravilo mrve, sena s travnikov	85.4	85.4	85.6	0.003
Krmljenje živine	84.4	85.7	80.8	1.418
Čiščenje hleva	82.9	84.3	78.8	1.611
Sušenje mrve s stroji	80.6	84.0	71.2	8.010**
Zmetavanje mrve, sena	80.6	80.1	81.7	0.123
Ročna poljska opravila	79.0	77.4	83.7	1.829
Ročna košnja	69.6	69.0	71.2	0.169
Siliranje mrve, sena, koruze	69.3	76.7	49.0	27.370***

	Celota	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Hi ²
Molža krav	68.3	72.5	56.7	8.737**
Čiščenje svinjaka	62.4	67.6	48.1	12.396***
Krmljenje prašičev	61.4	65.9	49.0	9.106**
Ročno sušenje mrve	59.1	57.8	62.5	0.686
Skrb za perutnino	54.2	54.0	54.8	0.020
Pobiranje sadja	45.3	44.6	47.1	0.195
Oskrba sadovnjaka	39.9	39.0	42.3	0.343
Pridelava vina, žganih pijač	37.1	36.9	37.5	0.010
Dela v vinogradu	35.0	35.2	34.6	0.011
N	407	301	106	

*** p<0.001

** p<0.010

* p<0.050

Kot so pokazale že predhodne raziskave, tudi naša potrjuje, da kmečka opravila še vedno lahko delimo na tipično moška, ženska pa tudi skupna opravila. Iz naših podatkov (Preglednica 5) je razvidno, da moški zlasti sami izpolnjujejo obrazce za subvencije in urejajo zadeve na kmetijski zadruzi, strojno in ročno kosijo ter strojno sušijo in silirajo mrvo, seno in koruzo ter jih spravljajo s travnikov oziroma polj, s stroji obdelujejo polja, krmijo živino, pridelujejo vino in žgane pijače. Ženske pa večinoma same obdelujejo zelenjavni vrt, skrbijo za perutnino in krmijo prašiče. Pari najpogosteje skupaj opravljajo ročna poljska dela in pobirajo sadje. Pri nekaterih opravilih, navedenih v spodnji preglednici, si odgovori med spoloma med seboj nasprotujejo; ženske v večjih deležih navajajo svoj (samostojni oziroma deljeni) prispevek pri kmečkih opravilih, kot jim to priznavajo moški, velja pa tudi nasprotno. Taki primeri so: molža krav ter ročno sušenje mrve in sena (zlasti na kmetijah, ki niso vključene v ukrepa), spravilo mrve in sena s travnikov (kmetije, vključene v ukrepa). Na podlagi dobljenih rezultatov (izračunov Hi²) tudi ugotavljamo, da so razlike v delitvi kmečkih opravil med spoloma bolj izrazite na kmetijah, vključenih v ukrepe, kot na kmetijah, ki v ukrepe niso vključene. To še zlasti velja v primeru strojne košnje in obdelovanja polj s stroji (kot tipično moških opravil) in obdelovanja zelenjavnega vrta (kot tipična opravila žensk).

Preglednica 5: Delitev kmečkih opravil po skupinah in spolu (deleži v %)

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Izpolnjevanje obrazcev za subvencije	Moški	Sam	53.4	40.0
		Deli	8.2	12.5
	Ženske	Sama	22.0	26.1
		Deli	21.1	21.7
Hi ²			32.243***	5,076***
Košnja trave s stroji	Moški	Sam	64.7	72.1
		Deli	8.6	7.7
	Ženske	Sama	5.8	2.3
		Deli	9.2	5.8
Hi ²			116.363***	44.688***
Urejanje zadev na kmetij- ski zadrugi	Moški	Sam	58.1	48.6
		Deli	7.4	13.5
	Ženske	Sama	19.5	15.2
		Deli	17.1	26.1
Hi ²			54.054***	15.974**
Poljska opravila s stroji	Moški	Sam	56.2	69.2
		Deli	15.7	2.7
	Ženske	Sama	1.8	10.3
		Deli	11.7	10.8
Hi ²			117.683***	40.823***
Obdelovanje zelenjavnega vrta	Moški	Sam	11.0	9.8
		Deli	3.1	14.6
	Ženske	Sama	65.8	62.7
		Deli	11.1	9.8
Hi ²			112.278***	34.957***
Spravilo mrve, sena s travnikov	Moški	Sam	56.1	51.3
		Deli	18.2	30.8
	Ženske	Sama	3.5	8.0
		Deli	34.5	26.0
Hi ²			81.712***	26.688***
Krmljenje živine	Moški	Sam	48.1	39.5
		Deli	21.1	18.4
	Ženske	Sama	13.3	21.7
		Deli	29.2	23.9
Hi ²			52.806***	8.383***
Čiščenje hleva	Moški	Sam	46.2	48.6
		Deli	24.2	18.9
	Ženske	Sama	18.2	26.7
		Deli	30.9	22.2

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Hi ²			36.776***	6.738***
Sušenje mrve s stroji	Moški	Sam	62.5	70.6
		Deli	14.1	8.8
	Ženske	Sama	4.4	7.5
		Deli	21.2	17.5
Hi ²			78,49***	25,162b***
Zmetavanje mrve, sena	Moški	Sam	46.4	50.0
		Deli	18.4	25.0
	Ženske	Sama	9.5	10.2
		Deli	41.0	24.5
Hi ²			45.661***	19.226***
Ročna poljska opravila	Moški	Sam	33.3	30.6
		Deli	26.5	22.2
	Ženske	Sama	28.6	29.4
		Deli	33.3	31.4
Hi ²			0,382	3,032
Ročna košnja	Moški	Sam	53.3	58.3
		Deli	15.9	11.1
	Ženske	Sama	8.8	23.7
		Deli	19.8	10.5
Hi ²			62.321***	10.962***
Siliranje mrve, sena, koruze	Moški	Sam	52.9	53.8
		Deli	18.5	19.2
	Ženske	Sama	5.9	24.0
		Deli	30.7	36.0
Hi ²			63.280***	5.083***
Molža krav	Moški	Sam	33.0	26.9
		Deli	21.4	15.4
	Ženske	Sama	36.5	45.5
		Deli	18.8	15.2
Hi ²			6,680	4,055
Čiščenje svinjaka	Moški	Sam	29.1	40.9
		Deli	16.5	9.1
	Ženske	Sama	38.5	35.7
		Deli	26.4	17.9
Hi ²			5,491	0,996
Krmljenje prašičev	Moški	Sam	23.0	33.3
		Deli	18.0	14.3
	Ženske	Sama	38.2	40.0
		Deli	23.6	13.3

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Hi ²			6,443	0,653
Ročno sušenje mrve, sena	Moški	Sam	45.5	46.7
		Deli	26.1	33.3
	Ženske	Sama	4.4	7.5
		Deli	21.2	17.5
Hi ²			24.257***	13.163***
Skrb za perutnino	Moški	Sam	17.1	13.0
		Deli	10.5	17.4
	Ženske	Sama	43.0	41.2
		Deli	15.2	11.8
Hi ²			19,390***	4,996
Pobiranje sadja	Moški	Sam	29.0	40.0
		Deli	24.6	35.0
	Ženske	Sama	22.0	13.8
		Deli	52.5	27.6
Hi ²			3,697	2,946
Oskrba sadovnjaka	Moški	Sam	49.2	55.6
		Deli	15.9	22.2
	Ženske	Sama	14.3	11.5
		Deli	30.6	15.4
Hi ²			25.840***	13.117**
Pridelava vina, žganih pijač	Moški	Sam	54.2	71.4
		Deli	20.8	4.8
	Ženske	Sama	1.7	5.6
		Deli	24.1	11.1
Hi ²			46.061***	19.611**
Dela v vinogradu	Moški	Sam	39.1	66.7
		Deli	28.3	11.1
	Ženske	Sama	5.5	5.6
		Deli	50.9	27.8
Hi ²			19.465***	15.165**

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Ko podatke opazujemo z vidika generacij (Preglednica 6), naši rezultati kažejo (izračuni Hi^2), da so na kmetijah MP in ZU z redkimi izjemami (ročna poljska opravila, molža krav, pobiranje sadja in pridelava vina ter žganih pijač) pomembno večje razlike v vključenosti različnih generacij v kmetijska opravila. V večini primerov na kmetijah MP in ZU največji del opravil samostojno prevzema najmlajša generacija. Izjema so obdelovanje zelenjavnega vrta,

krmljenje prašičev, skrb za perutnino, pobiranje sadja in delo v vinogradu, kjer je najbolj dejavna srednja generacija. V nasprotju s tem na kmetijah, ki omenjenih sredstev niso prejele, največji delež kmečkih opravil najpogosteje opravi najstarejša generacija (bodisi anketiranci sami ali skupaj s soprogo/soprogom). Izjema so administrativna dela in nekatera opravila s kmetijsko mehanizacijo (košnja, sušenje in delo na polju), kjer so najbolj dejavni člani najmlajše generacije, ki ta opravila opravljajo sami. Najbolj si kmetijska opravila deli med partnerjema srednja generacija, ki ni prejela sredstev iz ukrepov, zlasti pri sušenju in spravilu mrve in sena s travnikov, siliranju ter pobiranju sadja.

Preglednica 6: Delitev kmečkih opravil po skupinah in generacijah (deleži v %)

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Izpolnjevanje obrazcev za subvencije	Mlajša g.	Sam	61.1	38.5
		Deli	11.1	0.0
	Srednja g.	Sam	34.4	34.1
		Deli	20.8	31.7
	Starejša g.	Sam	9.2	21.1
		Deli	9.2	10.5
Hi ²			78.300***	31.531***
Košnja trave s stroji	Mlajša g.	Sam	53.8	43.3
		Deli	5.8	0.0
	Srednja g.	Sam	30.0	40.5
		Deli	13.3	7.1
	Starejša g.	Sam	21.5	21.7
		Deli	7.7	4.3
Hi ²			37.622***	10.702
Urejanje zadev na kmetij- ski zadrugi	Mlajša g.	Sam	62.4	32.0
		Deli	7.3	4.0
	Srednja g.	Sam	31.6	27.5
		Deli	21.1	35.0
	Starejša g.	Sam	17.9	33.3
		Deli	6.0	11.1
Hi ²			69.848***	26.624***
Poljska opravila s stroji	Mlajša g.	Sam	50.0	40.7
		Deli	8.7	0.0
	Srednja g.	Sam	29.3	30.2
		Deli	12.0	11.6
	Starejša g.	Sam	21.5	33.3
		Deli	10.8	9.5
Hi ²			29.915***	12.046

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Obdelovanje zelenjavnega vrta	Mlajša g.	Sam	24.7	14.8
		Deli	4.3	3.7
	Srednja g.	Sam	48.8	41.5
		Deli	11.6	22.0
	Starejša g.	Sam	40.0	62.5
		Deli	4.6	4.2
Hi ²			44.285***	39.493***
Spravilo mrve, sena s travnikov	Mlajša g.	Sam	51.0	40.0
		Deli	18.6	4.0
	Srednja g.	Sam	21.4	22.0
		Deli	39.3	48.8
	Starejša g.	Sam	13.6	21.7
		Deli	18.6	17.4
Hi ²			57.458***	21.198**
Krmljenje živine	Mlajša g.	Sam	41.7	20.0
		Deli	15.5	0.0
	Srednja g.	Sam	23.8	33.3
		Deli	34.5	33.3
	Starejša g.	Sam	27.1	35.0
		Deli	27.1	25.0
Hi ²			28.077***	32.390***
Čiščenje hleva	Mlajša g.	Sam	44.1	34.8
		Deli	17.6	0.0
	Srednja g.	Sam	25.3	35.9
		Deli	39.8	33.3
	Starejša g.	Sam	26.3	40.0
		Deli	26.3	20.0
Hi ²			29.396***	20.695**
Sušenje mrve s stroji	Mlajša g.	Sam	52.0	47.6
		Deli	13.3	0.0
	Srednja g.	Sam	25.6	36.4
		Deli	28.0	24.2
	Starejša g.	Sam	21.3	25.0
		Deli	9.8	10.0
Hi ²			45.409***	11.899
Zmetavanje mrve, sena	Mlajša g.	Sam	42.9	29.2
		Deli	21.4	12.5
	Srednja g.	Sam	24.7	30.8
		Deli	41.6	35.9
	Starejša g.	Sam	12.7	18.2
		Deli	23.6	18.2
Hi ²			43.147***	15.305*

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Ročna poljska opravila	Mlajša g.	Sam	41.3	22.2
		Deli	20.7	3.7
	Srednja g.	Sam	21.0	25.0
		Deli	44.4	45.0
	Starejša g.	Sam	28.6	50.0
		Deli	22.4	25.0
Hi ²			19.414**	38.863***
Ročna košnja	Mlajša g.	Sam	41.0	26.3
		Deli	15.4	5.3
	Srednja g.	Sam	27.0	48.6
		Deli	21.6	16.2
	Starejša g.	Sam	28.3	38.9
		Deli	15.2	5.6
Hi ²			13.023	12.936
Siliranje mrve, sena, koruze	Mlajša g.	Sam	45.1	57.1
		Deli	18.1	7.1
	Srednja g.	Sam	25.4	26.9
		Deli	31.0	46.2
	Starejša g.	Sam	17.2	45.5
		Deli	22.4	9.1
Hi ²			30.115***	14.808*
Molža krav	Mlajša g.	Sam	42.0	23.5
		Deli	10.2	0.0
	Srednja g.	Sam	32.4	51.9
		Deli	32.4	25.9
	Starejša g.	Sam	24.5	13.3
		Deli	20.4	26.7
Hi ²			16.778*	19.954**
Čiščenje svinjaka	Mlajša g.	Sam	32.9	33.3
		Deli	13.2	0.0
	Srednja g.	Sam	38.4	26.3
		Deli	32.9	26.3
	Starejša g.	Sam	26.7	61.5
		Deli	15.6	15.4
Hi ²			25,894***	16,775**
Krmljenje prašičev	Mlajša g.	Sam	25.3	27.8
		Deli	13.3	0.0
	Srednja g.	Sam	37.1	31.6
		Deli	30.0	26.3
	Starejša g.	Sam	27.3	57.1
		Deli	18.2	14.3
Hi ²			23,796***	18,095**

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Ročno sušenje mrve, sena	Mlajša g.	Sam	9.8	10.0
		Deli	26.5	6.3
	Srednja g.	Sam	22.4	29.0
		Deli	50.0	48.4
	Starejša g.	Sam	22.5	16.7
		Deli	27.5	27.8
Hi ²			20,016**	16,763**
Skrb za perutnino	Mlajša g.	Sam	11.1	11.8
		Deli	5.6	5.9
	Srednja g.	Sam	41.4	29.2
		Deli	19.0	20.8
	Starejša g.	Sam	39.5	50.0
		Deli	7.0	18.8
Hi ²			47,605***	22,808
Pobiranje sadja	Mlajša g.	Sam	26.8	25.0
		Deli	26.8	6.3
	Srednja g.	Sam	24.0	13.6
		Deli	50.0	59.1
	Starejša g.	Sam	27.0	45.5
		Deli	32.4	9.1
Hi ²			6,853	17,678**
Oskrba sadovnjaka	Mlajša g.	Sam	38.2	7.1
		Deli	17.6	7.1
	Srednja g.	Sam	26.7	36.8
		Deli	31.1	31.6
	Starejša g.	Sam	39.4	45.5
		Deli	15.2	9.1
Hi ²			8,593	16,348*
Pridelava vina, žganih pijšč	Mlajša g.	Sam	31.7	8.3
		Deli	19.5	8.3
	Srednja g.	Sam	23.1	50.0
		Deli	25.6	9.1
	Starejša g.	Sam	19.2	80.0
		Deli	23.1	0.0
Hi ²			5,900	21,404**
Dela v vinogradu	Mlajša g.	Sam	28.9	28.6
		Deli	36.8	7.1
	Srednja g.	Sam	15.8	37.5
		Deli	44.7	31.3
	Starejša g.	Sam	16.0	50.0
		Deli	40.0	16.7
Hi ²			6.128	9.348

** p<0.001

** p<0.010 * p<0.050

O čem in v kakšni meri odločajo člani kmečkih gospodinjestev, prikazuje Preglednica 7.

Brez statistično značilnih razlik se člani obeh opazovanih skupin kmetov najpogosteje odločajo o vrsti pridelave in nakupu kmetijskih strojev. O nakupu kmetijskih zemljišč in nakupu živine se odločajo v nekoliko manjšem deležu.

Preglednica 7: Odločanje o kmečkih opravilih po skupinah (deleži v %)

	Celota	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Hi ²
Odločanje o vrsti pridelave	91.4	90.7	93.4	0.726
Odločanje o nakupu kmetijskih strojev	90.7	91.7	87.7	1.451
Odločanje o gradnji, adaptaciji kmetijskih poslopij	87.2	87.4	86.8	0.024
Odločanje o nasledstvu	80.8	80.1	83.0	0.441
Odločanje o nakupu, najemu kmetijskih zemljišč	79.1	80.7	74.5	1.825
Odločanje o nakupu živine	75.9	76.4	74.5	0.152
N	407	301	106	

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

O različnih zadevah, ki se nanašajo na proizvodnjo na kmetiji, se v veliki meri odločajo predvsem moški (Preglednica 8). To še posebej velja v gospodinjestvih mladih prevzemnikov in zgodnjih upokojujencev. Kot kažejo izračuni Hi², imajo v kmečkih gospodinjestvih, ki sredstev niso prejela, pri teh zadevah ženske nekoliko več besede, zlasti ko je govor o nasledstvu. Pri tem je zanimivo, da ženske v obeh skupinah bolj pogosto poročajo o delitvi odločanja med partnerjema na kmetiji, kot pa o tem poročajo moški.

Preglednica 8: Odločanje o kmečkih opravilih po skupinah in spolu (deleži v %)

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU
Vrsti pridelave	Moški	Sam	38.5	28.9
		Deli	31.1	48.9
	Ženske	Sama	7.2	11.1
		Deli	41.6	44.4
Hi ²			47.185***	11.946***

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Nakup kmetijskih strojev	Moški	Sam	48.7	44.2
		Deli	19.7	23.3
	Ženske	Sama	2.4	6.0
		Deli	30.6	36.0
Hi ²			89.755***	26.680***
Gradnji, adaptaciji kmetijskih poslopij	Moški	Sam	45.5	41.5
		Deli	23.4	31.7
	Ženske	Sama	4.2	5.9
		Deli	36.4	39.2
Hi ²			66.624***	22.149***
Nasledstvu	Moški	Sam	38.6	28.2
		Deli	32.3	43.6
	Ženske	Sama	8.8	16.3
		Deli	41.2	42.9
Hi ²			36.958***	6.198
Nakup, najemu kmetijskih zemljišč	Moški	Sam	49.6	43.2
		Deli	20.7	32.4
	Ženske	Sama	6.5	4.8
		Deli	27.8	35.7
Hi ²			63.637***	21.490***
Nakup živine	Moški	Sam	38.6	28.2
		Deli	32.3	43.6
	Ženske	Sama	8.8	16.3
		Deli	41.2	42.9
Hi ²			63.008***	21.385***

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Tudi generacije so pomembno različno udeležene pri odločanju o zadevah kmetijske proizvodnje (Preglednica 9). Pri obeh skupinah kmetov v največjem deležu o teh zadevah samostojno odloča najmlajša generacija. Izjema je le nasledstvo, o katerem pri splošni kmečki populaciji v največjem deležu odloča starejša generacija. Podobna tendenca se kaže tudi pri odločanju o vrsti pridelave, vendar veliko manj izrazito. Soodločata najpogosteje partnerja srednje generacije v skupini, ki ni prejela sredstev, najmanj pa partnerja najmlajše generacije v isti skupini.

Preglednica 9: Odločanje o kmečkih opravilih po skupinah in generacijah (deleži v %)

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Vrsti pridelave	Mlajša g.	Sam	35.8	20.7
		Deli	36.8	13.8
	Srednja g.	Sam	20.4	15.2
		Deli	39.8	73.9
	Starejša g.	Sam	11.6	25.0
		Deli	29.0	33.3
Hi ²			45.040***	38.949***
Nakup u kmetijskih strojev	Mlajša g.	Sam	41.1	24.1
		Deli	21.4	10.3
	Srednja g.	Sam	25.5	25.0
		Deli	29.6	47.7
	Starejša g.	Sam	9.1	20.0
		Deli	22.7	20.0
Hi ²			37.421***	30.586***
Gradnji, adaptaciji kmetijskih poslopij	Mlajša g.	Sam	39.3	26.9
		Deli	25.2	7.7
	Srednja g.	Sam	20.9	20.5
		Deli	41.8	56.8
	Starejša g.	Sam	15.4	18.2
		Deli	18.5	27.3
Hi ²			44.274***	28.789***
Nasledstvu	Mlajša g.	Sam	37.1	11.5
		Deli	32.6	19.2
	Srednja g.	Sam	15.9	17.1
		Deli	45.5	63.4
	Starejša g.	Sam	18.8	42.9
		Deli	29.7	33.3
Hi ²			27.161***	38.080***
Nakup u, najemu kme- tjskih zemljišč	Mlajša g.	Sam	39.8	26.9
		Deli	25.2	7.7
	Srednja g.	Sam	29.6	22.2
		Deli	25.9	52.8
	Starejša g.	Sam	15.3	17.6
		Deli	18.6	35.3
Hi ²			27.624***	28.531***

			Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU
Nakup živine	Mlajša g.	Sam	43.9	31.8
		Deli	25.5	4.5
	Srednja g.	Sam	28.2	24.3
		Deli	37.2	54.1
	Starejša g.	Sam	11.1	25.0
		Deli	20.4	30.0
Hi ²			43.603***	24.080***

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Delitev dela v gospodinjstvu in področja skupnega odločanja

V tem delu so rezultati prikazani z vidika vseh štirih opazovanih skupin. Če ponovimo, so to: skupina kmetov mladih prevzemnikov in zgodnjih upokojenec, skupina splošne kmečke populacije, skupina podeželskega prebivalstva, ki se ne ukvarja s kmetovanjem in skupina mestnega prebivalstva. Preglednica 10 kaže, da se nabor običajnih gospodinjstevskih opravil v enaki meri izvaja v gospodinjstvih prav vseh opazovanih skupin. Statistično pomembnih razlik med skupinami nismo ugotovili niti v primeru skrbi za ostarele in bolne družinske člane, ki je sicer med vsemi najmanj pogosta dejavnost.

Preglednica 10: Gospodinjstvska opravila po skupinah (deleži v %)

	Celota	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Hi ²
Plačevanje računov in skrb za finančne zadeve	97.6	97.1	97.0	98.3	97.2	3.091
Nakupovanje hrane	97.4	97.1	97.0	98.3	96.2	0.633
Manjša popravila v stanovanju	97.2	96.0	97.0	98.3	97.2	1.816
Pripravljanje dnevnih obrokov	97.1	96.0	96.3	98.3	97.2	2.448

	Celota	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Hi ²
Sesanje stanovanja	96.9	96.4	97.0	98.0	95.3	2.887
Pomivanje posode	93.3	92.4	93.3	94.0	93.4	1.240
Organiziranje skupnih družabnih dejavnosti	90.1	88.4	91.9	90.0	92.5	2.051
Skrb za ostarele in bolne družinske člane gospodinjstva	32.1	28.4	31.9	32.9	39.6	4.606
N	817	275	135	301	106	

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Tudi gospodinska opravila lahko delimo na tipično ženska in tipično moška dela (Preglednica 11). Ne glede na opazovano okolje moški večinoma opravljajo manjša opravila v stanovanju, medtem ko ženske skrbijo za vsa druga opravila. Razlike med spoloma (izrazito večja angažiranost žensk pri gospodinskih opravilih) so glede na izračune (Hi²) izrazite v vseh okoljih, še posebej pa v kmečkih gospodinjstvih mladih prevzemnikov in zgodnjih upokojencev. V največji meri si gospodinska opravila delijo partnerji v mestnih okoljih.

Preglednica 11: Delitev gospodinskih opravil po skupinah in spolu (deleži v %)

			Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU
Plačevanje računov in skrb za finančne zadeve	Moški	Sam	46.0	28.0	38.7	30.6
		Deli	22.6	32.0	22.1	22.4
	Ženske	Sama	51.0	31.8	28.3	35.1
		Deli	21.2	24.7	30.4	26.3
Hi ²			6.537	3.513	4.839	3.947

			Mestno prebival- stvo	Podeželsko prebival- stvo	Kmetje, prejemni- ki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Nakupovanje hrane	Moški	Sam	33.9	18.0	19.0	12.2
		Deli	21.8	40.0	22.1	26.5
	Ženske	Sama	58.3	45.9	50.7	56.1
		Deli	23.2	25.9	21.0	15.8
Hi ²			24.655***	17.772***	55.432***	29.384***
Manjša popravila v stanovanju	Moški	Sam	66.9	66.0	63.2	57.1
		Deli	9.7	12.0	10.4	8.2
	Ženske	Sama	36.4	14.1	8.0	21.1
		Deli	8.6	12.9	15.2	7.0
Hi ²			46.223***	45.486***	113.896***	16.353**
Pripravljanje dnev- nih obrokov	Moški	Sam	32.3	20.0	11.0	6.1
		Deli	12.1	14.0	2.5	4.1
	Ženske	Sama	70.2	63.5	77.5	78.9
		Deli	11.9	10.6	1.4	1.8
Hi ²			52.490***	41.517***	157.628***	63.563***
Sesanje stanovanja	Moški	Sam	36.3	22.0	11.0	12.2
		Deli	14.5	20.0	5.5	4.1
	Ženske	Sama	62.3	62.4	67.4	63.2
		Deli	15.2	11.8	8.0	1.8
Hi ²			27.001***	30.102***	126.861***	44.887***
Pomivanje posode	Moški	Sam	30.6	20.0	9.8	6.1
		Deli	12.9	20.0	3.1	4.1
	Ženske	Sama	66.9	65.9	74.6	70.2
		Deli	14,6	9,4	2,2	5,3
Hi ²			46.633***	34.641***	159.936***	59.330***
Organiziranje skupnih družabnih dejavnosti	Moški	Sam	22.6	14.0	17.2	12.2
		Deli	34.7	58.0	45.4	44.9
	Ženske	Sama	44.4	35.3	21.0	28.1
		Deli	33.8	36.5	50.7	43.9
Hi ²			19.663***	9.102	14.919**	8.434
Skrb za ostarele in bolne dru- žinske člane gospodinjstva	Moški	Sam	8.9	10.0	7.4	2.0
		Deli	10.5	6.0	17.8	16.3
	Ženske	Sama	13.9	16.5	13.0	14.0
		Deli	10.6	15.3	10.1	12.3
Hi ²			4.325	6.544	12.791*	12.562*

*** p<0.001

** p<0.010

* p<0.050

Razlike v delitvi dela gospodinjskih opravil se kažejo tudi med generacijami (Preglednica 12). Glede na strukturo gospodinjstva (večji delež trigeneracijskih gospodinjstev) si v kmečkem okolju ta opravila posamezniki in pari bolj pogosto delijo tudi z drugimi člani gospodinjstva, medtem ko je v mestnih okoljih izvajanje teh del v večji meri stvar posameznikov, še posebej srednje in starejše generacije. Zanimivo je, da v nobenem okolju ni statistično pomembnih razlik med generacijami glede skrbi za ostarele in bolne člane.

Preglednica 12: Delitev gospodinjskih opravil po skupinah in generacijah (deleži v %)

			Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, ne- prejemniki PM in ZU
Plačevanje računov in skrb za finančne zadeve	Mlajša g.	Sam	38.1	16.3	40.2	27.3
		Deli	15.9	26.5	28.2	12.1
	Srednja g.	Sam	55.6	37.5	30.6	36.2
		Deli	26.9	33.9	29.6	40.4
	Starejša g.	Sam	57.4	40.0	28.9	34.6
		Deli	24.1	16.7	17.1	11.5
Hi ²			25.564***	12.245***	11.070*	16.567**
Nakupovanje hrane	Mlajša g.	Sam	38.9	16.3	30.8	33.3
		Deli	19.5	28.6	23.1	6.1
	Srednja g.	Sam	57.4	42.9	36.1	36.2
		Deli	25.0	41.1	19.4	36.2
	Starejša g.	Sam	44.4	53.3	34.2	38.5
		Deli	24.1	16.7	22.4	11.5
Hi ²			15.494**	24.573***	0.945	15.183**
Manjša popravila v stanovanju	Mlajša g.	Sam	46.0	20.4	41.9	42.4
		Deli	10.6	10.2	16.2	0.0
	Srednja g.	Sam	56.5	37.5	36.1	38.3
		Deli	9.3	16.1	9.3	10.6
	Starejša g.	Sam	46.3	46.7	34.2	30.8
		Deli	5.6	10,0	11,8	11,5
Hi ²			4.476	8.638	5.320	4.371
Pripravljanje dnevnih obrokov	Mlajša g.	Sam	41.6	30.6	28.2	18.2
		Deli	8.8	12.2	1.7	3.0
	Srednja g.	Sam	59.3	50.0	49.1	55.3
		Deli	17.6	17.9	1.9	4.3
	Starejša g.	Sam	64.8	70.0	51.3	61.5
		Deli	7.4	0.0	2.6	0.0
Hi ²			21.696***	16.592**	14.795**	15.688**

			Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, ne- prejemniki PM in ZU
Sesanje stanovanja	Mlajša g.	Sam	50.4	34.7	33.3	27.3
		Deli	13.3	14.3	10.3	6.1
	Srednja g.	Sam	50.9	50.0	38.9	42.6
		Deli	14.8	19.6	7.4	2.1
	Starejša g.	Sam	50.0	63.3	39.5	50.0
		Deli	18.5	6.7	0.0	0.0
Hi ²			0.930	9.161	8.465	4.888
Pomivanje posode	Mlajša g.	Sam	41.6	34.7	29.9	24.2
		Deli	10.6	18.4	4.3	3.0
	Srednja g.	Sam	55.6	51.8	41.7	42.6
		Deli	19.4	14.3	1.9	8.5
	Starejša g.	Sam	59.3	66.7	51.3	57.7
		Deli	9.3	3.3	1.3	0.0
Hi ²			15.634**	9.063	10.222*	9.928*
Organiziranje skupnih družabnih dejavnosti	Mlajša g.	Sam	31.9	16.3	19.7	27.3
		Deli	22.1	30.6	43.6	18.2
	Srednja g.	Sam	38.0	26.8	17.6	19.1
		Deli	44.4	60.7	56.5	68.1
	Starejša g.	Sam	33.3	46.7	19.7	15.4
		Deli	38.9	36.7	42.1	34.6
Hi ²			23.638***	29.197***	5.538	24.663***
Skrb za ostarele in bolne dru- žinske člane gospodinjstva	Mlajša g.	Sam	12.4	10.2	11.1	6.1
		Deli	8.0	10.2	17.1	9.1
	Srednja g.	Sam	13.0	14.3	9.3	8.5
		Deli	12.0	16.1	13.9	21.3
	Starejša g.	Sam	7.4	20.0	9.2	11.5
		Deli	13.0	6.7	10.5	7.7
Hi ²			2.471	3.258	2.125	4.153

*** p<0.001

** p<0.010 * p<0.050

Glede na zasnovo vprašalnika OGS so na temo »področja skupnega odločanja« odgovarjali samo tisti posamezniki, ki živijo s partnerjem. Kot je razvidno iz Preglednice 13, so posamezne teme odločanja različno zastopane pri opazovanih skupinah. V kmečkih gospodinjstvih MP in ZU se o »času, ki ga partnerja opravita za plačano delo« manj pogosto odločajo kot pari v drugih opazovanih skupinah. Nasprotno pa pari iz kmečkih gospodinjstev MP in ZU v večjem deležu soodločajo o »vzgoji otrok« kot denimo anketiranci iz mestnega okolja. Razlik med skupinami pa nismo zaznali pri najpogostejših

področjih soodločanja, kot so na primer o vsakodnevnih in občasno dražjih nakupih ter družabnem življenju in dejavnostih v prostem času.

Preglednica 13: Področja soodločanja po skupinah (deleži v %)

	Celota	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Hi ²
Občasno dražjih nakupih za gospodinjstvo	96.0	95.5	95.2	96.1	97.3	0.658
Vsakdanjih nakupih za gospodinjstvo	95.8	96.2	95.2	95.2	97.3	2.166
Družabnem življenju in dejavnostih v prostem času	91.2	93.9	92.9	97.8	94.6	12.516**
Načinih vzgoje otrok	76.0	65.9	76.2	80.0	81.1	0.623
Času, ki ga partner/partnerka, soproga/soproga porabi za plačano delo	65.0	69.7	76.2	57.0	68.9	33.439***
Času, ki ga vprašanec porabi za plačano delo	62.9	71.2	70.2	54.3	66.2	37.757***
N	520	132	84	230	74	

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Presenetljivi so rezultati analize z vidika spola (Preglednica 14). Iz informacij, o katerih poročajo anketiranke, je razvidno, da se pari bolj pogosto usklajujejo o področjih soodločanja v kmečkih gospodinjstvih, še posebej v MP in ZU, kot pa v gospodinjstvih v mestnem okolju.

Preglednica 14: Področja soodločanja po skupinah in spolu (deleži v %)

			Mestno prebival- stvo	Podežel- sko prebi- valstvo	Kmetje, prejemni- ki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Občasno draž- jih nakupih za gospodinjstvu	Moški	Sam	3.2	6.0	1.2	6.1
		Deli	37.1	50.0	47.9	55.1
	Ženske	Sama	6.6	14.1	8.7	14.0
		Deli	37.7	34.1	59.4	45.6
Hi ²			2.580	4.308	18.043***	8.928*
Vsakdanjih nakupih za gospodinjstvo	Moški	Sam	5.6	2.0	3.1	6.1
		Deli	29.0	38.0	17.8	34.7
	Ženske	Sama	21.9	30.6	47.8	40.4
		Deli	22.5	20.0	23.9	19.3
Hi ²			21.902***	27.502***	112.855***	30.497***
Družabnem življe- nju in dejavnostih v prostem času	Moški	Sam	4.8	4.0	0.0	2.0
		Deli	37.1	54.0	53.4	65.3
	Ženske	Sama	4.0	11.8	4.3	5.3
		Deli	40.4	38.8	64.5	52.6
Hi ²			1.758	nz	nz	nz
Načinih vzgoje otrok	Moški	Sam	0.8	0.0	0.6	0.0
		Deli	28.2	40.0	48.5	57.1
	Ženske	Sama	5.3	9.4	7.2	1.8
		Deli	25.2	35.3	55.1	50.9
Hi ²			nz	nz	12.769**	nz
Času, ki ga par- tner/partnerka, soproj/soproga porabi za plačano delo	Moški	Sam	0.8	0.0	0.0	2.0
		Deli	18.5	24.0	20.9	30.6
	Ženske	Sama	2.6	0.0	5.1	0.0
		Deli	13.9	17.6	31.9	14.0
Hi ²			2.549	0.814	14.909**	8.515*
Času, ki ga vpra- šanec porabi za plačano delo	Moški	Sam	13.7	18.0	15.3	24.5
		Deli	17.7	30.0	20.9	30.6
	Ženske	Sama	16.6	21.2	9.4	15.8
		Deli	15.2	16.5	30.4	17.5
Hi ²			1.777	4.371	6.491	8.459*

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050 nz = zaradi majhnega števila enot, izračun Hi² ni zanesljiv

V vseh skupinah se o vseh področjih soodločanja srednja generacija parov med seboj najbolj pogosto usklajuje, najmanj pa mlajša generacija parov (Preglednica 15). V nekaterih primerih odločanja (občasno dražji nakupi,

družabno življenje, način vzgoje otrok) je izjema mlajša generacija kmetov, ki so prejeli sredstva iz ukrepov. Ti se o področjih soodločanja med vsemi mladimi najpogosteje usklajujejo s svojimi partnerji.

Preglednica 15: Področja soodločanja po skupinah in generacijah (deleži v %)

			Mestno prebival- stvo	Podeželsko prebival- stvo	Kmetje, prejemni- ki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Občasno draž- jih nakupih za gospodinjstvu	Mlajša g.	Sam	0.0	6.1	4.3	6.1
		Deli	26.5	28.6	47.9	21.2
	Srednja g.	Sam	8.3	16.1	5.6	12.8
		Deli	49.1	51.8	65.7	74.5
	Starejša g.	Sam	9.3	10.0	3.9	11.5
		Deli	37.0	36.7	43.4	42.3
Hi ²			nz	nz	14.470*	nz
Vsakdanjih nakupih za gospodinjstvo	Mlajša g.	Sam	8.0	12.2	17.1	6.1
		Deli	18.6	20.4	21.4	15.2
	Srednja g.	Sam	20.4	28.6	29.6	38.3
		Deli	30.6	35.7	28.7	36.2
	Starejša g.	Sam	16.7	16.7	25.0	23.1
		Deli	29.6	20.0	7.9	23.1
Hi ²			20.233**	17.220**	24.608***	35.560***
Družabnem življenju in dejavnostih v prostem času	Mlajša g.	Sam	5.3	4.1	0.0	.0
		Deli	23.9	30.6	57.3	24.2
	Srednja g.	Sam	4.6	12.5	4.6	6.4
		Deli	52.8	58.9	68.5	87.2
	Starejša g.	Sam	1.9	10.0	1.3	0.0
		Deli	42.6	40.0	46.1	50.0
Hi ²			nz	nz	nz	nz
Načinih vzgoje otrok	Mlajša g.	Sam	3.5	2.0	3.4	0.0
		Deli	15.0	26.5	47.9	21.2
	Srednja g.	Sam	3.7	12.5	4.6	0.0
		Deli	45.4	55.4	65.7	83.0
	Starejša g.	Sam	1.9	0.0	2.6	3.8
		Deli	13.0	20.0	36.8	42.3
Hi ²			nz	nz	nz	nz

			Mestno prebival- stvo	Podeželsko prebival- stvo	Kmetje, prejemni- ki PM in ZU	Kmetje, nepreje- mniki PM in ZU
Času, ki ga partner/partnerka, soproga/soproga porabi za plačano delo	Mlajša g.	Sam	0.9	0.0	2.6	0.0
		Deli	15.0	12.2	28.2	9.1
	Srednja g.	Sam	2.8	0.0	0.9	2.1
		Deli	21.3	28.6	34.3	29.8
	Starejša g.	Sam	1.9	0.0	3.9	0.0
		Deli	7.4	16.7	10.5	23.1
Hi ²			27.414***	18.775***	20.147**	17.181**
Času, ki ga vprašanec porabi za plačano delo	Mlajša g.	Sam	8.0	20.4	13.7	9.1
		Deli	15.9	12.2	25.6	9.1
	Srednja g.	Sam	25.9	25.0	13.9	31.9
		Deli	22.2	32.1	35.2	34.0
	Starejša g.	Sam	9.3	10.0	9.2	11.5
		Deli	5.6	16.7	10.5	23.1
Hi ²			27.161***	12.507	18.208**	20.441**

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050 nz = zaradi majhnega števila enot, izračun Hi² ni zanesljiv

Število otrok v kmečkih gospodinjstvih

Pri analizi te vsebine razlikujemo med dvema starostnima skupinama: med anketiranci, ki so še v rodni dobi (do 40 let) in anketiranci, za katere domnevamo, da so rodno dobo zaključili (nad 40 let).³⁹ Kot kažejo podatki v Preglednici 16, ima kmečko prebivalstvo še vedno statistično pomembno večje število otrok v primerjavi z mestnim in podeželskim prebivalstvom. Te razlike se ohranjajo tudi pri mladi generaciji, pri čemer še posebej izstopa kmečka populacija, ki je prejela sredstva iz obeh ukrepov. Hkrati ta skupina kaže tudi najvišjo rodnost glede pričakovanega števila otrok, tj. 2,6 otroka.

³⁹ Ta delitev temelji na statističnih podatkih, ki kažejo, da se rodna doba večine prebivalstva običajno sklene po 40 letu starosti. Še zlasti to velja za ženske, kljub temu da se po statističnih merilih njihova rodna doba šteje do 49. leta starosti.

Preglednica 16: Dejansko in pričakovano število otrok (povprečja s standardnimi devijacijami)

	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	F	Levene Statistic
> 40 let Dejansko	1.25 (0.91)	1.71 (0.91)	1.79 (0.96)	1.84 (0.93)	10.949***	0.145
< 40 let Dejansko	0.44 (0.74)	0.77 (1.02)	1.26 (1.17)	0.85 (1.18)	14.830***	24.720***
< 40 let Pričakovano	2.26 (0.89)	2.24 (0.86)	2.60 (0.87)	2.46 (0.81)	2.942*	0.390

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Analiza dejavnikov pojasnjevanja rodnostnega vedenja (Preglednica 17) kaže, da na dejansko število otrok močnejše vplivata struktura gospodinjstva in zakonski stan vprašanca kot pa njegova vrednotna usmeritev (vernost, stališča do vlog med spoloma itd.) ne glede na vrsto bivanja. Pri vseh anketirancih reševanje stanovanjskega problema pomembno določa pričakovano število otrok, in sicer v mestnem okolju prevladuje nakup stanovanja ali hiše, med kmeti prevladuje pridobitev stanovanja oziroma hiše od staršev, med podeželskim prebivalstvom pa lastna gradnja. Z opazovanjem zgolj kmečkega prebivalstva se je kot odločilna neodvisna spremenljivka pokazala pridobitev sredstev iz obeh ukrepov. To pomeni, da posamezniki, ki živijo na kmetijah, ki so pridobile sredstva iz ukrepov MP in ZU, načrtujejo večje število otrok kot pa posamezniki, ki živijo na kmetijah, ki teh sredstev niso prejele.

Preglednica 17: Dejavniki števila otrok (GLM) F statistike

	Dejansko število otrok				Pričakovano število otrok	
	< 40 let	> 40 let	< 40 let kmečka p.	> 40 let kmečka p.	< 40 let	< 40 let kmečka p
Model	21.034***	5.087***	10.849***	2.685***	2.183***	1.585***
Intercept	39.001***	37.224***	3.204	8.182***	55.650***	61.800***
Zakonski status	101.384***	6.853***	40.557***	5.286***	0.841	0.397

	Dejansko število otrok				Pričakovano število otrok	
Urbani-ruralni-kmečki kontekst	1.087	0.279			0.929	
Struktura gospodinjstva	10.349***	14.214***	4.468**	5.542***	1.024	0.612
Izobrazba vprašanca	2.564	0.310	1.498	1.050	0.002	0.747
Izobrazba matere	0.875	1.370	0.828	1.384	1.036	1.387
Prihranki	3.441	2.257	4.955*	0.543	1.850	1.271
Vernost	0.754	0.025	0.038	0.016	0.343	0.209
Obiskovanje verskih obredov	1.238	1.764	0.108	0.473	1.017	0.099
Delovni status	1.920	0.447	1.586	1.758	1.056	1.478
Dolžnost otrok skrbeti za starše	0.001	0.096	1.345	0.321	0.104	0.268
Usklajevanje dela in družine	0.091	4.449*	0.138	0.326	0.481	0.971
Enakost spolov	0.085	4.065*	0.960	7.257**	0.952	1.288
Partnerski odnosi	0.315	0.348	1.003	0.087	3.853	0.486
Izpolnitev življenja z otroki	0.022	1.325	0.005	0.008	0.099	0.399
Način rešitve stanovanjskega problema	1.747	1.598	0.637	1.142	2.441*	1.279
Socialne vezi	1.169	7.809**	0.465	2.705	0.003	0.001
Velikost kmetije			3.589	2.479		0.683
Prejem subvencije			0.734	0.344		4.665*
Zagotovljen naslednik			0.510	1.102		0.178
R Squared	0.801	0.420	0.817	0.511	0.392	0.547
Levene Statistic	0.804	0.708	0.630	1.201	0.869	1.716

*** p < 0,001 ** p < 0,050 * p < 0,100

Vzgoja in skrb za otroke

Če smo pri delih na kmetiji in v gospodinjstvu identificirali tipična ženska, moška in skupna opravila, tega ne moremo razbrati pri delitvi nalog v zvezi z vzgojo in skrbjo za otroke. Rezultati raziskave kažejo (Preglednica 18),⁴⁰ da sta vzgoja in skrb za otroke v veliki meri domena žensk. To velja predvsem za vsakodnevne že rutinske naloge v zvezi z oblačenjem, higieno in urnikom spanja ter skrbjo in varstvom bolnih otrok. Pri dejavnostih, kot so igra z otroki, pomoč pri domačih nalogah in spremljanje otrok v šolo ali prostočasne dejavnosti, pa opazamo sodelovanje obeh partnerjev. Zanimivo je, da si pri slednjih dejavnostih moški pripisujejo večjo angažiranost, kot jim jo priznavajo ženske in nasprotno, ženske poročajo o večji angažiranosti, kot jim jo priznavajo moški. To velja še posebej za gospodinjstva, ki so prejela sredstva iz obeh ukrepov, čeprav kakšnih večjih razlik med opazovanimi skupinami ni.

Prav tako nismo ugotovili bistvenih odstopanj med skupinami, ko smo analizirali delitev nalog o vzgoji in skrbi za otroke po generacijah. Analiza je pokazala, da so te dejavnosti bolj domena staršev kot pa članov drugih generacij v gospodinjstvu in zunaj njega.

Preglednica 18: Delitev nalog o vzgoji in skrbi za otroke po skupinah in spolu (deleži v %)

			Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetije, prejemniki PM in ZU	Kmetije, neprejemniki PM in ZU
Obleči otroka ali skrbeti, da so otroci primerno oblečeni	Moški	Sam	15.0	0.0	0.0	11.1
		Deli	30.0	0.0	19.3	11.1
		Partner	20.0	55.6	61.4	77.8
		Drugi	35.0	44.4	19.3	0.0
	Ženske	Sama	60.7	52.4	66.7	66.7
		Deli	17.9	23.8	20.5	33.3
		Partner	0.0	4.8	2.6	0.0
		Drugi	21.4	19.0	10.3	0.0

⁴⁰ V tem delu analize rezultati niso statistično značilni, ker je bilo tudi število anketirancev sorazmerno majhno. O vzgoji in skrbi za otroke so bili namreč nagovorjeni le anketiranci, ki imajo otroke stare do 14 let.

			Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU
Otroke spraviti spat in/ali skrbeti, da gredo v posteljo	Moški	Sam	15.0	0.0	0.0	11.1
		Deli	35.0	22.2	33.3	33.3
		Partner	10.0	44.4	47.4	55.6
		Drugi	40.0	33.3	19.3	0.0
	Ženske	Sama	60.7	52.4	61.5	50.0
		Deli	21.4	28.6	25.6	33.3
		Partner	3.6	0.0	5.1	0.0
		Drugi	14.3	19.0	7.7	16.7
Ostati doma, kadar so otroci bolni	Moški	Sam	15.0	0.0	8.8	11.1
		Deli	35.0	55.6	33.3	33.3
		Partner	30.0	11.1	43.9	55.6
		Drugi	20.0	33.3	14.0	.0
	Ženske	Sama	78.6	52.4	61.5	66.7
		Deli	17.9	28.6	12.8	25.0
		Partner	0.0	0.0	7.7	0.0
		Drugi	3.6	19.0	17.9	8.3
Igrati se z otroki in/ali vključevati se v njihove prostoročasovne dejavnosti	Moški	Sam	15.0	33.3	0.0	0.0
		Deli	50.0	44.4	73.7	66.7
		Partner	15.0	11.1	12.3	33.3
		Drugi	20.0	11.1	14.0	0.0
	Ženske	Sama	46.4	47.6	33.3	33.3
		Deli	53.6	47.6	43.6	50.0
		Partner	0.0	0.0	5.1	0.0
		Drugi	0.0	4.8	17.9	16.7
Pomagati otrokom pri domačih nalogah	Moški	Sam	20.0	11.1	0.0	0.0
		Deli	25.0	55.6	56.1	22.2
		Partner	15.0	11.1	17.5	44.4
		Drugi	40.0	22.2	26.3	33.3
	Ženske	Sama	42.9	47.6	33.3	41.7
		Deli	28.6	14.3	28.2	33.3
		Partner	3.6	4.8	5.1	0.0
		Drugi	25.0	33.3	33.3	25.0
Peljati otroke iz/v (od/k) šole, vrtca, varuške ali prostoročasovnih dejavnosti	Moški	Sam	10.0	11.1	7.0	0.0
		Deli	30.0	22.2	61.4	11.1
		Partner	20.0	33.3	14.0	44.4
		Drugi	40.0	33.3	17.5	44.4
	Ženske	Sama	50.0	38.1	35.9	25.0
		Deli	25.0	42.9	25.6	58.3
		Partner	7.1	0.0	5.1	0.0
		Drugi	17.9	19.0	33.3	16.7
N			48	30	96	21

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Redno varstvo otrok imajo prebivalci mest in podeželja urejeno v večjem deležu kot pa kmečko prebivalstvo (Preglednica 19). Najnižji delež rednega varstva otrok razberemo pri kmečki populaciji, ki je prejela sredstva iz ukrepov PM in ZU. Kar se tiče različnih oblik otroškega varstva (plačana varuška, vrtec za mlajše oziroma starejše otroke od treh let, podaljšano bivanje v šoli), ni statistično pomembnih razlik med opazovanimi skupinami. Vendar pa lahko ugotovimo, da je pomoč sorodnikov, prijateljev in drugih pomemben vir otroškega varstva pri vseh opazovanih skupinah, pri kmečkem prebivalstvu pa izstopa skupina, ki je prejela sredstva iz ukrepov PM in ZU, kar je v skladu s predstavo o tesnejših stikih pomoči v kmečkem okolju.

Preglednica 19: Oblike otroškega varstva (deleži v %)

	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Total	Hi ²
Redno urejeno varstvo otrok	47.9	56.7	27.1	33.3	37.4	12.672*
Plačana varuška	0.0	17.6	0.0	0.0	4.1	10.306*
Vrtec za otroke, mlajše od 3 let	26.1	11.8	23.1	28.6	21.9	1.459
Vrtec za otroke, starejše od 3 let	56.5	41.2	50.0	42.9	49.3	1.050
Podaljšano bivanje v šoli	26.1	41.2	26.9	71.4	34.2	5.959
Redna pomoč sorodnikov, prijateljev in drugih	39.6	46.7	43.8	28.6	41.5	3.138
N	23	17	26	7	73	

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Skrb za ostarele

Kljub temu, da se skupine, kot so pokazali rezultati o delitvi dela v gospodinjstvu (Preglednice 10–12), ne razlikujejo glede skrbi za ostarele in bolne družinske člane, pa nekateri rezultati nakazujejo, da je v kmečkih gospodinjstvih to pogostejša dejavnost kot v mestnih in podeželskih gospodinjstvih. O tem govorijo rezultat o bivanju anketirancev z bolnimi in ostarelimi člani gospodinjstva. Vsi anketiranci (21 med njimi), ki živijo z ostarelimi in hkrati bolnimi družinskimi člani, starimi 55 let in več, živijo izključno v kmečkih

gospodinjstvih, od tega dva v gospodinjstvih splošne kmečke skupine. Tudi nasploh v kmečkih gospodinjstvih živi več posameznikov z duševnimi in telesnimi nezmožnostmi (14 odstotkov v kmečkih gospodinjstvih, ki so prejela sredstva iz ukrepov MP in ZU, ter 12 odstotkov v gospodinjstvih splošnega kmečkega prebivalstva), kot v gospodinjstvih v mestnem (4 odstotkov) in podeželskem okolju (5 odstotkov). Tudi bivanje starejše generacije, stare 55 let in več, v trigeneracijskih gospodinjstvih (npr. z otroki) je pogostejša v kmečkih gospodinjstvih. Rezultati o bivanju anketirancev s svojimi starši (Preglednica 20) nadalje potrjuje bolj pogosto prisotnost ostarelih članov v kmečkih gospodinjstvih, še posebej v tistih, ki so prejela sredstva iz ukrepov MP in ZU. V teh gospodinjstvih med anketiranci srednje in starejše generacije to velja predvsem za moške, kar se sklada z običajno prakso, da kmetije praviloma prevzamejo moški, ki naprej živijo s svojimi ostarelimi starši.

Preglednica 20: Bivanje s starši (vsaj z enim) (deleži v %)

Starost anketiranca	Mlajša g.		Srednja g.		Starejša g.	
	N		N		N	
Celota						
Mestno prebivalstvo	44	38.9	3	2.8	1	1.9
Podeželsko prebivalstvo	28	57.1	2	3.6	0	0.0
Kmečko prebivalstvo, prejemniki MP in ZU	71	60.7	28	25.9	6	8.0
Kmečko prebivalstvo, neprejemniki MP in ZU	24	72.7	3	6.4	0	0.0
Ženske						
Mestno prebivalstvo	20	37.7	2	3.0	1	3.1
Podeželsko prebivalstvo	16	53.3	0	0.0	0	0.0
Kmečko prebivalstvo, prejemniki MP in ZU	13	30.2	4	6.7	1	2.9
Kmečko prebivalstvo, neprejemniki MP in ZU	9	60.0	0	0.0	0	0.0
Moški						
Mestno prebivalstvo	24	40.0	1	2.4	0	0.0
Podeželsko prebivalstvo	12	63.2	2	10.0	0	0.0
Kmečko prebivalstvo, prejemniki MP in ZU	58	78.4	24	50.0	5	12.2
Kmečko prebivalstvo, neprejemniki MP in ZU	15	83.3	3	15.0	0	0.0

S tem se skladajo tudi rezultati o obliki bivanja staršev, ki ne živijo z anketirancem in hkrati živijo sami. Na ta način najbolj pogosto živijo starši anketirancev v mestnih okoljih (še posebej matere srednje generacije anketirancev (65 odstotkov)), najmanj pogosto pa starši anketirancev v podeželskih območjih (47 odstotkov mater in prav tako 47 odstotkov očetov). Vendar pa se glede pogostosti obiskovanja staršev, s katerimi anketiranci ne živijo, skupine med seboj ne razlikujejo: 75 odstotkov anketirancev iz mestnih območij obiskuje svoje matere enkrat na teden, primerljiva deleža za podeželsko in kmečko prebivalstvo sta 75 in 68 odstotkov. Deleži anketirancev, ki enkrat na teden obiskujejo svoje očete pa so: 63 odstotkov anketirancev iz mestnih območij, 64 odstotkov iz podeželskih in 70 odstotkov iz kmečkih okolij. Tudi z vidika spola se pri tem niso pokazale statistično pomembne razlike.

Viri pomoči kmečkih gospodinjev

To vsebino smo analizirali z vidika pričakovanj, prejemanja in nujenja pomoči.

Preglednica 21 kaže, da velika večina vprašancev pričakuje pomoč od drugih. Na prvem mestu navajajo člane, ki bi jih v grobem lahko uvrstili med družinske člane oziroma med bližnje sorodnike. Med temi na prvo mesto uvrščajo partnerja, nato partnerja z otroki, samo otroke, starše, partnerja in starše, starše in sorojence ter otroke in vnuke. Na drugem mestu pričakujejo pomoč od različnih oseb, ki smo jih glede na vrednosti ocen združevali v skupne kategorije, ki si sledijo: poleg zgoraj omenjenih so zdaj navedeni še prijatelji, sodelavci, sosedje, redko so navedli celo institucije (npr. delovno organizacijo, socialno službo). Razlike med opazovanimi štirimi skupinami so se tokrat pokazale kot statistično značilne. Od vseh opazovanih skupin pričakuje pomoč v največji meri podeželsko prebivalstvo, najmanj pa mestno prebivalstvo. Pomoč bližnjih sorodnikov v največji meri pričakuje kmečko prebivalstvo, ne glede na pridobitev sredstev iz ukrepov PM in ZU. Največji delež takih, ki pričakujejo pomoč od različnih oseb, pa najdemo med mestnim prebivalstvom.

Preglednica 21: Osebe, od katerih anketiranec pričakuje pomoč (deleži v %)

	Mestno prebival- stvo	Podeželsko prebival- stvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Celota	Hi ²
Nikogar	8.7	1.5	7.3	6.6	6.7	43.665***
Bližnjih sorodnikov*	41.8	54.8	60.5	60.4	53.2	
Različnih kombinacij	36.4	31.1	25.6	25.5	30.1	
Drugih sorodnikov in drugih	5.1	4.4	5.0	6.6	5.1	
Drugih	8.0	8.1	1.7	0.9	4.8	
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	
N	275	135	301	106	817	
*partner	9.1	11.1	17.6	12.3	13.0	
*partner in otroci	8.0	14.8	14.6	19.8	13.1	
*otroci	7.6	10.4	6.3	8.5	7.7	
*starši	6.2	3.7	6.0	6.6	5.8	
*partner in starši	3.3	5.9	5.0	5.7	4.7	
*starši in sorojenci	1.8	3.7	4.0	4.7	3.3	
*otroci in vnuki	0.7	2.2	0.7	0.9	1.0	
Povprečno število oseb (stand.dev.)	2.43 (1.570)	2.58 (1.395)	2.30 (1.406)	2.44 (1.394)	2.41 (1.461)	
F	1.249					
Levene statistika	3.454*					

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Podatki o tem, komu je vprašanec ponudil pomoč, ne kažejo statistično značilnih razlik. Preglednica 22 kaže, da velika večina (preko 90 odstotkov) ni nikomur nudila take pomoči v zadnjem letu. Če že, so nudili pomoč najbližjim sorodnikom oziroma članom gospodinjstva.

Preglednica 22: Osebe, katerim je anketiranec nudil pomoč (deleži v %)

	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Celota	Hi ²
Nikomur	91.3	88.1	92.0	92.5	91.2	8.828
Bližnjim sorodnikom	6.9	8.9	3.7	5.7	5.9	
Drugim	1.8	3.0	4.3	1.9	2.9	
	100	100	100	100	100	
N	275	135	301	106	817	
Povprečno število oseb (stand.dev.)	0.10 (0.348)	0.13 (0.382)	0.09 (0.330)	0.08 (0.312)	0.10 (0.343)	
F	0.587					
Levene statistika	2.144					

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Ponovne statistično značilne razlike med opazovanimi skupinami prikazuje podatek o tem, s katerimi osebami je anketiranec govoril o svojih občutkih (Preglednica 23). Polovica vprašancev je zaupala svoja občutenja in izkušnje drugim osebam; najbolj zaupljivi so prebivalci mest, najmanj pa kmečka populacija, ki je prejela sredstva iz ukrepov. V primeru, ko kmetje zaupajo drugim osebam, so na prvem mestu prav bližnji sorodniki, medtem ko se mestni prebivalci v enaki meri opirajo tako na bližnje sorodnike kot tudi na druge osebe.

Preglednica 23: Osebe, s katerimi je anketiranec govoril o svojih občutkih (deleži v %)

	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Celota	Hi ²
Z nikomer	40.4	45.2	59.1	47.2	49.0	52,553***
Z družino ^a	16.7	24.4	22.3	25.5	21.2	
Z drugimi ^b	11.6	13.3	8.0	8.5	10.2	
Z družino in drugimi	12.7	5.2	5.0	9.4	8.2	
Z različnimi kombinacijami	18.5	11.9	5.6	9.4	11.5	
N	275	135	301	106	817	
	100	100	100	100	100	

	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Celota	Hi ²
^a partner	9.1	6.7	10.3	16.0	10.0	
^a starši	2.2	.7	2.7	.9	2.0	
^a partner in otroci	1.8	5.2	2.3	1.9	2.6	
^b prijatelji	10.9	12.6	6.6	7.5	9.2	
Povprečno število oseb (stand.dev.)	1.35 (1.524)	1.20 (1.455)	0.71 (1.092)	1.05 (1.376)	1.05 (1.373)	
F	11.301***					
Levene statistika	13.692***					

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Preglednica 24 prav tako prikazuje statistično značilne razlike med opazovanimi skupinami. Vrednosti deležev kažejo, da se je kmečkemu prebivalstvu, ki je pridobilo sredstva iz ukrepov, zaupalo v zadnjem letu najmanj ljudi. Razlika med to skupino in drugimi tremi skupinami znaša približno 20 odstotnih točk. V primerih, ko pa so se jim zaupali, so to bili zlasti njihovi bližnji sorodniki, pri mestnem prebivalstvu pa ponovno prevladuje kombinacija bližnjih sorodnikov in drugih oseb.

Preglednica 24: Osebe, ki so se zaupale vprašancu (deleži v %)

	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Celota	Hi ²
Niče	38.9	44.4	60.5	44.3	48.5	53,392***
Družina ^a	17.1	20.0	20.3	26.4	20.0	
Drugi ^b	23.6	21.5	12.0	16.0	18.0	
Različne kombinacije	16.4	13.3	4.7	11.3	10.9	
Družina in drugi	4.0	0.7	2.7	1.9	2.7	
N	275	135	301	106	817	

	Mestno prebival- stvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetije, preje- mniki PM in ZU	Kmetije, nepre- jemniki PM in ZU	Celota	Hi ²
	100	100	100	100	100	
^a partner	7.6	8.9	8.3	11.3	8.6	
^a partner in otroci	2.2	2.2	3.0	5.7	2.9	
^a otroci	1.8	1.5	1.3	5.7	2.1	
^a starši	2.2	.7	1.7	1.9	1.7	
^b prijatelji	12.7	17.8	9.6	6.6	11.6	
Povprečno število oseb (stand.dev.)	1.33 (1.488)	1.15 (1.464)	.66 (1.031)	1.14 (1.390)	1.03 (1.349)	
F	13.077***					
Levene statistika	13.163***					

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Omenjene štiri vsebine smo analizirali z upoštevanjem večjega števila neodvisnih spremenljivk⁴¹ (Preglednica 25). Na pričakovanja v zvezi s prejemanjem pomoči v največji meri vpliva velikost kmetije. To pomeni, da čim večja je kmetija, manjša so pričakovanja njenih članov po pomoči drugih. Nudeno pomoč drugim pa najmočneje pojasnjuje spol; ženske nudijo več pomoči drugim kot pa moški. Izrazito statistično pomembne razlike so se pokazale pri izražanju obojestranske zaupljivosti. Spol in velikost kmetije najbolj pojasnjujeta spremenljivost spremenljivke zaupljivost in sicer v smeri: ženske so bolj zaupljive in so hkrati deležne večje zaupljivosti drugih, z velikostjo kmetije pa obojestranska zaupljivost upada. To pomeni, da se kmetje na večjih kmetijah manj zaupajo drugim in drugi njim. Ostale neodvisne spremenljivke, kot so dohodek, izobrazba in delovni status (zaposlenost itd.) prav tako pomembno vendar v manjši meri pojasnjujejo spremenljivost anketirančeve zaupljivosti drugim in sicer v smeri: manjši kot je dohodek, manjša je zaupljivost, višja kot je izobrazba, večja je zaupljivost in tisti, ki so zaposleni, so bolj zaupljivi, kot

⁴¹ Pri tem smo uporabili t.i. *General Linear Model*, ki je razširjena (multivariatna) analiza variance z vključitvijo večjega števila neodvisnih spremenljivk v model.

tisti, ki niso zaposleni. Tudi spremenljivka pridobitev sredstev iz ukrepov PM in ZU se je pokazala kot pomemben dejavnik v smislu: posamezniki, ki živijo v gospodinjstvih, kjer so pridobili ta sredstva, so manj pogosto nagovorjeni s strani drugih kot pa posamezniki, ki živijo v gospodinjstvih, katera niso prejela teh sredstev.

Preglednica 25: Socialne vezi (GLM) F statistike

	Ima nekoga, od katerega lahko pričakuje pomoč	Nekomu je nudil pomoč	Govoril z nekom o svojih občutkih	Govoril z drugimi o njihovih občutkih
Model	1.113	1.150	2.544***	2.577***
Intercept	631.571***	3.760*	59.270***	67.667***
Spol	0.033	3.906*	6.648**	5.688**
Starost	0.112	0.847	1.211	0.505
Izobrazba	0.953	1.500	2.587*	0.817
Delovni status	0.757	1.163	2.095*	1.048
Shajanje z dohodkom	1.655	1.101	0.591	1.929
Prejem subvencije	0.001	0.989	0.254	2.636*
Dohodek	1.180	0.718	1.896*	2.851*
Velikost kmetije	3.480*	0.057	4.879**	3.942**
Levene statistika	0.805	0.886	1.641	1.314
R ²	0.085	0.088	0.175	0.117

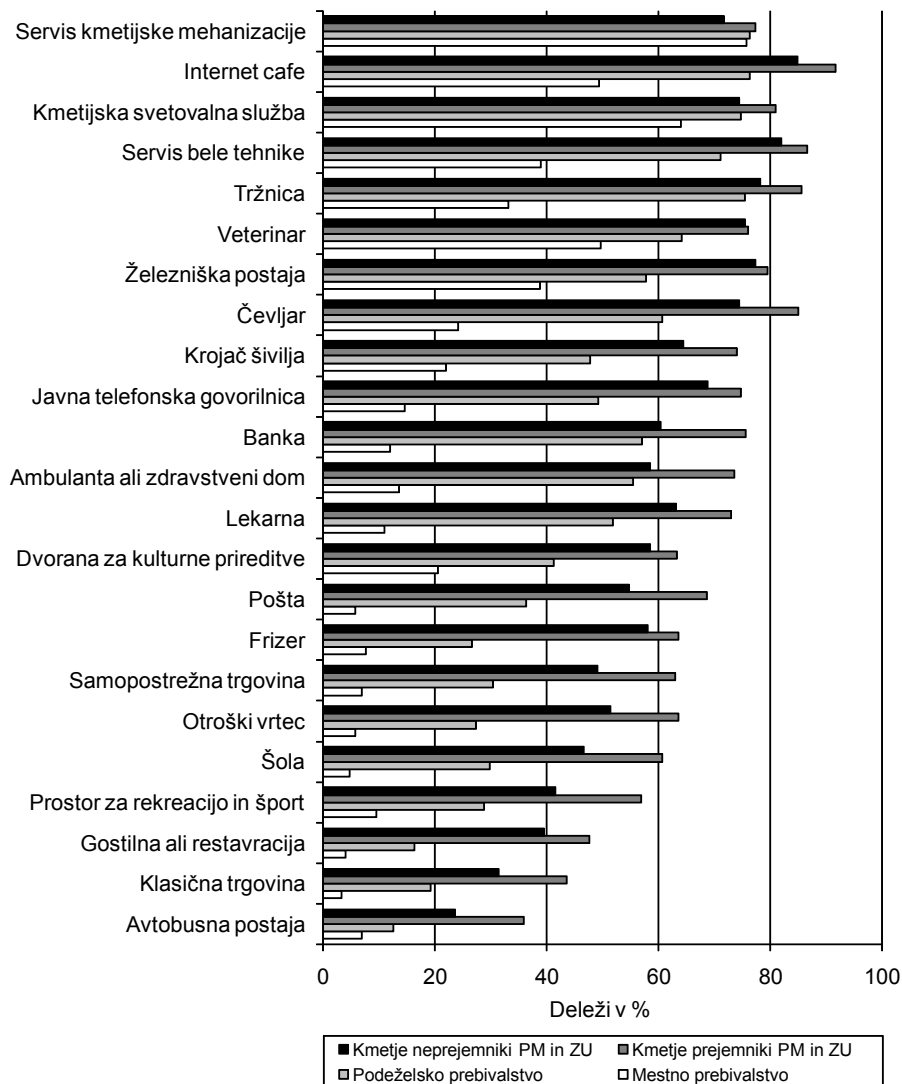
*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Opremljenost bivalnega okolja s storitvenimi dejavnostmi

Dostopnost do različnih storitev pomembno dopolnjuje vire pomoči, ki jih posameznik potrebuje v različnih življenjskih situacijah. S tega vidika je povedna anketirančeva ocena opremljenosti bivalnega okolja s storitvami in težav v bivalnem okolju. Najslabše je ocenila svoje bivalno okolje kmečka populacija, zlasti prejemniki sredstev iz ukrepov PM in ZU, kar je v skladu z zgornjo ugotovitvijo, da jih velik delež živi v hišah zunaj naselja. Kot kaže Slika 12, kmečka populacija odstopa za 20 do 30 odstotnih točk od celotne populacije v slabši opremljenosti svojega okolja. V njihovem okolju ni internetnih povezav, čevljarjev, servisov bele tehnike, tržnic, železniških postaj, bank, zdravstvenih ustanov itd. V svojem okolju pa kmetje še zlasti pogrešajo ambulanto ali zdra-

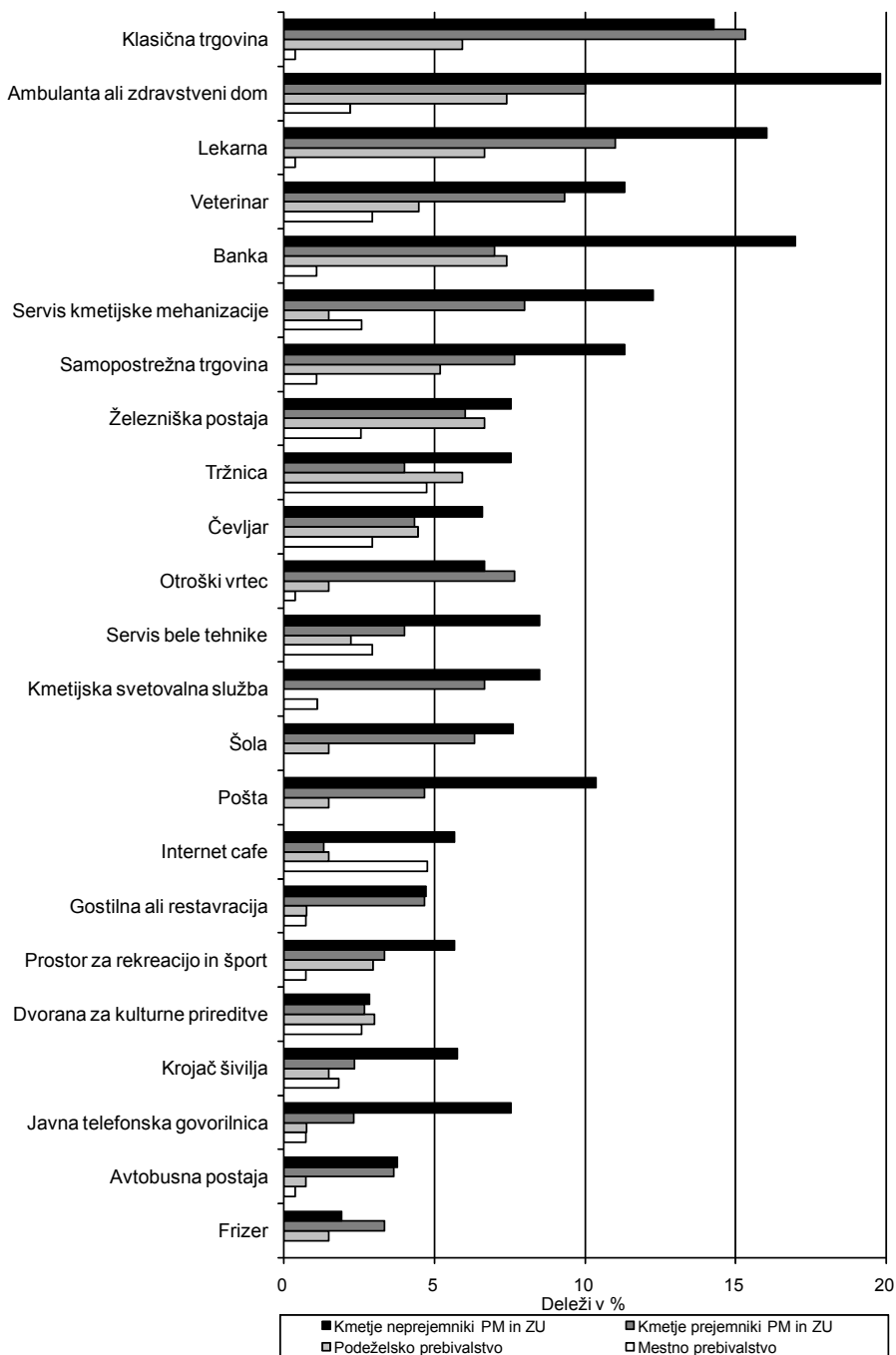
vstveni dom, banko, klasično trgovino, lekarno, servis kmetijske mehanizacije, veterinarja, samopostrežno trgovino in pošto (Slika 13).

Slika 12: Opremljenost bivalnega okolja s storitvami – nima

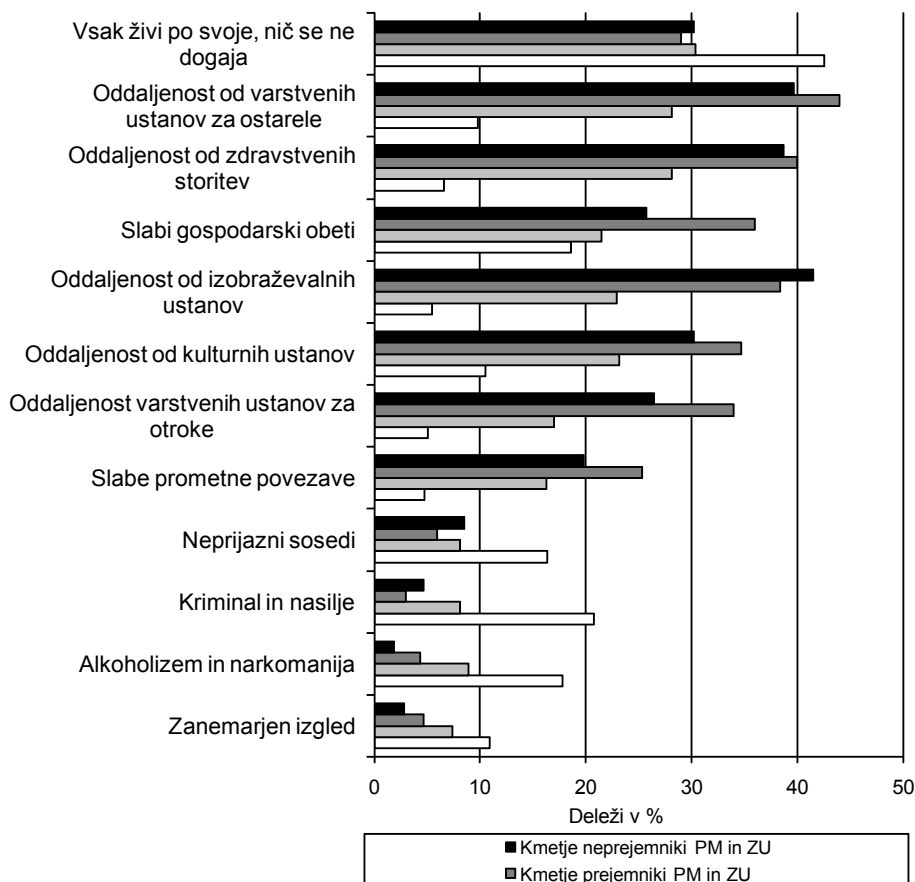
V lastnem okolju anketirance najbolj moti to, »da vsak živi po svoje in se nič ne dogaja«; vendar to dejstvo bolj moti mestno prebivalstvo. Težave, kot so:

Slika 13: Opremljenost bivalnega okolja s storitvami – pogreša

oddaljenost od socialnovarstvenih ustanov za ostarele, zdravstvenih storitev, izobraževalnih ustanov, kulturnih ustanov in varstvenih ustanov za otroke ter slabe prometne povezave in slabi gospodarski obeti pa predvsem motijo kmečko populacijo, in sicer za 10 do 15 odstotnih točk v primerjavi s podeželskim in mestnim prebivalstvom. Po drugi strani pa mestno prebivalstvo v primerjavi z drugimi skupinami, še zlasti s kmeti, vidi večje težave v odnosih v neposredni bližini. Pri tem so v ospredju kriminal in nasilje, alkoholizem in narkomanija, neprijazni sosedi in zanemarjen videz okolice (Slika 14).

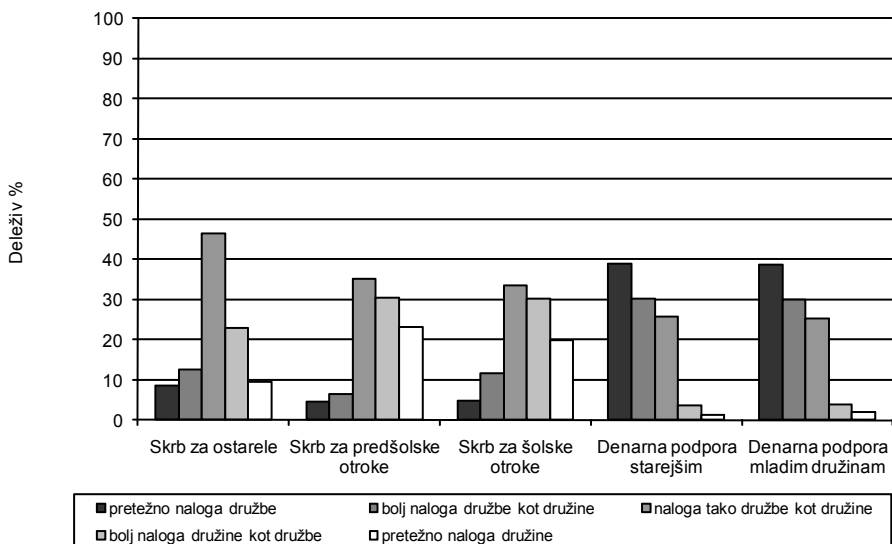
Slika 14: Težave v bivalnem okolju

Dojemanje medgeneracijske solidarnosti

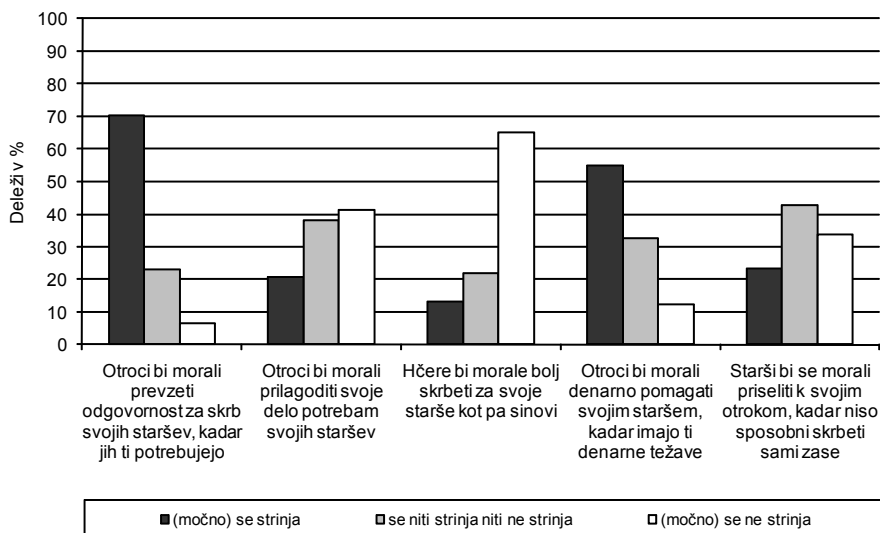
Dojemanje medgeneracijske solidarnosti smo opazovali skozi tri sklope različnih trditvev. Prvi sklop se je nanašal na vprašanje, kdo je najbolj odgovoren za skrb odvisnih družinskih članov. Slika 15 kaže, da je z vidika vprašanca družina najbolj odgovorna za skrb predšolskih in šolo obveznih otrok (53,8 odstotka in 50,2 odstotka). Vendar naj bi bili družba in družina (46,4 odstotka) enako odgovorni za skrb ostarelih oziroma družba naj bi bila najbolj odgovorna poskrbeti za denarno podporo starejših in mlajših družin (69,2 odstotka in 68,8 odstotka), kadar te podporo potrebujejo. Primerjava teh rezultatov po spolu, starosti in bivalnem okolju je pokazala pomembne razlike glede skrbi za predšolske otroke in ostarele člane gospodinjstva samo med mestnim, podeželskim in kmečkim prebivalstvom. Kmetje se v veliko večjem deležu kot mestni in podeželski prebivalci strinjajo s trditvijo, da je družina odgovorna skrbeti za odvisne člane družine.

Slika 15: Odgovornost družine/družbe do odvisnih članov družine

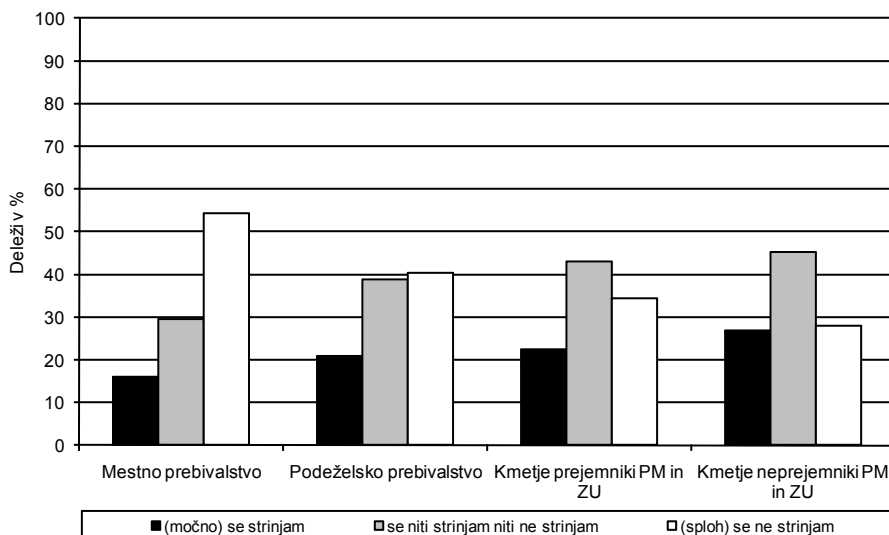

Drugi sklop trditev se je nanašal na oceno odgovornosti odraslih otrok do svojih staršev. Iz podatkov, ki jih prikazuje Slika 16, lahko razberemo, da se večina vprašancev strinja, da so otroci načeloma odgovorni skrbeti za svoje starše in jim denarno pomagati, ko ti tako pomoč potrebujejo (70 odstotkov in 55 odstotkov). Vendar nam vpogled v posamične trditve, kot so: »hčere bi morale bolj skrbeti za svoje starše kot pa sinovi«, »otroci bi morali prilagoditi svoje delo potrebam svojih staršev« in »starši bi se morali priseliti k svojim otrokom, kadar niso sposobni skrbeti sami zase« pokaže, da prevladuje nestrinjanje s takimi trditvami (65 odstotkov, 41 odstotkov in 34 odstotkov). Ko smo primerjali te rezultate po spolu, starosti in bivalnem okolju, smo odkrili statistično značilne razlike samo pri strinjanju s trditvijo: »otroci bi morali prilagoditi svoje delo potrebam svojih staršev« (Slika 17); kmečko prebivalstvo se v večji meri kot mestno strinja s to trditvijo ($H_i^2 = 33,183$; sig. = 0,000).

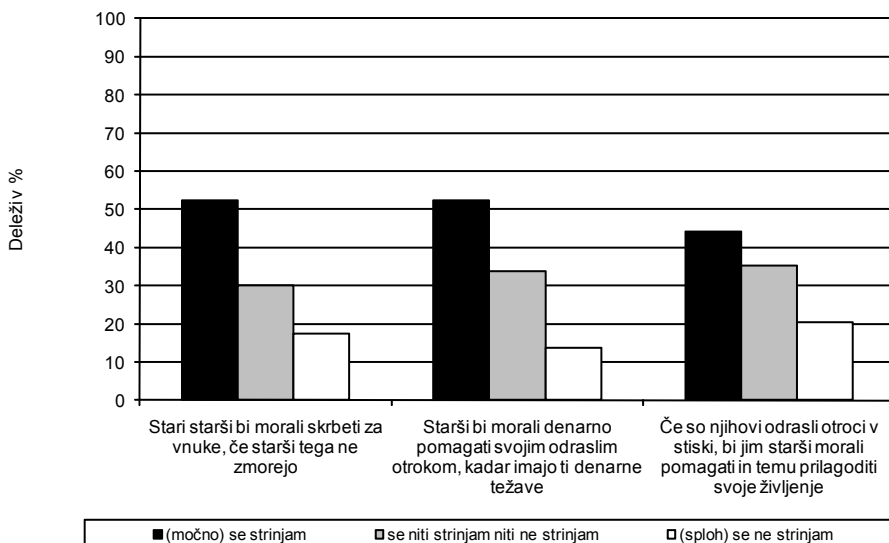
Slika 16: Odgovornost odraslih otrok do ostarelih staršev

Slika 17: Strinjanje s trditvijo »Otroci bi morali prilagoditi svoje delo potrebam svojih staršev«

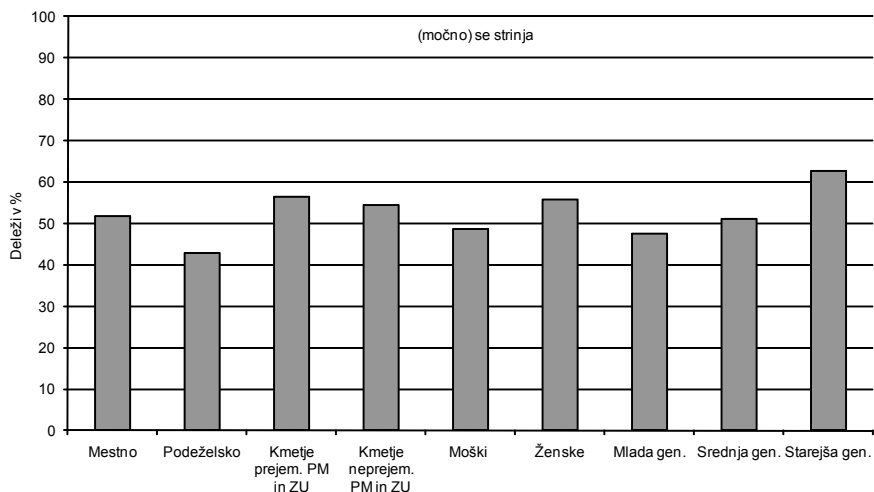
Slika 18: Odgovornost staršev do svojih odraslih otrok

Tretji sklop trditev se nanaša na oceno odgovornosti staršev do svojih odraslih otrok (Slika 18). Večina se strinja, da bi »stari starši morali skrbeti za svoje vnuke, ko njihovi starši tega niso zmožni«, »starši bi morali denarno pomagati svojim odraslim otrokom, ko ti tako pomoč potrebujejo«, in »starši bi morali prilagoditi svoje življenje otrokom, ko ti to potrebujejo« (52,4 odstotkov, 52,4 odstotkov in 44,3 odstotkov).

Statistično značilne razlike po spolu, starosti in bivalnem okolju so se pokazale samo v primeru, ko smo obravnavali obveznosti starih staršev do svojih vnukov (Slika 19). Ženske, starejši anketiranci in kmetje se strinjajo z vsemi trditvami. Statistično pomembne razlike so se pokazale tudi pri ocenjevanju trditev, ki se nanašata na denarno pomoč staršev svojim odraslim otrokom in prilagoditev življenja staršev potrebam svojih odraslih otrok. Večina žensk se strinja s prvo izjavo ($H_i^2 = 7,743$; sig. = 0,022), medtem ko se starejši anketiranci strinjajo z drugo izjavo ($H_i^2 = 15,876$; sig. = 0,003) (Slika 20).

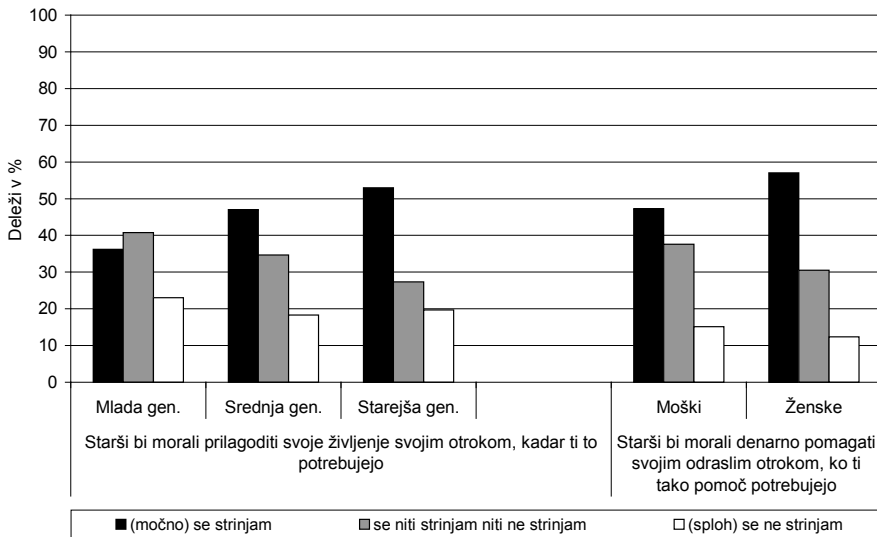
Slika 19: Strinjanje s trditvijo »Stari starši morali skrbeti za svoje vnuke, ko njihovi starši tega niso zmožni«

Ti rezultati so nadalje pokazali, da je bivalno okolje najbolj razlagalna neodvisna spremenljivka, ko jo primerjamo s spolom in starostjo. Pomembne razlike smo ugotovili med mestnimi in kmečkimi prebivalci, vendar pa ne med prejemniki in neprejemniki sredstev iz ukrepov PM in ZU. Ocene žensk

in moških se ne razlikujejo. Prav tako mlajši in starejši intervjuvanci izražajo podobne poglede o medgeneracijski solidarnosti, pomembnih razlik nismo identificirali niti v stališčih o odgovornosti sinov in hčera do svojih ostarelih staršev.

Slika 20: Strinjanje s trditvama »Starši bi morali prilagoditi svoje življenje svojim otrokom, kadar ti to potrebujejo« in »Starši bi morali denarno pomagati svojim odraslim otrokom, ko ti tako pomoč potrebujejo«

Vendar pa smo bolj kompleksno razlago izluščili iz primerjave strinjanja s posamičnimi trditvami. Pri tem smo identificirali vsaj tri ambivalentne ocene. Prvo smo odkrili, ko smo primerjali trditve, ki se nanašajo na denarno podporo ostarelim staršem. Večina anketirancev je prepričana, da je družba odgovorna za denarno pomoč ostarelim, hkrati pa se jih več kot polovica načelno strinja s trditvijo, da je taka pomoč obveza odraslih otrok. Ta ambivalenca je bolj izrazita med mestnim kot pa kmečkim prebivalstvom. Drugo ambivalenco smo izluščili iz nasprotujočih si trditvev o dolžnosti odraslih otrok do svojih staršev. Večina mestnih prebivalcev se strinja, da so odrasli otroci dolžni skrbeti za svoje starše, vendar se hkrati ne strinja, da bi morali odrasli otroci prilagoditi svoje delo potrebam svojih staršev. Tretja ambivalenca je

utemeljena v nasprotujočih si izjavah, ki kažejo večjo obvezo staršev do svojih otrok kot pa nasprotno. Ta ambivalenca je izražena bolj z vidika starosti kot pa spola in bivalnega okolja.

Vrednotne usmeritve

Iz Preglednice 26 je razvidno, da je delež vernih med kmečkim prebivalstvom znatno večji kot pa med prebivalci mest in podeželja. Statistično pomembne razlike se kažejo predvsem pri pogostosti obiskovanja verskih obredov, pri katerih prevladujejo kmetje, še posebno tisti, ki so pridobili sredstva iz ukrepov PM in ZU. Presoja tolerantnosti do različnih oblik partnerskih zvez (zunajzakonsko partnerstvo, razveza, istospolna partnerstva) je naslednji statistično pomemben rezultat, ki kaže manjšo toleranco pri kmetih. Prav tako so ilustrativni rezultati o družbenih usmeritvah oziroma ciljih, ki so zanje prednostni (Preglednica 27). V primerjavi z nekmečkim prebivalstvom se kmečko prebivalstvo, še posebno prejemniki sredstev, zavzema za stabilno gospodarstvo. Hkrati izkazuje manjše zanimanje za razvoj k »družbi, v kateri so ideje pomembnejše od denarja«. Čeprav je na podlagi takih ocen težko oblikovati kakršenkoli veljaven sklep, je možen razmislek, da so kmetje usmerjeni bolj v preverjene prakse svojega delovanja kot pa tveganja.

Preglednica 26: Stališča in vrednote (deleži v %)

	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, ne-prejemniki PM in ZU	Hi ²	F
Vernost (da)	68.7	79.3	95.3	95.3	87.600***	
Obiskovanje verskih obredov						
Nikoli	51.3	32.1	10.0	17.3	157.728***	
Redko	28.7	38.8	31.3	33.7		
Včasih	11.3	14.2	24.3	22.1		
Pogosto	8.7	14.9	34.3	26.9		
Toleranca do različnih oblik partnerskega življenja	0.33	0.18	- 0.30	- 0.26		24.585***

	Mestno prebivalstvo	Podeželsko prebivalstvo	Kmetje, prejemniki PM in ZU	Kmetje, neprejemniki PM in ZU	Hi ²	F
Vloge med spoloma	0.13	0.05	- 0.13	- 0.05		3.449**
Usklajevanje dela in družine	0.07	0.14	- 0.15	0.06		3.855**

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

Preglednica 27: Opredelitev do družbenih ciljev (deleži v %)

	Kmetje, prejemniki PM	Kmetje, prejemniki ZU	Kmetje, neprejemniki	Splošna populacija	Celota	Hi ²
N	118	117	76	255	566	28.286 ***
Stabilno gospodarstvo	79.2	78.0	71.7	62.2	69.4	
	14.5	14.4	9.3	31.3	69.4	
N	20	19	18	110	167	
Razvoj k manj brezosebni in bolj humani družbi	13.4	12.7	17.0	26.8	20.5	
	2.5	2.3	2.2	13.5	20.5	
N	7	5	8	26	46	
Razvoj k družbi, v kateri so ideje pomembnejše od denarja	4.7	3.3	7.5	6.3	5.6	
	0.9	0.6	1.0	3.2	5.6	
N	4	9	4	19	36	
Boj proti kriminalu	2.7	6.0	3.8	4.6	4.4	
	.5	1.1	.5	2.3	4.4	
N	149	150	106	410	815	
Celota	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	
	18.3	18.4	13.0	50.3	100.0	

*** p<0.001 ** p<0.010 * p<0.050

SKLEPNA RAZMIŠLJANJA

Poglavitni namen pričujoče raziskave je bil ugotoviti, kašen je odziv »terena« na cilje kmetijske politike, natančneje na cilje ukrepov *Pomoč mladim prevzemnikom kmetij* in *Zgodnje upokojevanje kmetov*. Če povzamemo, je cilj obeh ukrepov spodbuditi prenos kmetije na mlajšo generacijo, izboljšati starostno strukturo nosilcev kmetij, povečati razvojno sposobnost prevzetih oziroma prenesenih kmetij ter s tem prispevati k povečanju produktivnosti dela v kmetijstvu oziroma pospešiti strukturne spremembe na kmetijskih gospodarstvih. Strukturne spremembe na kmetijskih gospodarstvih pa so nadalje pogoj za izboljšanje konkurenčnosti slovenskega kmetijstva na globalni ravni. Z raziskavo nismo ugotavljali, ali je ta cilj na terenu dosežen ali ne, temveč koga so ti ukrepi dejansko nagovorili. Menimo namreč, da je šele na podlagi védenja o »vitalnosti« upravičencev določenih ukrepov možno ocenjevati uspešnost in učinkovitost vloženih sredstev. Le tako je mogoče strokovno utemeljeno načrtovati prihodnje usmeritve konkretnih kmetijskih politik oziroma ugotoviti, »ali so sredstva padla na plodna tla«.

Prepričani smo, da za oceno stanja in zgledov kmečkih gospodinjestev ne zadoščajo le informacije, ki jih nudijo obstoječe statistike o njihovi tehnološki in proizvodni zmogljivosti. Nujno jih je dopolniti z informacijami, ki so podlaga abstraktnih števil in izračunov, takih sporočil pa statistika s svojo metodologijo ne zmora zajeti. To je védenje o konkretnih akterjih na terenu, ki so poglavitni naslovljenec strateških dokumentov, žal pa premalo poznani kot njihovo izhodišče. Ne trdimo, da je naša raziskava ustvarila táko kompleksno védenje, prav gotovo pa prinaša pomemben delček sociološke presoje o mladih prevzemnikih in zgodnjih upokojencih, ki so prepoznani tudi kot pomembni akterji kmetijskega razvoja.

V raziskavi smo se torej osredotočili na odkrivanje značilnosti upravičencev ukrepov pomoči mladim prevzemnikom in zgodnjega upokojevanja skozi preučevanje odnosov v njihovih gospodinjstvih predvsem z vidika generacij in spola. Da bi razbrali njihove morebitne posebnosti, smo jih primerjali z drugimi skupinami prebivalstva, ki so tvorile širši kontekst opazovanja. Najprej smo skušali ugotoviti, v čem, če sploh, se gospodinjstva mladih prevzemnikov in zgodnjih upokojencev razlikujejo od kmečkih gospodinjstev, ki niso bila vključena v ta ukrepa.

Odkrite razlike med opazovanimi kmečkimi gospodinjstvi se raztezajo od velikosti kmečke posesti pa do gledanja na smer razvoja lastnega kmetovanja. Če povzamemo v obliki idealnotipskih skupin,⁴² velja naslednje:

Gospodinjstva mladih prevzemnikov so skupina kmetov, ki živi na večjih kmetijah in se večinoma ukvarja z živinorejo. Pri svojem delu na kmetiji v večji meri kot kmetje, ki niso pridobili sredstev iz teh ukrepov, uporabljajo kmetijsko mehanizacijo. Ekonomski položaj lastnih kmetij ocenjujejo kot zelo ugoden in so pripravljeni nadaljevati ali celo povečati obseg kmetovanja. Bolj pogosto živijo v trigeneracijskih gospodinjstvih z večjim številom članov, njihova gospodinjstva se običajno nahajajo zunaj večjih vaških naselij, na samem. Med vsemi skupinami kmetov so najbolj usposobljeni za kmetijski poklic in so najbolj izobraženi. Hkrati so zagovorniki ohranjanja celovite kmetije, torej nasprotujejo delitvi posesti med vse člane gospodinjstva.

Gospodinjstva zgodnjih upokojencev so skupina kmetov, ki je po zgoraj navedenih značilnostih zelo podobna skupini gospodinjstev mladih prevzemnikov. Od njihove skupine se razlikujejo le v tem, da imajo že izbranega naslednika. Ta skupina v večji meri nasprotuje kombiniranju dohodka iz nekmetijskih in kmetijskih virov, medtem ko se skupina mladih prevzemnikov bolj zavzema za prakso združevanja dohodkov članov gospodinjstva iz različnih virov.

Skupina kmetov, ki niso prejeli sredstev iz ukrepov pomoči mladim prevzemnikom in zgodnjega upokojevanja, živi na manjših kmetijah in slabše ocenjuje ekonomski položaj lastnih kmetij. Od skupin kmetov, ki so prejele sredstva iz ukrepov, se ta skupina ne razlikuje po vključenosti članov

⁴² Pri tem poudarjamo, da shematični prikaz velja za večino posameznikov obravnavane skupine, pri čemer so seveda možna odstopanja.

gospodinjstev v kmetijsko dejavnost (prevladujejo mešane kmetije), se pa bolj od obeh zavzema za kombiniranje različnih virov dohodkov v gospodinjstvu. Ta gospodinjstva so v večji meri dvogeneracijska in manjša po številu članov kot prvi dve. Prav tako imajo kmetje te skupine slabše zglede za nasledstvo, saj naslednik prevzame kmetijo običajno po smrti gospodarja. Ta skupina kmetov je slabše formalno usposobljena za kmetijski poklic; v njej prevladujejo znanja, pridobljena na podlagi praktičnih izkušenj. Nenazadnje se ta skupina kmetov manj kot prvi dve skupini zavzema za enovitost kmetije.

Tako kot večina študij o kmečkih gospodinjstvih in gospodarstvih na Slovenskem je tudi ta raziskava pokazala, da kmečka opravila lahko delimo na tipično moška, ženska in skupna. Se je pa taka delitev dela na kmetiji pokazala kot izrazito vezana na spol prav pri kmetijah, ki so prejele sredstva iz ukrepov pomoči mladim prevzemnikom in zgodnjega upokojevanja. Prav tako je z vidika spola pomembna ugotovitev, da na teh kmetijah predvsem moški odločajo o stvareh, ki se nanašajo na proizvodnjo in upravljanje na kmetiji, medtem ko na kmetijah, ki teh sredstev niso prejele, je tovrstno odločanje bolj porazdeljeno med spoloma. Na prvi pogled se morda zdi, da so kmetije, ki so pridobile sredstva iz obeh ukrepov, bolj patriarhialno naravnane kot pa kmetije, ki sredstev iz obeh ukrepov niso prejele, vendar je pri tem nujno upoštevati podatek iz raziskave, da so kmetije, prejemnice sredstev iz obeh ukrepov, hkrati tudi kmetije, na katerih je delež moških, ki so zaposleni na kmetiji (polovica), precej večji od deleža žensk (tretjina), ki so zaposlene na kmetiji.

Z vidika generacij je poveden izsledek, da na kmetijah, prejemnicah sredstev iz ukrepov, glavnino kmetijskega dela opravijo najmlajši člani gospodinjstva, medtem ko na kmetijah, ki teh sredstev niso prejele, večino dela opravijo najstarejši člani gospodinjstev. Odločanje o stvareh, ki se nanašajo na proizvodnjo in upravljanje na kmetiji, pa je na vseh kmetijah v domeni najmlajše generacije članov gospodinjstva.

Raziskava je nadalje pokazala, da tudi gospodinjska opravila lahko delimo na tipično ženska in tipično moška. Tako kot pri delitvi dela na kmetiji je tudi delitev dela v gospodinjstvu pri gospodinjstvih mladih prevzemnikov in zgodnjih upokojevcem izrazito organizirana po načelu spola. Dela, ki jih običajno opravljajo ženske, so vsakodnevna opravila, medtem ko so dela, ki jih opravljajo moški, večinoma občasna opravila. Ni pretiran sklep, da so ženske veliko bolj angažirane na področju neplačanega dela kot pa moški, si

pa v kmečkih gospodinjstvih ženske različnih generacij med seboj pomagajo. Vendar je ta sklep nujno še drugače pokomentirati. Odločanje o nekaterih zadevah, ki se vežejo na gospodinjstvo, niso pa to gospodinjska opravila (na primer večji nakupi, organiziranje družabnih srečanj, vzgoja otrok), ni tako izrazito vezano na spol, kot pa je odločanje o kmetijskih opravilih. Raziskava je namreč pokazala, da se pari srednje generacije pri vseh opazovanih skupinah med seboj najpogosteje dogovarjajo o skupnih gospodinjskih zadevah. Pri nekaterih primerih odločanja pa se prav mlajša generacija kmetov, ki so pridobili sredstva iz obeh ukrepov, najpogosteje usklajuje s svojimi partnerji.

Delitev dela med spoloma in generacijami je povedna tudi na področju vzgoje in skrbi za otroke. To je izključno domena nalog staršev, še posebno žensk, ne pa tudi drugih članov ožjega sorodstva, na primer starih staršev. Slednji so pomemben vir pomoči pri varstvu otrok, še zlasti pri skupini kmetov, ki je prejela sredstva iz obeh ukrepov. Ta skupina kmetov je med vsemi opazovanimi skupinami tudi najbolj vitalna z vidika števila otrok. Njihovo povprečno število otrok (2,6) presega raven enostavne obnove prebivalstva (2,1) v državi.

Bivanje z ostarelimi, bolnimi in onemoglimi člani gospodinjstva je bolj pogosta praksa v kmečkih gospodinjstvih, še posebno v takih, ki so prejela sredstva iz obeh ukrepov, kot pa v mestnih in podeželskih gospodinjstvih, ki se ne ukvarjajo s kmetijsko dejavnostjo. Ker študije o skupnem bivanju več generacij v kmečkem okolju večinoma vežejo bivanje pod »skupno streho« tudi s skrbjo za ostarele ljudi, lahko domnevamo, da rezultati raziskave prav tako nakazujejo verjetnost, da ta gospodinjstva v večji meri skrbijo za take posameznike. Hkrati pa rezultati kažejo, da je tovrstna skrb predvsem v domeni žensk, zlasti snah.

Vzajemna pomoč med člani kmečkih gospodinjstev je stalnica kmečke ekonomije, o kateri presoja večina študij o načinu življenja in gospodarjenja tega prebivalstva. Izsledki raziskave sporočajo, da so pričakovanja v zvezi s prejemanjem pomoči večja kot pa njenim nudenjem ne glede na to, kje posameznik živi. So pa opazne razlike med okolji glede vprašanja, od koga posameznik pričakuje pomoč. Presenetljiva je ugotovitev, da se v kmečkem okolju, zlasti v gospodinjstvih, prejemnikih sredstev iz obeh ukrepov, pričakuje pomoč izključno s strani ožjih sorodnikov in članov gospodinjstva, ne pa denimo od sosedov in prijateljev. Še več, pomoč v obliki vzajemnega zaupanja osebnih

težav je najnižja prav v skupini kmetov, ki so prejeli sredstva iz obeh ukrepov. To ne kaže le tendence socialne izoliranosti kmečkih gospodinjestev, temveč tudi zamiranja nekdanje brezpogojne pomoči »sosedstva«. Šibko vpetost kmetov v socialna omrežja dodatno otežuje pomanjkljiva opremljenost njihovega bivalnega okolja s storitvenimi in socialnimi dejavnostmi.

Dojemanje medgeneracijske solidarnosti pri kmečkem prebivalstvu prav tako zrcali večjo osredotočenost na ožji družinski krog. Kmetje namreč gledajo družino kot najbolj odgovorno institucijo za skrb za odvisne (otroke in ostarele) in pomoči potrebne člane družine, medtem ko mestno prebivalstvo ni konsistentno v pričakovanju, kdo je odgovoren za tako skrb. Veliko angažiranost pričakujejo s strani države, obenem pa so prepričani, da je to tudi odgovornost družinskih članov. Vendar pogojno: na primer, odrasli otroci so dolžni skrbeti za svoje starše, vendar ne na račun prilagajanja svojega dela njihovim potrebam. Medgeneracijska solidarnost pri kmetih se kaže kot manj pogojevana: odrasli otroci so dolžni skrbeti za svoje starše in prilagoditi svoje delo njihovim potrebam. Pomoč staršev otrokom pa se v nobenem okolju ne kaže kot pogojevana. Vsi ne glede na bivalno okolje menijo, da so starši dolžni pomagati svojim otrokom še po tem, ko ti odrastejo.

Na podlagi povedanega zaključujemo, da sta ukrepa pomoči mladim prevzemnikom in zgodnjim upokojujencem nagovorila z razvojnega vidika sorazmerno bolj vitalna kmečka gospodinjstva, ki pa kažejo tudi nekatere poteze neperspektivnosti. Njihova socialna omrežja so omejena na družino in ožje sorodstvo, ki pa lahko vzdržuje ustaljene vzorce odnosov med spoloma in med mlajšo in starejšo generacijo po zgledu predhodnih generacij. Delitev dela je še vedno bolj toga kot pa prilagodljiva glede na zanimanja posamičnih članov takih gospodinjestev. Prav tako pa je mlajša generacija še vedno zavezana skrbeti za starejšo generacijo bodisi zaradi »ohranjanja tradicije« bodisi zaradi slabe razvitosti socialnih storitev v njihovem bivanjskem okolju. To pa so, v primerjavi s primeri dobrih praks iz drugih držav, neperspektivne značilnosti potencialno uspešnih kmetij. Spremenljive razmere v kmetijstvu namreč zahtevajo hitrejši odziv in večjo prilagodljivost akterjev, ki se med drugim kaže tudi v njihovi učinkoviti komunikaciji s širšim družbenim okoljem.

Vitalne družinske kmetije so kot poglavitni nosilci kmetijske dejavnosti nedvomno upravičene do dosledne raziskovalne presoje. Upati je, da je pričujoča študija k temu prispevala.

LITERATURA

- Barbič, Ana (1993). (Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo*, 26 (5): 209–217.
- Barbič, Ana (2000). Kmetica in kmečka družina v tranziciji: teoretična razmišljanja in empirične ugotovitve. *Družboslovne razprave*, tematska številka, Tranzicija in (ne)enakost med spoloma (ur. Maca Jogan), 16 (34/35): 97–125.
- Barbič, Ana (2005). *Izzivi in priložnosti podeželja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Barlett, Peggy F., Katherine Jewsbury Conger (2004). Three Visions of Masculine Success on American Farms. *Men and Masculinities*, 7 (2): 205–227.
- Bedrač, Matej in Tomaž Cunder (2006). Slovenska kmetijska politika in večnamenskost kmetijstva. 3. konferenca DAES, Moravske Toplice, 10.–11. november 2005. *Slovenija v EU – izzivi za kmetijstvo, živilstvo in podeželje*. 1. izd. (ur. Stane Kavčič). Ljubljana: Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije – DAES, 243–257.
- Bengtson, Vern L. (2001). Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and Family*, 63 (1): 1–16.
- Bengtson, Vern in Roseann Giarrusso, J. Beth Mabry, Merril Silverstein (2002). Solidarity, Conflict, and Ambivalence: Complementary or Competing Perspectives on Intergenerational Relationships? *Journal of Marriage and Family*, 64 (3): 568–576.
- Blaznik, Pavle (ur.), Bogo Grafenauer (ur.), Sergij Vilfan (ur.), Fran Zwitter (ur.) (1970). *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*. *Zgodovina agrarnih panog. Zv.1, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Bock, Bettina B. (ur.) in Sally Shortall (ur.) (2006). *Rural Gender Relations. Issues and Case Studies*. Wallingford; Cambridge, MA: CABI Publishing.
- Bock, Bettina B. (2006). Introduction: Rural Gender Studies in North and South. *Rural Gender Relations: Issues and Case Studies* (ur. Bettina B. Bock in Sally Shortall). Wallingford; Cambridge, MA: CABI Publishing, 1–14.

- Borak, Neven (ur.) in Žarko Lazarević (ur.) (1996). *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju: 1918–1945–1991*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Brandth, Berit (2002). Gender Identity in European Family Farming: A Literature Review. *Sociologia Ruralis*, 42 (3): 181–200.
- Brannen, Julia (2003). Towards a typology of intergenerational relations: Continuities and change in families. Paper, presented at the 6th ESA Conference, Murcia; Research networks 9, Sociology of Families and Intimate Lives, 144–166.
- Connidis, Ingrid Arnet, Julie Ann McMullin (2002). Sociological ambivalence and family ties: A critical perspective. *Journal of Marriage and Family* 64 (3): 558–567.
- Coward, Raymond T. (ur.), William M. Smith (ur.) (1980). *The Family in Rural Society*. Boulder, CO: Westview Press.
- Cunder, Tomaž, Emil Erjavec, Mojca Golež, Damjan Jerič, Luka Juvančič, Boris Majcen, Marija Markeš, Janez Potočnik, Miroslav Rednak, Jernej Turk, Tina Volk, Neva Žibrik (1997). *Slovensko kmetijstvo in Evropska unija*, (Raziskovalni projekt CRP Zemlja (V4–6591–94), Učinki vključevanja Slovenije v mednarodne integracije na slovensko kmetijstvo). Ljubljana: Kmečki glas.
- Current, Dean Alan (2000). *Promoting sustainable farm forestry in Central America: Understanding the constraints and opportunities faced by farm families*, doktorska disertacija. Minnesota: University of Minnesota.
- Čepič, Zdenko (1996). Spreminjanje lastništva zemlje po drugi svetovni vojni (agrarna reforma med političnim in ekonomskim). *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju: 1918–1945–1991* (ur. Neven Borak in Žarko Lazarević). Ljubljana: Cankarjeva založba, 145–159.
- Čepič, Zdenko (ur.) (1999a). *Preteklost sodobnosti: izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine*. Pijava Gorica: Aristoteles Žlahtič; Ljubljana: Inštitut za novejšjo zgodovino.
- Čepič, Zdenko (1999b). Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960. *Preteklost sodobnosti: izbrana poglavja slovenske novejšje zgodovine* (ur. Zdenko Čepič). Pijava Gorica: Aristoteles Žlahtič; Ljubljana: Inštitut za novejšjo zgodovino, 175–188.
- Čepič, Zdenko (2002). Vloga agrarnega sektorja pri modernizaciji Slovenije in Jugoslavije. *Prispevki za novejšjo zgodovino*, 42 (2): 51–63.
- Čepič, Zdenko (2005a). Agrarna reforma in kolonizacija. *Slovenska novejšja zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. 1. izd.* (ur. Jasna Fischer, Žarko Lazarević, Ervin Dolenc, Jurij Perovšek, Bojan Godeša, Zdenko Čepič, Aleš Gabrič, Nataša Kandus, Igor Zemljčič). Ljubljana: Mladinska knjiga; Inštitut za novejšjo zgodovino, 883–889.
- Čepič, Zdenko (2005b). Kmetijska politika in kmetijstvo. *Slovenska novejšja zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike*

- Slovenije: 1848–1992. 1. izd. (ur. Jasna Fischer, Žarko Lazarevič, Ervin Dolenc, Jurij Perovšek, Bojan Godeša, Zdenko Čepič, Aleš Gabrič, Nataša Kandus, Igor Zemljič). Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 889–893.
- Čepič, Zdenko (2005c). Preskrba prebivalstva in obvezni odkupi. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. 1. izd.* (ur. Jasna Fischer, Žarko Lazarevič, Ervin Dolenc, Jurij Perovšek, Bojan Godeša, Zdenko Čepič, Aleš Gabrič, Nataša Kandus, Igor Zemljič). Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 893–900.
- Čepič, Zdenko (2005d). Kolektivizacija kmetijstva. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. 1. izd.* (ur. Jasna Fischer, Žarko Lazarevič, Ervin Dolenc, Jurij Perovšek, Bojan Godeša, Zdenko Čepič, Aleš Gabrič, Nataša Kandus, Igor Zemljič). Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 937–939.
- Černič Istenič, Majda (2006). Farm women in Slovenia. *Rural Gender Relations: Issues and Case Studies* (ur. Bettina B. Bock in Sally Shortall). Wallingford; Cambridge, MA: CABI Publishing, 63–96.
- Destovnik, Irena (2002). *Moč šibkih: Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec/Klagenfurt: Založba Drava.
- Dumas, Colette, Jean Pierre Dupuis, Francine Richer, Louise St.-Cyr (1995). Factors That Influence the Next Generation's Decision to Take Over the Family Farm. *Family Business Review*, 8 (2): 99–120.
- Enotni programski dokument 2004–2006* (2003). Ljubljana: Vlada Republike Slovenije.
- Erjavec, Emil (ur.) in Luka Juvančič (ur.) (2001). *Učinki reforme slovenske kmetijske politike*. Ljubljana: DAES.
- Evropska komisija (2008). Agriculture and development of countryside, http://ec.europa.eu/agriculture/faq/index_sl.htm (15. 9. 2008).
- Evropski parlament (2008). Resolucija PE402.594, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=COMPARL&mode=XML&language=EN&reference=PE402.594> (8. 10. 2008).
- Fischer, Jasna (1996). Slovenska gospodarska bilanca ob vstopu v prvo Jugoslavijo. *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju: 1918–1945–1991* (ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič). Ljubljana: Cankarjeva založba, 13–21.
- Fischer, Jasna (ur.), Žarko Lazarevič (ur.), Ervin Dolenc (ur.), Jurij Perovšek (ur.), Bojan Godeša (ur.), Zdenko Čepič (ur.), Aleš Gabrič (ur.), Nataša Kandus (ur.), Igor Zemljič (ur.) (2005). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. 1. izd.* Ljubljana: Mladinska knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Gasson, Ruth in Andrew Errington (1993). *The Farm Family Business*. Wallingford, UK: CAB INTERNATIONAL.

- Hareven, Tamara K. (ur.) (1996a). *Aging and Generational Relations. Life Course and Cross-Cultural Perspectives*. New York: Aldine de Gruyter.
- Hareven, Tamara K. (1996b). Introduction: Aging and Generational Relations Over the Life Course. *Aging and Generational Relations. Life Course and Cross-Cultural Perspectives* (ur. Tamara K. Hareven). New York: Aldine de Gruyter, ix–xxv.
- Hennon, Charles B. in Bruno Hildenbrand (2005). Modernising to Remain Traditional: Farm Families Maintaining a Valued Lifestyle. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 505–520.
- Hildenbrand, Bruno in Charles B. Hennon (2005). Above All, Farming Means Family Farming: Context for Introducing the Articles in This Special Issue. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 357–366.
- Hribernik, Franc (1992). Družina je kmetom temeljna in najpomembnejša socialna skupina. *Sodobno kmetijstvo*, 25 (10): 417–421.
- Hribernik, Franc (1995). Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji. *Socialno delo*, 34 (3): 203–216.
- Hugron, Pierre (1991). *L'entreprise familiale. Modèle de réussite du processus successoral*. Montreal: L'Institute de Recherches Politiques et les Presses HEC.
- Jong, Willemijn de, Claudia Roth, Fatoumata Badini-Kinda, Seema Bhagyanath (2005). *Ageing in Insecurity: Case Studies on Social Security and Gender in India and Burkina Faso. – Vieillir dans l'insécurité: Sécurité sociale et genre en Inde et au Burkina Faso. Études de cas*. Münster: LIT Verlag.
- Juvančič, Luka (2002). *Model odločanja o zaposlovanju na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji*: doktorska disertacija. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko.
- Kavčič, Stane (2002). Zgodnje upokojevanje kmetov v Sloveniji in možni učinki – želja ali realnost? *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Kmetijstvo. Zootehnika*, 80 (1): 87–101.
- Kavčič, Stane (ur.) (2006). *3. konferenca DAES, Moravske Toplice, 10.–11. november 2005. Slovenija v EU – izzivi za kmetijstvo, živilstvo in podeželje. 1. izd.* Ljubljana: Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije – DAES.
- Kerbler, Boštjan Kefo (2004). Kmetijstvo v razvoju podeželja Evropske unije in Slovenije. *Urbani izziv*, 15 (1): 51–60.
- Kerbler, Boštjan Kefo (2006). Večnamenskost kmetijstva in kmetijska politika. *Urbani izziv*, 17 (1/2): 106–113.
- Kerbler, Boštjan Kefo (2007). *Povezanost nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji z njihovo socialnogeografsko strukturo*: doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kerbler, Boštjan Kefo (2008). *Dejavniki nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

- Kertzer, David. I. (ur.) in Tom Fricke (ur.) (1997). *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- Kovač, Mateja (2002). Primarna dejavnost – politika in stanje v Sloveniji v primerjavi z EU. Ljubljana: Delovni zvezki Urada za makroekonomske analize in razvoj, 11 (3), http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/dz/2002/dz03-02.pdf (4. 3. 2006).
- Kovačič, Matija, Aleksandar Milenković, Štefan Klement, Milena Ilić, Angela Juvanc, Robert Fabijan, Anton Perpar (1996). *Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981–1991 (Socio-economic and size structure of farms in Slovenia in the period 1981–1991)* (Agrarna ekonomika in politika, Študije, 2). Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno: Biotechnical Faculty, Agronomy Department, Institute of Agricultural Economics.
- Kovačič, Matija, Lojze Gosar, Robert Fabijan, Anton Perpar, Matej Gabrovec, Aleksander Jakoš (2000). *Razvojno-tipološka členitev podeželja v Republiki Sloveniji (Typologische Gliederung des ländlichen Raumes in Republik Slowenien)*, (Agrarna ekonomika in politika, Študije, 6). Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomiko: Biotechnical Faculty, Agronomy Department, Institute of Agricultural Economics.
- Kovačič, Matija (2001). Podjetniške in sociološke značilnosti kmetij v Sloveniji. *Učinki reforme slovenske kmetijske politike* (ur. Emil Erjavec in Luka Juvančič). Ljubljana: DAES, 209–221.
- Kovačič, Matija, Andrej Udovč, Bernarda Čebulj (2001). Dohodek na kmetijah. *Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Kmetijstvo*, 77 (2): 247–266.
- Lee, Gary R., Margaret L. Cassidy (1985). Kinship system and extended family ties. *The Family in Rural Society* (ur. Raymond T. Coward in William M. Smith). Boulder, CO: Westview Press, 57–71.
- Long, Scot E. (2003). *The complexity of labour exchange among Amish farm households in Holmes County, Ohio*: doktorska disertacija. Ohio: The Ohio State University.
- Lüscher, Kurt, Karl Pillemer (1998). Intergenerational ambivalence: Further steps in theory and research. *Journal of Marriage and the Family*, 60 (2): 413–425.
- Machum, Susan (2005). The Persistence of Family Farming in the Wake of Agribusiness: A New Brunswick, Canada Case Study. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 377–390.
- Macura, Miloš (2002). The Generations and Gender Programme: A Study of the Dynamics of Families and Family Relationships Advancing knowledge for policy-making in low-fertility, ageing societies (Executive Summary), http://www.unece.org/pau/_docs/ggp/2003/GGP_2003_IWG002_BgDocProgrExecSumm.pdf (13. 6. 2005).
- Makarovič, Marija (ur.) (1993). *Tako smo živeli 1. Življenjepisi koroških Slovencev*.

- Celovec, Tinje: Krščanska kulturna zveza, Slovensko narodopisno društvo Urban Jarnik.
- Makarovič, Marija (1994). *Sele in Selani: narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto*. Celovec, Ljubljana, Wien: Mohorjeva založba.
- Marotz-Baden, Ramona, Charles B. Hennon, Timothy H. Brubaker (1988). *Families in Rural America: Stress, Adaptation and Revitalisation*. St. Paul, MN: National Council of family Research.
- Melberg, Kjersti (2003). Farming, Stress and Psychological Well-being: The Case of Norwegian Farm Spouses. *Sociologia Ruralis*, 43 (1): 56–76.
- Melberg, Kjersti (2005). Family Fram Transactions in Norway: Unpaid Care Across Three Farm Generations. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 419–441.
- Morell, Ildikó Asztalos (ur.) in Berit Brandth (ur.) (2007). Family and Gender in the Transformation of the Countryside. *Journal of Comparative Family Studies*, 38 (3).
- Netting, Robert McC. (1993). *Smallholders, Householders: Farm Families and the Ecology of Intensive, Sustainable Agriculture*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Novak, Mojca (1996). Periferna agrarna transformacija; slovenski primer. *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju: 1918–1945–1991* (ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič), 23–35.
- Priročnik projekta Youth Farm, http://www.itr.si/javno/youth_farm/sl/eu-and-cap-PART1.html (3. 5. 2008).
- Program razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004–2006 (2004), http://www.arskrtp.gov.si/fileadmin/arskrtp.gov.si/pageuploads/Publikacije_gradiva/PRP-program-spremembe-konsolidirano.pdf (12. 11. 2008).
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013 (2008), http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/PRP_2007-2013_2._sprememba.pdf (5. 11. 2008).
- Program reforme kmetijske politike 1999–2002* (1998). Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Ramos, Guadalupe (2005). The Continuity of Family Agriculture and the Succession System: The Basque Case. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 367–375.
- Ramšak Mojca (2003). *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti.
- Ravnik, Mojca (1996). *Bratje, sestre, strniči, zermani: družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti; Koper: Lipa.

- Rosenblatt, Paul C., Roxanne Maria Anderson (1981). Interaction in Farm Families: Tension and Stress. *The Family in Rural Society* (ur. Raymond T. Coward, William M. Smith). Boulder, CO: Westview, 147–166.
- Rossier, Ruth (2005). Role Models and Farm Development Options: A Comparison of Seven Swiss Farm Families. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 399–417.
- Skinner, G. William (1997). Family Systems and Demographic Processes. *Anthropological Demography. Toward a New Synthesis* (ur. David. I. Kertzer in Tom Fricke). Chicago in London: The University of Chicago Press, 53–95.
- Strategija razvoja kmetijstva in ukrepov kmetijske politike (2009), delovno gradivo, verzija 24. 08. 2009, http://www.mkgp.gov.si/si/delovna_podrocja/strategija_razvoja_in_ukrepov_kmetijske_politike/ (25. 7. 2009).
- Strategija razvoja slovenskega kmetijstva* (1992). Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano.
- Shortall, Sally (2006). Gender and Farming: An Overview. *Rural Gender Relations: Issues and Case Studies* (ur. Bettina B. Bock in Sally Shortall). Wallingford; Cambridge, MA: CABI Publishing, 19–26.
- Small, Lee-Ann (2005). The Influence of »Family« on Agrarian Structure: Revisiting the Family Farm Debate in Bulgaria and Southern Russia. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 489–503.
- Smerdel, Inja (1988/90). Prelomna in druga bistvena gospodarska dogajanja v zgodovini agrarnih panog v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf*, let. 33–34: 25–60.
- SURS (2002). Popis kmetijskih gospodarstev, Slovenija, 2000. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- SURS (2006). Struktura kmetijskih gospodarstev, Slovenija 2005. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- SURS (2008). Kmetijska gospodarstva, splošni pregled, Slovenija, po letih, http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=1556001S&ti=Kmetijska+gospodarstva%2C+splo%9Ani+pregled%2C+Slovenija%2C+po+letih&path=../Database/Okolje/15_kmetijstvo_ribistvo/03_kmetijska_gospod/00_15560_splosno/&lang=2, (15. 9. 2008).
- Swanson, Mark A. (2001). *No substitute for tobacco: The search for farm diversification in Appalachian Kentucky*: doktorska disertacija. Florida: University of Florida.
- Turk, Jernej, Črtomir Rozman, Karmen Pažek, Darja Majkovič (2007). The Social Context of Changes in Slovene Agriculture since Feudalism. *Društvena istraživanja*, 16 (1–2): 199–212.
- Vesala, Kari Mikko in Juuso Peura (2005). Presentation of Personal Control in the Rhetoric of Farm Families Engaged in Business Diversification in Finland. *Journal of Comparative Family Studies*, Summer, 36 (3): 443–473.

- Vikat, Andres, Zsolt Spéder, Gijs Beets, Francesco C. Billari, Christop Bühler, Aline Désesquelles, Tineke Fokkema, Jan M. Hoem, Alphonse MacDonald, Gerda Neyer, Ariane Pailhé, Antonella Pinnelli in Anne Solaz (2007). Generations and Gender Survey (GGS): Towards a better understanding of relationships and processes in the life course. *Demographic Research*, 17 (14): 389–440, <http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol17/14/17-14.pdf> (9. 8. 2009).
- Villa, Marriann (1999). Born to be Farmers? Changing Expectations in Norwegian Farmers' Life Courses. *Sociologia Ruralis*, 39 (3): 328–342.
- Udovč, Andrej, Matija Kovačič, Franci Kramarič (2006). Socio-ekonomski tipi kmetij po podatkih popisa kmetijskih gospodarstev v letu 2000. 3. konferenca DAES, Moravske Toplice, 10.–11. november 2005. *Slovenija v EU – izzivi za kmetijstvo, živilstvo in podeželje*. 1. izd. (ur. Stane Kavčič). Ljubljana: Društvo agrarnih ekonomistov Slovenije – DAES, 71–79.
- Weigel Daniel J. in Randy R. Weigel (1987). Identifying stressors and coping strategies in two-generational farm families. *Family Relations*, 36: 379–384.
- Willson, Andrea E., Kim M. Shuey in Glen H. Elder, Jr. (2003). Ambivalence in the Relationship of Adult Children to Aging Parents and In-laws. *Journal of Marriage and Family*, 65 (4): 1055–1072.

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

agrarna antropologija 44, 45
agrarna ekonomika 45, 149
agrarna reforma 10, 26, 27, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 146
agrarni ekonomisti 12, 40, 61, 74, 145,
148, 152
agrobiznis 43
ambivalenca 58, 59, 135, 136, 145, 146,
149, 152
Anderson 53, 151
anketa Odnosi med generacijami in
spoloma 10, 76, 78, 79
antropologi 40, 61, 65

B

Barbič 15, 21, 68, 69, 70, 71, 72, 145
Barlett 49, 145
Bedrač 18, 19, 20, 145
beg možganov 76
beg z vasi 37
beg z zemlje 36, 37
Benedikt 27
Bengtson 58, 59, 145
Bennett 41
Blaznik 25, 26, 27, 28, 29, 31, 145
Bock 50, 51, 52, 145, 147, 151
Brandth 50, 51, 52, 146, 150
Brannen 59, 146
Breimyer 41
Britovšek 27

Brody 58

C

Cantor 58
Cassidy 57, 149
Cogner 49
Connidis 59, 146
Cunder 18, 19, 20, 61, 145, 146
Current 45, 146

Č

Čepič 33, 34, 35, 36, 37, 38, 146, 147
Černič Istenič 69
čiste kmetije 12, 13, 69

D

deagrarizacija 25, 36
dedovanje 10, 17, 42, 52, 56, 57, 67, 88
delitev dela na kmetiji 43, 52, 66, 71, 73,
80, 92, 95, 141
delitev dela v gospodinjstvu 80, 107, 141,
142, 143
delitev kmečke posesti 26, 27, 28, 56, 57,
140
demografi 62
demografija 77
demografski dogodki 64, 78
demografski trendi 9, 10, 52, 58, 72, 75, 76
Destovnik 65, 66, 67, 68, 147
dopolnilne kmetije 12, 13, 69, 83
drobitev posesti 27, 28, 29, 31

družinska kmetija 17, 40, 41, 46, 50, 56, 57
 družinske kmetije 9, 11, 12, 13, 14, 15, 39,
 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 50, 51, 52,
 53, 54, 56, 57, 143
 družinski sistemi 45
 družinsko kmetovanje 8, 9, 10, 11, 16, 17,
 30, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 50, 53, 56,
 57, 61, 71, 72, 73, 75
 družinsko podjetje 29, 39, 42, 44, 53, 61,
 71
 Dumas 53, 147

E
 ekološka antropologija 44
 ekološki antropologi 45
 ekonomija 77
 ekosocialni model kmetijstva 14, 17, 18
 Enoten programski dokument Republike
 Slovenije 2004-2006 20, 21
 enovitost kmetije 91, 141
 epidemiologija 77
 Erjavec 61, 146, 147, 149
 Errington 39, 40, 41, 42, 43, 61, 147
 etnologi 61, 62, 63, 65, 66
 etnologija 65, 150

F
 Fischer 28, 30, 146, 147
 fiziologija 77

G
 Gačeša 35
 Gasson 39, 40, 41, 42, 43, 61, 147
 geografija 61, 74
 gospodinjstva mladih prevzemnikov 79,
 80, 81, 83, 85, 88, 90, 91, 92, 95, 99,
 104, 107, 108, 111, 112, 116, 120, 121,
 122, 127, 134, 136, 140, 141
 gospodinjstva zgodnjih upokojenecv 79,
 80, 81, 83, 85, 86, 88, 90, 91, 92, 95, 99,
 104, 107, 108, 111, 112, 116, 120, 121,
 122, 127, 134, 136, 140, 141

H
 Hareven 58, 148
 Hennon 11, 15, 46, 47, 55, 56, 148, 150
 Hildenbrand 11, 15, 46, 47, 55, 56, 148
 hipoteza 58, 80
 Hribernik 15, 68, 69, 72, 73, 148
 Hugron 54, 148

I
 idealnotipska definicija 40, 42, 43
 idealnotipska skupina 140
 indeks staranja 14
 industrializacija 25, 29, 32, 37, 38, 47, 56,
 57
 industrijsko kmetovanje 43, 44
 intenzivno kmetijstvo 45

J
 jedrna družina 55, 58
 Jong 57, 148
 Juvančič 16, 61, 146, 147, 148, 149

K
 Kavčič 15, 61, 145, 148, 152
 Kerbler 13, 16, 18, 20, 73, 74, 148
 kmečka družina 17, 32, 38, 39, 40, 41, 43,
 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 57, 61, 63,
 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 145
 kmečka gospodinjstva 9, 10, 17, 65, 68, 74,
 76, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 91, 92, 95,
 104, 107, 108, 111, 112, 115, 120, 121,
 122, 131, 139, 140, 141, 142, 143
 kmečko gospodinjstvo 13, 17, 38, 40, 45,
 47, 61, 69, 70, 73, 79, 86
 kmetijsko družinsko podjetje 39, 40, 42,
 43, 61
 kmetijsko podjetje 40, 41, 42, 43, 44, 46,
 48, 61
 kmet-industrijski delavec 37
 kolektivizacija 36, 147
 kolhozno kmetovanje 36
 kolobarjenje 26
 kolonizacija 32, 34, 146

- Kovač 13, 149
 Kovačič 12, 14, 15, 16, 149, 152
 Kramarič 12
 kulturna ekologija 44, 45
 kulturni ekologi 45
- L
- LEADER 22
 Lee 57, 149, 151
 Long 45, 149
 Lüscher 58, 149
 Lušin Tomšič 68
- M
- Machum 44, 149
 Macura 77, 149
 Makarovič 62, 63, 64, 65, 66, 149, 150
 Markeš 61, 146
 Marotz-Baden 57, 150
 McMullin 59, 146
 Melberg 49, 150
 mešane kmetije 12, 13, 25, 37, 69, 83, 141
 mestna gospodinjstva 80, 91, 107, 111,
 112, 115, 116, 120, 121, 122, 124, 125,
 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 142,
 143
 Mirković 31
 modernizacija 32, 37, 44, 46, 47, 50, 51,
 54, 146
 modernost 43, 44, 46, 47, 56, 88
 Morell 52, 150
 moška dela 67, 96, 108, 118, 141
- N
- Nacionalni strateški načrt razvoja
 podeželja 2007-2013 22
 nasledstvo 15, 16, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 57,
 64, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 80, 86, 87, 90,
 104, 105, 140, 141, 148
 Netting 45, 150
 Novak 30, 31, 32, 35, 37, 150
- O
- OECD 19, 40
 ostarele kmetije 12, 13
- P
- Peterson 41
 Peura 46, 48, 151
 Pillemer 58, 149
 podeželska gospodinjstva 91, 107, 115,
 116, 120, 121, 122, 130, 131, 142
 politične znanosti 77
 Pomoč mladim prevzemnikom kmetij 10,
 22, 76, 139, 143
 preužitek 67
 Program Odnosi med generacijami in
 spoloma 76, 77
 Program razvoja podeželja Republike
 Slovenije za obdobje 2007-2013 11, 12,
 14, 22, 23, 24, 25, 75, 76, 150
 Program razvoja podeželja za obdobje
 2004-2006 20, 21, 22, 23, 25, 75, 150
 Program reforme kmetijske politike 1999-
 2002 14, 19, 20, 150
 psihologija 77
- R
- Ramos 57, 150
 Ramšak 63, 65, 150
 Ravnik 61, 62, 66, 150
 razdrobljena posest 9, 10, 12, 24, 25, 29, 38
 Rednak 61, 146
 Rimska pogodba 1957 41
 rodnost 9, 17, 23, 58, 65, 72, 75, 77, 78, 115
 rodnostno vedenje 77, 78, 80, 116
 rodnost pod enostavno obnovo
 prebivalstva 9, 17, 23, 75
 Rosenblatt 53, 151
 Rossier 48, 52, 151
 ruralna sociologija 44, 45, 52, 71
 ruralni sociologi 40, 61, 71, 74
- S
- Shortall 50, 52, 145, 147, 151
 Skinner 45

skrb za ostarele 120
skupna dela 96, 118, 141
skupna kmetijska politika 19, 41, 61
Small 47, 151
Smerdel 25, 27, 28, 29, 151
socialna omrežja 79, 143
socio-ekonomska tipologija kmetij 12, 13
sociologija 77
sodobno kmetovanje 9, 10, 39, 43, 44, 45,
46, 48, 49, 61, 75, 88
solidarnost 58, 80, 131, 135, 143
staranje prebivalstva 9, 17, 23, 58, 72, 77
Strategija gospodarskega razvoja Slovenije
(2001) 20
Strategija razvoja kmetijstva in ukrepov
kmetijske politike (delovna verzija
2009) 16, 24, 25, 151
Strategija razvoja slovenskega kmetijstva
(1992) 14, 16, 17, 18, 19, 25, 75, 151
stres 48, 49, 52
Swanson 45, 151

Š

Šifrer 30
Šorn 30

T

terezijansko-jožefinska zakonodaja 26, 27
tradicija 39, 43, 47, 51, 56, 88, 143
tradicionalno kmetovanje 44, 56
tradicionalnost 15, 44, 46, 47
trajnostni razvoj 21, 44
trajnostno kmetovanje 8, 19, 44, 45, 49
trigeneracijska družina 80
trigeneracijska gospodinjstva 46, 88, 110,
121, 140
Turk 25, 26, 32, 146, 151

U

Udovč 12, 13, 61, 149, 152
urbanizacija 58

V

varstvo otrok 54, 118, 120
večgeneracijska družina 57, 67
večgeneracijska gospodinjstva 88
večgeneracijske družine 58
večgeneracijsko gospodinjstvo 45
večnamensko kmetijstvo 13, 17, 19, 20, 21,
145, 148
veleposest 27, 28, 29, 32, 33, 34
velikost posesti 9, 12, 13, 17, 24, 25, 29, 32,
34, 36, 38, 41, 45, 48, 57, 70, 81, 126,
140, 149
Vesala 46, 48, 151
Vikat 77, 79, 152
Villa 54, 55, 152
viri pomoči 122, 142
Volk 61, 146
vzgoja in skrb za otroke 64, 72, 111, 118,
142

W

Weigel 49, 152
Willson 58, 59, 152

Z

zakon o agrarni reformi in kolonizaciji 33,
34, 35
zakon o kmetijskem skladu splošnega
ljudskega premoženja 36
zasebno kmetovanje 24, 33, 36
zemljiška odveza 27
zemljiški sklad agrarne reforme 34
zemljiška odveza 27, 30
zemljiški maksimum 31, 34, 36
zemljiški sklad agrarne reforme 34, 35, 36
zemljiški maksimum 34
Zgodnje upokojevanje kmetov 10, 20, 21,
22, 76, 139, 143, 148
Zwitter 67, 145

Ž

ženska dela 67, 96, 108, 118, 141

KAZALO PREGLEDNIC IN SLIK

Preglednica 1: Velikost posesti kmečkih gospodarstev v slovensko govorečih deželah avstrijskega dela monarhije (leto 1902)	30
Preglednica 2: Delovni status anketiranca	92
Preglednica 3: Delovni status anketirančevega partnerja	94
Preglednica 4: Kmečka opravila po skupinah	95
Preglednica 5: Delitev kmečkih opravil po skupinah in spolu	97
Preglednica 6: Delitev kmečkih opravil po skupinah in generacijah	100
Preglednica 7: Odločanje o kmečkih opravilih po skupinah	104
Preglednica 8: Odločanje o kmečkih opravilih po skupinah in spolu	104
Preglednica 9: Odločanje o kmečkih opravilih po skupinah in generacijah	106
Preglednica 10: Gospodinjska opravila po skupinah	107
Preglednica 11: Delitev gospodinjskih opravil po skupinah in spolu	108
Preglednica 12: Delitev gospodinjskih opravil po skupinah in generacijah	110
Preglednica 13: Področja soodločanja po skupinah	112
Preglednica 14: Področja soodločanja po skupinah in spolu	113
Preglednica 15: Področja soodločanja po skupinah in generacijah	114
Preglednica 16: Dejansko in pričakovano število otrok	116
Preglednica 17: Dejavniki števila otrok	116
Preglednica 18: Delitev nalog o vzgoji in skrbi za otroke po skupinah in spolu	118
Preglednica 19: Oblike otroškega varstva	120
Preglednica 20: Bivanje s starši	121
Preglednica 21: Osebe, od katerih anketiranec pričakuje pomoč	123
Preglednica 22: Osebe, katerim je anketiranec nudil pomoč	124
Preglednica 23: Osebe, s katerimi je anketiranec govoril o svojih občutkih	124
Preglednica 24: Osebe, ki so se zaupale vprašancu	125
Preglednica 25: Socialne vezi	127
Preglednica 26: Stališča in vrednote	136
Preglednica 27: Opredelitev do družbenih ciljev	137

Kazalo slik

Slika 1: Skupine po velikosti posesti kmetije	82
Slika 2: Skupine po oceni sedanjega ekonomskega položaja kmetije	82
Slika 3: Skupine po načrtovanju obsega posesti kmetije	83
Slika 4: Skupine po kmetijski dejavnosti	84
Slika 5: Skupine po vključenosti celotnega gospodinjstva v kmetijsko dejavnost	84
Slika 6: Skupine po usposobljenosti za kmetijsko dejavnost	85
Slika 7: Skupine po izobrazbi	86
Slika 8: Skupine po zagotovljenem nasledniku	87
Slika 9: Skupine po času prevzema kmetije	87
Slika 10: Skupine po obliki gospodinjstva	89
Slika 11: Stališča do smeri razvoja kmetij	90
Slika 12: Opremljenost bivalnega okolja s storitvami – nima	128
Slika 13: Opremljenost bivalnega okolja s storitvami – pogreša	129
Slika 14: Težave v bivalnem okolju	130
Slika 15: Odgovornost družine/družbe do odvisnih članov družine	131
Slika 16: Odgovornost odraslih otrok do ostarelih staršev	132
Slika 17: Strinjanje s trditvijo »Otroci bi morali prilagoditi svoje delo potrebam svojih staršev«	133
Slika 18: Odgovornost staršev do svojih odraslih otrok	133
Slika 19: Strinjanje s trditvijo »Stari starši morali skrbeti za svoje vnuke, ko njihovi starši tega niso zmožni«	134
Slika 20: Strinjanje s trditvama »Starši bi morali prilagoditi svoje življenje svojim otrokom, kadar ti to potrebujejo« in »Starši bi morali denarno pomagati svojim odraslim otrokom, ko ti tako pomoč potrebujejo«	135

13€

Aktualnost in izvirnost vsebine znanstvene monografije sta očitni. Strateška razvojna usmerjenost kmetovanja v Sloveniji, ki je utemeljena v paradigmi trajnostnega razvoja, si ne more privoščiti odsotnosti analiz, ki se nanašajo na obstoječo demografsko podobo kmečkega prebivalstva. Neizrazita meja med dejavnostmi, ki potekajo tako na kmetiji kot gospodarski enoti kakor tudi v kmečkem gospodinjstvu kot zasebnem okolju, nujno zahteva znanja o naravi in dinamiki odnosov med člani kmečkih gospodinjstev, ki niso predmet zbiranja, analiz in razlag obstoječih državnih statistik. S tega vidika pričujoča monografija odkriva tiste specifikke odnosov med člani kmečkih gospodinjstev, ki so mu svojske. Taka znanja pa so nujna in uporabna tako za načrtovalce parcialnih kmetijskih politik kot tudi širše, za snovalce posebnih prebivalstvenih politik. Hkrati taka znanja in analize prispevajo k razvoju ruralne sociologije.

Iz recenzije Ane Barbič

Med najpomembnejša znanstvena spoznanja monografije gre prav gotovo šteti ugotovitev, da so razvojni ukrepi, ki jih slovenska država oziroma Evropska unija preko sistema svojih podpor namenjata kmetijstvu, pozitivni, da prispevajo k ohranjanju in nadaljnjem razvoju družinskih kmetij in s tem kmetijstva v Sloveniji, ter da je z njimi potrebno nadaljevati in jih nadgrajevati. Ta ugotovitev je še posebno pomembna z vidika v zadnjih desetletjih zaznanega trenda hitrega upadanja števila družinskih kmetij, ki predstavljajo osnovo kmetijske dejavnosti in razvoja podeželja v Sloveniji. Preučevanje različnih skupin kmečkega prebivalstva v Sloveniji (prejemniki nasproti neprejemnikom kmetijskih podpor) in njihova primerjava s podeželskim in mestnim prebivalstvom, ki je predstavljeno v predlagani monografiji, je še posebej dragoceno, saj je tovrstnih primerjalnih študij malo ne le v Sloveniji, ampak tudi v tujih virih.

Iz recenzije Aleksandre Kanjuo-Mrčela